

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
CIVILINIO PROCESO KATEDRA
CIVILINĖS IR KOMERCINĖS TEISĖS KATEDRA

**TEISĖ Į TEISMINĘ GYNYBĄ CIVILINIO
PROCESO REFORMOS KONTEKSTE**

Mokslinių straipsnių rinkinys

Vilnius
2010

Redaktorių kolegija

prof. dr. Vytautas Pakalniškis

prof. dr. Juozas Žilys

prof. dr. Vigintas Višinskis

doc. dr. Agnė Tikniūtė

doc. dr. Egidija Stauskienė

Autorių straipsnių kalba netaisyta. Straipsniai recenzuoti redaktorių kolegijos.

Mokslinių straipsnių rinkinio TEISĖ Į TEISMINĘ GYNYBĄ CIVILINIO PROCESO REFORMOS KONTEKSTE redaktorių kolegijos 2010 m. gruodžio 1 d. nutarimu leidinys rekomenduotas publikuoti elektronine forma.

Mokslinių straipsnių rinkinys sudarytas 2010 m. lapkričio 25 d. Mykolo Romerio universiteto ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo organizuotos konferencijos „TEISĖ Į TEISMINĘ GYNYBĄ CIVILINIO PROCESO REFORMOS KONTEKSTE *Skirtos profesoriaus Prano Vytauto Rasimavičiaus 80-osioms gimimo metinėms paminėti*“ mokslinių pranešimų pagrindu.

Konferencijos rėmėjas – Lietuvos Advokatūra.

Mokslinių straipsnių rinkinys rekomenduotas publikuoti elektronine forma.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedros 2010 m. gruodžio 2 d. posėdyje protokolo Nr. 1CPK-4.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros 2010 m. gruodžio 2 d. posėdyje protokolo Nr. 2CKK-4.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Tarybos 2010 m. gruodžio 7 d. posėdyje protokolo Nr. 6.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2010 m. gruodžio 7 d. posėdyje protokolo Nr. 2L-9.

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi arba kitu būdu platinami be leidėjo sutikimo.

Mokslinių straipsnių rinkinio leidybą remia Lietuvos Mokslo taryba

TURINYS

Juozas Žilys PROFESORIUS PRANAS VYTAUTAS RASIMAVIČIUS – ŽMOGUS IR KŪRĖJAS	/ 4
Janina Stripeikienė KASACIJOS PASKIRTIS IR TEISĖ Į TEISMINĘ GYNYBĄ	/ 16
Vigintas Višinskis, Egidija Stauskienė PROCESO PAGREITINIMO PRIEMONĖS CPK PROJEKTE	/ 28
Stasys Vėlyvis, Marius Jonaitis TEISĖ Į TEISMINĘ GYNYBĄ – REIŠKINGIAUSIA ROMĖNŲ PRIVATINĖS MATERIALINĖS TEISĖS PLĖTOJIMO IR TOBULINIMO PRIEMONĖ	/ 39
Julija Kiršienė, Paulius Astromskis SUTARTIES LAISVĖS RIBOS PASIRAŠANT VEKSELIUS ELEKTRONINIŲ PARAŠŲ	/ 63
Dainius Raižys ADMINISTRACINĖS BYLOS PROCESO ŠALIŲ TEISIŲ APSAUGA TAIKANT REIKALAVIMO UŽTIKRINIMO PRIEMONES	/ 69
Tautginas Mickevičius CPK PAKEITIMAI: KODĖL TEISĖ Į TEISMINĘ GYNYBĄ ĮGYVENDINTI TAPS PAPERASČIAU?	/ 78
Laura Gumuliauskienė TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ ĮGYVENDINIMO YPATUMAI CIVILINĖSE BYLOSE SU UŽSIENIO ELEMENTU	/ 91
Gitana Kavaliauskienė IŠANKSTINĖS NETEISMINĖS GINČO SPRENDIMO TVARKOS LAIKYMASIS ĮGYVENDINANT TEISĘ KREIPTIS Į TEISMĄ	/103
Ingrida Krolienė VALSTYBĖS GARANTUOJAMA TEISINĖ PAGALBA KAIP TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ UŽTIKRINIMO PRIEMONĖ	/116
Darius Bolzanas KAI KURIE PROCESO ATNAUJINIMO CIVILINĖSE BYLOSE KLAUSIMAI	/137
Dalia Averkienė PROCESINIŲ TERMINŲ CIVILINIAME PROCESSE SAMPRATA	/149

PROFESORIUS PRANAS VYTAUTAS RASIMAVIČIUS – ŽMOGUS IR KŪRĖJAS*

Prof. dr. Juozas ŽILYS

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto

Konstitucinės teisės katedros profesorius

Pranas Vytautas Rasimavičius gimė 1930 m. spalio 11 d. to meto Kaišiadorių apskrities Žaslių valsčiaus Skėrių seniūnijos Skėrių kaime. Motina Antanina Rasimavičienė (Kavaliauskaitė) ir tėvas Ignas Rasimavičius buvo valstiečiai ir ūkininkavo jiems priklausančiame 10 ha ūkyje. Šeimoje augo seserys Zofija ir Marytė, brolis Silvestras.

Pirmoji mokymo įstaiga buvo Ariogalos pradinė mokykla, kurią baigė 1942 metais. Dėl materialinių sąlygų kurį laiką nesimokė, o 1944 m. pradėjo lankyti Širvintų rajono Čiobiškio progimnazijos pirmąją klasę. Mokymąsi tęsė Žaslių progimnazijoje, kurioje baigė 11 klasių.

Pokario Lietuvos negandos, tragedjos neaplenkė ir P.V.Rasimavičiaus jaunystės. 1999 m. rašytoje autobiografijoje prisimena, kad 1949 metais už antisovietinę veiklą karinis tribunolas nuteisė du klasės draugus, su kuriais artimai bendravo. Motinos broliai Edvardas ir Steponas Kavaliauskai buvo to krašto aktyvūs rezistencinio pasipriešinimo organizatoriai, dalyviai. Jie žuvo kovoje 1946 m. Po dėdžių žūties jų motina (P.V.Rasimavičiaus senelė) su mažamečiais vaikais gyveno ir slapstėsi Rasimavičių šeimoje. Vėliau paaiškėjus giminystės ryšiams su žuvusiaisiais, Žaslių progimnazijos vadovai vienaip ar kitaip užsimindavo, kad jis bus pašalintas iš mokyklos. Nelaukdamas kol taip atsitiks, pats parašė pareiškimą apie mokymosi nutraukimą dėl ligos. Savarankiškai ruošėsi namuose, o 1952 metais externu baigė Kaišiadorių vidurinę mokyklą.

1952 metais P.V.Rasimavičius įstojo į Vilniaus valstybinio universiteto Teisės fakultetą, o studijas baigė 1957 m., įgydamas teisininko specialybę. Beje, studijas baigė su pagyrimu, o diplomo priedėlyje, kuriame nurodytos studijuotos disciplinos, išlaikyti egzaminai bei įskaitos, yra tik aukščiausi įvertinimai – labai gerai.

* Straipsnis parengtas pranešimo, kurį autorius perskaitė mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso reformos kontekste“, vykusioje 2010 m. lapkričio 25 d. Mykolo Romerio universitete, pagrindu. Konferencija buvo skirta profesoriaus Prano Vytauto Rasimavičiaus 80-osioms gimimo metinėms paminėti.

Reikėtų pastebėti, kad tie metai, kai Vilniaus universitete studijavo V.P.Rasimavičius, buvo įvairiomis prasmėmis sudėtingas laikotarpis. Universiteto ir, be abejo, Teisės fakulteto dėstytojų bei studentų gyvenimą ir likimus sąlygojo, o neretai ir lėmė ne tik nuolatinis politinis ideologinis presingas, aprėpiantis mokslą ir studijas, bet ir administracinis, baudžiamasis persekiojimas, kuris palietė tiek pedagoginį personalą, tiek ir studijuojantį jaunimą. Už viešai reikštas politines pažiūras ar nuomonę buvo šalinami iš Universiteto dėstytojai ir studentai. Stojant į Universitetą buvo tikrinama, ar būsimieji studentai, jų tėvai, artimiausi giminės yra lojalūs valdžiai. Ypač dėmesingai buvo vertinami būsimieji teisininkai¹.

Studijų metais P.V.Rasimavičius dirbo Universiteto laikraščio „Tarybinis studentas“ redakcijoje sekretoriumi, o 1956 m. spalio 5 d. buvo paskirtas Teisės mokslų fakulteto Valstybinės teisės teorijos ir istorijos katedros laborantu puse etato.

Nors 1918-1940 metų Lietuvos Respublikos laikotarpiu teisinį išsilavinimą įgijusių teisės fakulteto dėstytojų gretos buvo gerokai išretėjusios, bet 1952-1957 metų studentai dar turėjo galimybių klausyti profesorių P.Pakarklio, K.Jablonskio, K.Šalkauskio, taip pat E.Medžio, J.Žeruolio, K.Domaševičiaus, A.Žiurlio ir kitų dėstytojų paskaitų. Tuo metu, kai Teisės fakultete studijavo P.V.Rasimavičius, dekanu pareigas ėjo doc. K.Domaševičius.

Pokario pirmajame dešimtmetyje stojant į Teisės fakultetą konkurso iš esmės nebuvo, o teisininko profesijos prestižas pradėjo didėti nuo šeštojo dešimtmečio vidurio. Tada buvo įsteigtas Teisės fakulteto neakivaizdinis skyrius, o netrukus - vakarinis skyrius. 1952 metais, t.y. tada, kai į Teisės fakultetą stojo P.V.Rasimavičius, jį baigė 28 studentai, 1953 m. -58, 1954 m. -140, 1955 m. - 134, 1956 m. - 99, 1957m. - 52².

Žvelgiant į to laikotarpio studijas Vilniaus universiteto Teisės fakultete derėtų pastebėti, kad buvo laikomasi TSRS nustatytų vieningų mokymo planų, dėstomų dalykų programų. Tik 1950-1953 metais buvo išleisti pirmieji kai kurių disciplinų vadovėliai lietuvių kalba, išversti iš rusų kalbos. Nors studijų formą ir turinį lėmė politinė ideologija, etatistinė teisės samprata, persunkusi visas studijuojamos teisės disciplinas, tačiau studentams buvo skaitomos romėnų teisės paskaitos, dėstoma lotynų kalba. Vienaip ar kitaip klausytojai buvo supažindinami su Vakarų demokratijose paplitusiomis teisės doktrinomis. Pripažįstama, kad socialistinės teisės genezė glūdi kontinentinės teisės kultūroje, o konkrečiau – romanų-germanų tradicijoje. „Socialistinėje teisėje“ vienaip ar kitaip buvo perimti vakarietiškosios civilinės teisės pagrindiniai institutai, principai. Pagrįstai sakoma, jog „(...)netgi ta aplinkybė, kad pagrindinis studijų objektas ištisą sovietmetį buvo sovietinė, laikyta socialistine, teisė, per tą laiką Teisės fakultete parengtiems teisininkams, atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę bei žlugus Sovietų sąjungai (kartu su socializmu), nebuvo didesnių kliūčių likti visaverčiais specialistais. Pirmiausia, matyt, dėl socialistinės teisės giminingumo su Vakarų teisės tradicija, nes „socialistinės teisės kelias

¹ Apie tai plačiau žr.: Machovenko J., Maksimaitis M. *Vilniaus universiteto teisės fakultetas 1641-2007 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 189-227.

² *Ibid.*, p. 267.

grįstas sąmoningai arba nesąmoningai iš kitų teisinių sistemų pasiskolintais akmenimis.³

Po to, kai 1957 m. pabaigė studijas, P.V.Rasimavičius keletą mėnesių dirbo Vilniaus miesto Lenino rajono vykdomojo komiteto atsakinguoju sekretoriumi (iki 1957 m. gruodžio 15 d.). 1957-1958 metais buvo paskirtas Vilniaus miesto Lenino rajono 2-osios apylinkės liaudies teismo teisėju, o 1958-1963 metais ėjo Vilniaus m. Lenino rajono liaudies teismo vyr. teisėjo pareigas.⁴

Nors ir pradėjo darbuotis administracinėse, teisėjo pareigose, bet nenutrūko ryšiai su Vilniaus universiteto Teisės fakultetu. Galima daryti prielaidą, kad ši gija, charakterizuojanti P.V.Rasimavičiaus vertybines orientacijas, buvo labai stipri ir byloja apie garsiai neišstartą pasibodėjimą ta veikla, kurioje teko dalyvauti. Netrukus po to, kai jam buvo įteiktas teisininko diplomą, nuo 1957 m. rugsėjo 1 d. jis paskiriamas Teisės fakulteto Civilinės teisės ir proceso katedros dėstytoju (asistentu) valandininku. Beje, visą tą laikotarpį, kai ėjo teisėjo pareigas, nenutraukė pedagoginės veiklos. Pagal tuo metu galiojusią tvarką kasmet turėdavo gauti Teisingumo ministerijos, o nuo tada, kai ministerija buvo panaikinta – Aukščiausiojo teismo vadovų sutikimą. Nuo 1959 m. rugsėjo 1 d. skiriamas vyr. dėstytoju valandininku.

Manytina, kad P.V.Rasimavičiaus pasiryžimas grįžti į Teisės fakultetą pagrindiniam darbui vis stiprėjo, nes jis dalyvauja viešame konkurse, o 1960 m. birželio 30 d. Teisės fakulteto Taryba išrinko jį vyr. dėstytoju. Galima tik spėlioti, ar šis klausimas buvo derinamas su institucijomis, kurios įgyvendino teismų administravimą, ar ne, tačiau įvykiai klostėsi jam nepalankiai. 1960 m. rugsėjo 7 d. Vilniaus universiteto rektorius prof. J.Kubilius kreipėsi į Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininką J.Paleckį, pranešdamas apie įvykusį konkursą ir prašydamas atšaukti P.V.Rasimavičių iš liaudies teisėjo pareigų. 1960 m. rugsėjo 7 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius S.Naujalis praneša Rektoriui, kad šis prašymas nebus patenkintas, nes atsižvelgiama į Aukščiausiojo teismo pirmininko nuomonę, kad „dėl tokio atleidimo susitrukdytų teisingumo vykdymas rajone“. Turint galvoje tokią įvykių raidą, Universiteto Rektoriui teliko viena išeitis, t.y. 1960 m. lapkričio 1 d. atleisti P.V.Rasimavičių iš vyr. dėstytojo pagrindinių pareigų ir paskirti jį dėstytoju valandininku.⁵

1963 metais P.V.Rasimavičius baigė profesinę teisėjo veiklą ir įstojo į Vilniaus universiteto aspirantūrą, kurią baigė 1966 m. Tais pačiais metais kovo 10 d. Universiteto Rektorius paskiria jį Teisės fakulteto Civilinės teisės ir proceso katedros vyresnioju dėstytoju. Eidamas šias pedagogo pareigas baigia rengti teisės mokslų kandidato disertaciją. Profesorius tuo metu ir vėliau skaito civilinės teisės, santuokos ir šeimos teisės, o Ekonomikos fakulteto studentams – teisės pagrindų paskaitas. Parengė ir kurį laiką skaitė butų teisės kursą.

Pastebėtina, kad po Antrojo pasaulinio karo kurį laiką nebuvo sudarytos galimybės ginti disertacijas Lietuvoje. Tik nuo 6-ojo dešimtmečio vidurio ir septintajame dešimtmetyje šių prielaidų atsirado daugiau. Reorganizavus disertacijų gini-

³ *Ibid.*, p. 214.

⁴ Vilbikas A. *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2009)*. Šiauliai, UAB „Sapnų sala“ spaustuvė, 2009, p. 420.

⁵ Žr. P.V.Rasimavičiaus tarnybinę bylą Vilniaus universiteto archyve. Nr. 1968, F.K -2898.

mo tvarką. t.y. įkūrus jungtinę Teisės ir Ekonomikos fakultetų tarybą, pirmąsias disertacijas joje apsigynė A.Bulota, A.Liakas, M.Maksimaitis, A.Žiurlys, A.Burkauskas. 1966 m. teisės mokslų kandidatų disertacijos pradedamos ginti specialioje Teisės fakulteto taryboje. Pirmąsias teisės mokslų kandidatų disertacijas čia apsigina A.Cirtautas, I.Nekrošius, M.Apanavičius, A.Vileita, V.Nekrašas, V.Pavilonis, V.Staskonis, P.Vitkevičius. Šioje Taryboje 1969 metais disertaciją tema „Žemės ūkio produkcijos supirkimo kontraktacijos sutartis“ apsigynė ir P.V.Rasimavičius. 1993 m. vasario 22 d. Lietuvos mokslo taryba P.V.Rasimavičiui nostrifikavo mokslo laipsnį, suteiktą už teisės mokslų kandidato disertaciją, apgintą 1969 m. Vilniaus valstybiniame universitete ir 1993 m. rugsėjo 22 d. išdavė socialinių mokslų daktaro diplomą.

Aspirantūros laikotarpiu P.V.Rasimavičius paskelbė pirmuosius mokslinius straipsnius, kuriuose atsispindi disertacinio darbo idėjos ir gvildenamos problemos. Juose analizuoja valstybės santykių su kolūkiais dėl žemės ūkio produkcijos supirkimo teisinę prigimtį,⁶ turtinę šalių atsakomybę pagal žemės ūkio produkcijos kontraktacijos sutartį,⁷ žemės ūkio produkcijos kontraktacijos sutarties šalių atleidimo nuo turtinės atsakomybės pagrindus.⁸

Vienas pagrindinių uždavinių, kurį sprendė Vilniaus universiteto Teisės fakulteto mokslininkai pedagogai aštuntajame, devintajame dešimtmečiuose – aprūpinti Teisės fakultete studijuojančius originaliais studijų dalykų vadovėliais. Savo srityje šiuos darbus iniciavo Civilinės teisės ir proceso katedros kolektyvas ir jos vadovas P.V.Rasimavičius.

1975 m. parengiamas ir išleidžiamas pirmasis Civilinės teisės vadovėlis (I dalis)⁹ P.V.Rasimavičius rašė apie prievolių teisę, prievolių šalis, prievolių įvykdymą, jų užtikrinimą, prievolių pasibaigimą. 1977 m. paskelbiama Civilinės teisės vadovėlio II-oji dalis¹⁰, o 1988 metais parengiamas šio vadovėlio pakartotinis leidimas.¹¹ Pastarajame vadovėlyje profesorius rašė apie žemės ūkio produkcijos kontraktacijos sutarties sampratą, jos prielaidas, šios sutarties šalių statusą ir sutarčių sudarymo tvarką. Vadovėlyje apžvelgia ir įvertina turto nuomos sutarties esmę – sutartinių teisinių santykių subjektų teises ir pareigas. Išskirtinai analizuoja buitinės nuomos ir panaudos sutarčių dalyką, formą, pasibaigimo pagrindus. Vadovėlyje dėmesingai tiriamos prievolės, atsirandančios dėl žalos padarymo, atskleidžiami tokių prievolių sąvokos teisiniai elementai, žalos padarymo atsiradimo pagrindai,

⁶ Rasimavičius P. Tarybų valstybės santykių su kolūkiais dėl žemės ūkio produkcijos supirkimo teisinę prigimtis. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. Teisė. 1966. VI t.

⁷ Rasimavičius P.V. Turtinė šalių atsakomybė pagal žemės ūkio produkcijos kontraktacijos sutartį. *Ibid.*, 1968, VII t.

⁸ Rasimavičius P.V. Žemės ūkio produkcijos kontraktacijos sutarties šalių atleidimo nuo turtinės atsakomybės pagrindai. *Ibid.*, 1967, X t.

⁹ Žeruolis J., Vėlyvis S., Vitkevičius P., Vileita A., Staskonis V., Rasimavičius P. *Tarybinė civilinė teisė*. Vadovėlis. Ats. red. J.Žeruolis. Vilnius: „Minties“ leidykla, 1975, 407 p.

¹⁰ Vitkevičius P., Žeruolis J., Staskonis V., Rasimavičius P., Pakalniškis V. *Tarybinė civilinė teisė*. Vadovėlis. Ats. red. J.Žeruolis. Vilnius: „Minties“ leidykla, 1977, 461 p.

¹¹ Kučinskas L., Pakalniškis V., Rasimavičius P., Staskonis V., Vėlyvis S., Vileita A., Vitkevičius P. *Tarybinė civilinė teisė*. Vadovėlis. Ats. red. P. Vitkevičius. Vilnius: „Minties“ leidykla, 1988, p. 315.

subjektai, taip pat žalos atlyginimo išieškojimo teisminės procedūros. Vadovėlio atskirame skirsnyje apibrėžiamos prievolės, atsirandančios dėl turto įgijimo ar sutalpymo be pagrindo.

1976 metais Civilinės teisės ir proceso katedros kolektyvo pastangomis publikuojamas Civilinio kodekso komentaras, kurio nekantriai laukė ne tik studentai, bet ir visi, kurie dirbo įstatymų praktiškojo taikymo srityje.

Vienas pastebimiausių P.V.Rasimavičiaus darbų – Šeimos teisės vadovėlis.¹² Jame nagrinėtos santuokos ir šeimos sąvokos, esmė, genezė, parodytas šeimos santykių teisinio reguliavimo specifiškumas lyginant jį su kitomis teisinio reguliavimo sritimis. Vadovėlyje analizuotos santuokos sudarymo sąlygos, jos pasibaigimo pagrindai ir teisiniai padariniai, taip pat sutuoktinių asmeniniai ir turtiniai teisiniai tarpusavio santykiai ir iš jų atsirandančios šeimos narių teisės ir pareigos. Ir dabar aktualūs klausimai, susiję su patėvių ir povaikių, brolių ir seserų, vaikaičių ir senolių savitarpio teisių ir pareigų teisiniu reguliavimu, alimentų mokėjimo ir išieškojimo tvarka, įvaikinimo teisinio instituto turiniu, globa ir rūpyba. Vadovėlis buvo rengtas atsižvelgiant į tada egzistavusį teisinį reguliavimą, teismų sprendimus atitinkamose bylose.

1985 m. skaitytojams buvo pateiktas Santuokos ir šeimos kodekso komentaras, kurį parengė autorių kolektyvas, o P.V.Rasimavičius buvo jo bendraautorius ir atsakingasis redaktorius.

Nors P.V.Rasimavičius visapusiškiau nenagrinėjo Civilinio proceso teisinio reglamentavimo problemų, tačiau dalyvavo rengiant Civilinio proceso teisės vadovėlį ir jį išleidžiant 1983 metais.¹³ Šiame vadovėlyje atskleidžia prokuroro dalyvavimo civiliniame procese formas, tikslus, t.y. šio pareigūno teisinio statuso specifiškumą dalyvaujant civilinių bylų teisminiame nagrinėjime. Kitas klausimas buvo atstovavimo teisme bendrosios ir išskirtinės problemos. Analizuota atstovavimo sąvoka, rūšys, atstovo pagal pavidimą įgaliojimų apimtis. Kituose vadovėlio skyreliuose nagrinėjama teismo išlaidų ir skiriamų baudų teisinė prigimtis, civilinio proceso terminų sustabdymo, prailginimo ir atstatymo aktualijos. Atskirai aiškinamos užsienio valstybių piliečių ir asmenų be pilietybės civilinės procesinės teisės, užsienio šalių teismų sprendimų, pavedimų pripažinimas, vykdymo teisinės aplinkybės ir sąlygos.

Tuo metu aktyviai rengtos mokymo priemonės, kurios buvo labai svarbiais veiksniais, padedančiais studentams visapusiškiau pažinti studijuojamą dalyką. Kartu su kitais autoriais paskelbia leidinius apie tuo metu egzistavusių kolūkių veiklos teisinio reguliavimo aspektus (1975 m.). Kartu su V.Pakalniškiu parengė mokymo priemonę „Butų teisė“.¹⁴ Leidinys buvo aktualus ne tik studentams, bet ir kitiems skaitytojams, nes tuo metu buvo labai mažai skaitinių šiais klausimais. Šiame ir kitame leidinyje „Butų teisė“¹⁵ buvo galima rasti teisiškai motyvuotus

¹² Rasimavičius P. *Tarybinė šeimos teisė*. Vadovėlis. Vilnius: „Mintis“, 1981, 189 p.

¹³ Rasimavičius P., Staskonis V., Vitkevičius P., Žeruolis J. *Tarybinė civilinio proceso teisė*. Vadovėlis. Ats. red. J.Žeruolis. Vilnius: „Mintis“ leidykla, 1983, 309 p.

¹⁴ Pakalniškis V., Rasimavičius P. *Butų teisė*. Vilnius: „Pergalės“ spaustuvė, 1975, 103 p.

¹⁵ Pakalniškis V., Rasimavičius P. *Butų teisė*. Piliečių aprūpinimo gyvenamosiomis patalpomis teisiniai santykiai. Vilnius: Vilniaus V.Kapsuko universiteto rotoprintas, 1985, 58 p.

atsakymus į bendruosius butų teisės klausimus. Išaiškinama, kas sudarė gyvenamosios patalpos nuomos teisinių santykių pagrindus, šios sutarties šalių teises ir pareigas, nuomos sutarties nutraukimo pasėkmes. Plačiau aiškinama naudojimosi gyvenamąja patalpa narystės gyvenamųjų namų statybos kooperatyve esmė, kaip reguliuojami visuomeniniai santykiai, atsirandantys naudojantis gyvenamąja patalpa name, priklausančiame asmeninės nuosavybės teise, ir kitos gretutinės teisinės aktualijos.

1990 metais parengiamas ir išleidžiamas Butų kodekso komentaras, kurio vienu iš autorių buvo P. Rasimavičius.¹⁶ Remiantis tuo metu egzistavusiu teisiniu reguliavimu atskleidžiama, kaip naudojamosi gyvenamosiomis patalpomis valstybinio ir visuomeninio butų fondo namuose.

Profesorius dalyvavo mokslinėse konferencijose ir skaitė pranešimus aktualiais teisės klausimais. Kai kurie iš jų paminėtini atskirai. Štai 1979 m. mokslinėje konferencijoje analizavo civilistikos mokslų plėtojimą Vilniaus universitete, 1983 m. nagrinėjo klausimus dėl buvusių sutuoktinių teisių ir pareigų dalyvaujant vaikų auklėjime. 1989 metais vykusiose konferencijose skaitė pranešimą apie šeimos nario kaip titulinio gyvenamojo ploto naudotojo teises garantijas, taip pat pranešimą apie kai kuriuos probleminius teisinius klausimus, kurie iškyla nutraukus santuoką.¹⁷

Bent bendrais bruožais įvertinus P. V. Rasimavičiaus mokslines ir kitas publikacijas galima tarti, kad šiuose darbuose atsispindi pagrindinės temos, kurios domino profesorių. Akivaizdu, kad jis gilinosi į civilinės teisės ir, išimtinai, prievolių teisinį turinį, civilinio proceso problemas, santuokos ir šeimos teisės aktualijas. Galima matyti, kad jam buvo artimos butų teisės formos ir turinio problemos. Gretutiniuose darbuose nagrinėjo teisinės edukacijos, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto istorinės raidos klausimus.

Retrospektyviai vertinant to laikotarpio mokslo darbus, reikėtų pripažinti, kad juose nebuvo išvengta politinių ideologinių šampų, dogmų, kurios buvo laikomos kaip privaloma atributika siekiant publikuoti veikalą. Galima dar kartą priminti skaitytojui, kad ne tik monografijos, vadovėliai, bet ir menkiausios mokymo priemonės buvo „aprobuojamos“ Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijoje. O ką jau kalbėti apie politinės cenzūros sistemą, kurios niekas negalėjo išvengti. Mokslinės minties laisvės kontūrai vis labiau ryškėjo lietuvių Tautos Atgimimo metu. Kaip bebūtų vertinami to laikmečio teisės mokslas ir studijos, negalima būtų nepripažinti ir to, kad politinis ideologinis „antstatas“ neįveikė klasikinės teisės, jos institutų įtakos pažįstant kontinentinės teisės tradiciją, kuri tvyrojo virš egzistavusios tikrovės.

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto raida taip pat neatsiejama nuo P. V. Rasimavičiaus organizacinės veiklos. Dar 1975 metais kurį laiką ėjo Teisės fakulteto prodekanas, o nuo 1976 m. rugšėjo 1 d. iki 1985 m. kovo 15 d. – Civilinės

¹⁶ Pakalniškis V., Rasimavičius P., Staskonis V., Vitkevičius P. *Butų kodekso komentaras*. Ats. red. P. Vitkevičius. Vilnius: „Minties“ leidykla, 1990, 230 p.

¹⁷ *Civilinių ir darbo įstatymų praktikos taikymo tobulinimo klausimai*. Respublikinės mokslinės konferencijos tezės (1989 m. lapkričio 24-25 d.). Vilnius: VU poligrafijos laboratorija, 1989, 148 p.

teisės ir proceso katedros vedėjo pareigas. 1985 – 1990 metais vadovavo Teisės fakultetui – buvo jo dekanas. Dekano funkcijas vykdė tuo metu, kai keitėsi politinė socialinė aplinka tiek buvusioje TSRS, tiek ir Lietuvoje. Vadinamoji „pertvarka“ sąlygojo demokratinius pokyčius, kurie Lietuvoje reiškėsi ne tik bendrųjų demokratinių idėjų visuotine sklaida, bet ir Tautos konkrečių reikalavimų ir siekių pavidalu. Vis labiau įsigalintis viešumas visuomenės gyvenime aktualizavo neišvengiamas prielaidas viešai prabilti apie iki tol slėptus istorinius faktus ir reiškinius, jų tarpe – apie Lietuvos okupaciją, aneksiją, valstybingumo praradimą. Įsikūrus Sąjūdžiui, demokratinės reformos įgijo pagreitį, kryptingumą, o Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas buvo suvokiamas kaip fundamentalusis siekinys atgimtančiame konstitucionalizme.

Politiniai socialiniai pokyčiai lėmė ir mokslinės veiklos, studijų organizavimo rekonstrukcijas. Pradėta atsisakyti dogmatikos, kuri atitinkama apimtimi atsispindėjo teisės moksle bei teisinėje edukacijoje. Tuo metu, ignoruojant nustatytą tvarką, buvo reformuojamos studijų programos, į nebūtį ėjo marksizmo leninizmo „mokymų“ grindžiamos teisės dogmos ir, išskirtinai, valstybės ir teisės vienovės samprata. Daugelis Teisės fakulteto dėstytojų, studentų aktyviai dalyvavo Tautos atgimimo judėjime, atkuriamųjų ar naujai steigiamų politinių partijų, visuomeninių organizacijų veikloje. Galima teigti, kad visų bent kiek reikšmingesnių teisės aktų projektus, kurie buvo svarstomi to meto Aukščiausioje Taryboje, rengė ar konsultavo Teisės fakulteto dėstytojai ar buvę absolventai.

Tada buvo atkurta Lietuvos teisininkų draugija. Dekanas P.V.Rasimavičius suvaidino reikšmingai pozityvų vaidmenį tada, kai reikėjo surasti atkuriamos Draugijos konsoliduojančius pagrindus, nes vienu metu kardinaliai skyrėsi iniciatorių pozicijos.¹⁸ Buvo išrinktas Draugijos valdybos nariu.

Pasibaigus dekanato kadencijai, nuo 1990 m. birželio 1 d. vėl ėjo Teisės fakulteto Civilinės teisės ir proceso katedros docento pareigas. Už mokslinę pedagoginę veiklą laimėjus konkursą profesoriaus vietai užimti, nuo 1990 m. rugsėjo 1 d. pradeda eiti profesoriaus pareigas. 1991 m. birželio 1 d. Vilniaus universiteto senato siūlymu P.V.Rasimavičiui suteikiamas profesoriaus vardas, kurį nostrifikavo Lietuvos mokslo taryba 1993 m. vasario 22 d.

P.V.Rasimavičius, atlikdamas profesoriaus, katedros vedėjo, dekanato tiesiogines funkcijas, dalyvavo visuomeniniais pagrindais veikiančiose universitetinėse ir kitose institucijose. Nuo 1970 iki 1995 metų buvo renkamas Teisės fakulteto tarybos nariu, o 1985 -1990 m. – tarybos pirmininku, 1980-1990 metais – Vilniaus universiteto Mokslinės tarybos nariu. Buvo mokslo darbų „Teisė“ redakcinės kolegijos sudėtyje. Profesorius buvo Aukščiausiojo teismo ir Teisingumo ministerijos mokslinės-metodinės komisijos nariu, Mokslinės-koordinacinės tarybos teisės mokslų klausimais prie Mokslų akademijos nariu, kitų visuomeninių struktūrų dalyviu.

1988-1990 metų laikotarpiu itin suaktyvėjo tuo metu funkcionavusios Aukščiausiosios Tarybos teisės normų kuriamoji veikla, vis valingiau ir kryptingiau bu-

¹⁸ Apie tai plačiau žr.: Monkevičius E. Lietuvos teisininkų draugijos atkūrimas. *Teisininkų kalendorius*. Kaunas: Kauno skyrius ir VĮ Teisinės informacijos centras, 1998, p. 33-41.

vo siekiama ne tik politinės, bet ir teisinės veiklos savarankiškumo. P.V.Rasimavičius produktyviai dalyvavo vis labiau intensyvėjančiuose darbuose, talkino visur, kur reikėjo diskutuoti ir surasti sprendimų variantus, reaguoti į naujas teises aktualijas, suvokti jų prasmes ir išreikšti jas teisinėmis formomis.

1990 m. kovo 11-oji ženklino ne tik fundamentalų politinį teisinį virsmą Tautos lūkesčiuose, siekiuose atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę, bet ir individualių žmonių gyvenimuose. Jam buvo visiškai priimtinos politinių socialinių, teisiųjų pasikeitimų prasmės, rėmė demokratinius pokyčius atgaivinant Lietuvos demokratinio teisinio paveldo reiškinius. Po valstybės atkūrimo atsivėrė naujos erdvės teisei veiklai, nes buvo kryptingai keičiama ir reformuojama teisinė sistema atsižvelgiant į naujus konstitucinės raidos poreikius. Tada pradėtos įsivairinti Vakarų civilizacijose puoselėtos teisės demokratinės vertybės.

Po Nepriklausomybės paskelbimo daugelis teisininkų – mokslininkai ir pedagogai dirbo Aukščiausiosios Tarybos struktūriniuose dariniuose. Taip buvo stiprinamas parlamentinės veiklos teisinis profesinis lygmuo. P.V.Rasimavičius talkino Aukščiausiosios Tarybos Teisinės sistemos komisijai ir buvo jos patarėju. 1990 m. liepos mėn. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė nutarimą, kuriuo patvirtino įvairių kodeksų projektų rengimo darbo grupes. Profesorius buvo paskirtas vienos jų – Santuokos ir šeimos kodekso rengimo darbo grupės vadovu.¹⁹ Jau tada iškilo įstatymų sisteminimo ir kodifikavimo conceptualios problemos, civilinės teisės ir kitų teisės sričių derinimo, sąveikos aktualijos. Nors patvirtinus Lietuvos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą ir buvo nustatyta, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja iki tol veikę Lietuvos įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštaruoja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui, tačiau buvo akivaizdu, kad valstybės ir visuomenės raida turi būti grindžiama naujais teisės dėsniais, principais.

P.V.Rasimavičius dalyvavo ir kituose veiklos baruose. 1990 m. rugpjūčio 8 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimu buvo paskirtas Politinio, teisinio ir diplomatinio pasirengimo deryboms su TSRS specializuotos parlamentinės – vyriausybės ekspertų grupės Piliečių teisių grupės nariu.²⁰ Ši organizacinė struktūra rengė dokumentus, kurie buvo bendrų direktyvų, realiai rengiantis deryboms su TSRS, o vėliau – su Rusijos vadovais, sudėtinė dalis.

1993 m. vasario, kovo mėnesiais buvo sudaromas Konstitucinis Teismas, teisėjų kandidatūros visapusiškai svarstomos ne tik Seimo posėdžiuose, bet ir frakcijose, atitinkamose komisijose. P.V.Rasimavičių išrinkti Teismo teisėju teikė Seimo pirmininkas Česlovas Juršėnas. 1993 m. kovo 18 d. Seimo posėdyje Pirmininkas atkreipė dėmesį į tai, kad prof. P.V.Rasimavičius turi didžiausią teisininko darbo stažą ir sakė: „(...)Jis yra teisės mokslų kandidatas, profesorius, daugelio knygų, vadovėlių, straipsnių autorius arba bendraautorius. Ir dar, matyt, vieną dalyką reikė-

¹⁹ 1990 m. liepos 18 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl darbo grupių įstatymų projektams rengti sudarymo. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. T.1., 507-510.*

²⁰ 1990 m. rugpjūčio 8 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl ekspertų grupių politiniam, teisiniui ir diplomatiniam pasirengimui deryboms su TSRS. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. T.1, p. 525-527.*

tų pabrėžti – Aukščiausiosios Tarybos laikais, beje, ir Seimo laikais jis ne kartą buvo kviečiamas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus talkininkauti rengiant, konsultuojant, recenzuojant įstatymų projektus ir jis tai profesionaliai atliko. Ir dabar jis yra vienos darbo grupės vadovas“.

Seime diskutuota apie kriterijus, kuriais remiantis formuojamas Konstitucinis Teismas, t.y. kokių teisės sričių specialistai turėtų būti čia atstovaujami. Nors būta nuomonių, kad šioje valstybės institucijoje turėtų dirbuoti tik konstitucinės teisės žinovai, tačiau tai buvo neįtikinantis motyvas. Vėlesnė patirtis patvirtino tai, kad Konstitucinio Teismo aktų kokybę, jų profesinį lygį gali užtikrinti tik tokia Teismo teisėjų sudėtis, kurioje yra ir civilinės, baudžiamosios, administracinės, kitų teisės sričių specialistai.

1993 m. kovo 18 d. Seime buvo balsuojama dėl Konstitucinio Teismo teisėjų paskyrimo ir atitinkamo Seimo nutarimo priėmimo. Prof. P.V. Rasimavičius tada buvo paskirtas Konstitucinio Teismo teisėju, o balsavimas byloje apie tai, kad jį parėmė ne tik Seimo politinė dauguma, bet ir opozicijos atstovai („už“ balsavo 101 Seimo narys, o „prieš“ – tik 14).²¹ Prof. P.V. Rasimavičius Seime prisiekė šiais žodžiais: „Aš, Pranas Vytautas Rasimavičius, prisiekiu būti ištikimas Lietuvos Respublikai, prisiekiu garbingai ir sąžiningai eiti Konstitucinio Teismo teisėjo pareigas; prisiekiu ginti Nepriklausomos Lietuvos valstybės konstitucinę santvarką ir saugoti jos Konstitucijos viršenybę, paklusdamas tik Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

1993 m. rugpjūčio 2 d. Konstitucinis Teismas, atsižvelgdamas į tai, kad buvo sudarytos bent minimalios darbo sąlygos rengtis teisminiams posėdžiams, pranešė visuomenei, valstybinės valdžios ir valdymo institucijoms apie tai, kad nuo rugpjūčio 2 d. pradedami oficialiai registruoti prašymai ištirti, ar teisės aktai atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją.²² Tuo metu gauti prašymai Konstitucinio teismo pirmininko potvarkiais buvo perduoti teismo teisėjams atlikti išankstinį tyrimą ir reikalingus parengiamuosius veiksmus, kurie numatyti Konstitucinio Teismo įstatyme.

Pirmasis Konstitucinio Teismo viešas teisminis posėdis įvyko 1993 m. rugsėjo 15 dieną. Jame buvo nagrinėjama byla dėl Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Seimo 1993 m. balandžio 15 d. nutarimas „Dėl Vilniaus miesto tarybos paleidimo ir kai kurių priemonių tvarkai savivaldybėse pagerinti“ atitinka Konstituciją.

Šioje byloje teisėju pranešėju buvo prof. P.V. Rasimavičius. Teisėjo pranešėjo funkcijos rengiant bylą teisminiam nagrinėjimui yra labai atsakingos. Jis apklausia pareiškėją ar jo atstovą apie reikalavimų esmę, išklauso jo argumentus, pasiūlo pateikti papildomų įrodymų; reikiama atvejais apklausia suinteresuotą asmenį ar jo atstovą apie bylos aplinkybes, išsiaiškina jo kontrargumentus bei turimus įrodymus, prireikus pasiūlo pateikti paaiškinimus dėl bylos; apklausia liudytojus ir sprendžia, ar juos šaukti į teismą; išreikalauja iš valstybės institucijų, kitų organizacijų bei asmenų rašytinius ir daiktinius įrodymus bei kitą reikalingą medžiagą;

²¹ 1990 m. kovo 18 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Konstitucinio Teismo teisėjų paskyrimo“. *Lietuvos Respublikos Seimo ir Vyriausybės žinios*, 1993, Nr. 10-235.

²² 1993 m. rugpjūčio 2 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pranešimas. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 35(20)-807.

skiria ekspertizes, iškviečia ir apklausia specialistus, nesuinteresuotus bylos baigimui; atlieka kitus būtinus bylai parengti teisminiam nagrinėjimui veiksmus.

Nuo teisėjo pranešėjo pastangų rengiant bylą teisminiam nagrinėjimui labai priklauso teismo proceso sėkmė ir priimto Teismo akto profesinė kokybė. Taigi teisėjas P.V.Rasimavičius pradėjo formuoti teisėjo pranešėjo darbo sampratą, vėliau pasipildžiusią naujais aspektais, kuriuos diktavo besiplečianti teisminė veikla.

Ši byla buvo naujas Lietuvos teisės raidos etapas, ženklines tai, kad gimsta iki tol nebuvęs reiškinys – teisės aktų teisėtumo patikra, teisės ir politikos konstitucionalizavimas. Tąsyk Teismas nusprendė, kad Seimas, priimdamas nemotyvuotą nutarimą, pažeidė Lietuvos Respublikos Konstituciją.²³ Bylą sekę ir stebėję Seimo nariai apstulbo supratę, kad jų darbus ir ateityje kontroliuos konstitucinės justicijos institucija, kurios sprendimai visais atžvilgiais negalės būti konvestionuojami.

Prof. P.V.Rasimavičiaus veikla Konstituciniame Teisme buvo profesionali ir garbinga. Teisėją charakterizuoja ne tik profesinės žinios, bet ir diskusijų, bendravimo su kolegomis, darbuotojais kultūra, tolerancija kitai nuomonei, siekimas suprasti kito motyvus ir argumentus. Nuolatinė polemika dėl teisės problemų, Konstitucijos interpretavimo aktualijų gali būti ne tik rami, bet ir aštri, emociškai įtempta. Atmintyje neiškilo tokių atvejų, kai profesorius būtų siekęs radikaliai primesti savo poziciją kitiems. Beje, eidamas Konstitucinio Teismo teisėjo pareigas, iki 1995 m. rugpjūčio 31 d. ir toliau dirbo Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Civilinės teisės ir proceso katedroje profesoriumi puse etato. Tokia pareigų derinimo galimybė buvo ir yra numatyta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

Artėjant Konstitucinio Teismo teisėjo kadencijos pabaigai, 1998 m. gegužės 21 d. Lietuvos teisės akademijos Senatas išrinko P.V.Rasimavičių profesoriumi, o gegužės 26 d. Teisės akademijos Rektoriaus įsakymu jis paskiriamas Civilinės ir komercinės teisės katedros profesoriumi puse etato kaip nepagrindinėje darbovietėje.

Pasibaigus Konstitucinio Teismo teisėjo įgaliojimams, 1999 m. kovo 16 d. Lietuvos teisės akademijos Rektoriaus įsakymu nustatoma, kad prof. P.V.Rasimavičiaus pagrindinė darbovietė nuo 1999 m. kovo 19 d. yra Lietuvos teisės akademija ir paskiriama jam pirmoji kvalifikacinė kategorija. Nuo 1999 m. balandžio 21 d. profesorius pradeda eiti Civilinės ir komercinės teisės katedros vedėjo pareigas, o 2000 m. birželio 28 d. Teisės akademijos senato nutarimu išrenkamas Šeimos teisės ir civilinio proceso katedros vedėju. Šiose pareigose dirbo neilgai. Vis sparčiau blogėjant sveikatai profesorius paprašė atleisti jį iš katedros vedėjų pareigų, o Lietuvos teisės universiteto²⁴ Rektoriaus 2001 m. sausio 24 d. įsakymu prašymas patenkinamas. Pedagoginės veiklos nenutraukė, toliau skaitė paskaitas studentams, pagal išgalias dalyvavo mokslinėje, pedagoginėje veikloje.

²³ 1993 m. rugsėjo 17 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. balandžio 15 d. nutarimo „Dėl Vilniaus miesto tarybos paleidimo ir kai kurių priemonių tvarkai savivaldybėse pagerinti“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 47-949.

²⁴ Lietuvos Respublikos Seimas, atsižvelgdamas į Lietuvos teisės akademijos senato 2000 m. rugsėjo 9 d. sprendimą, 2000 m. spalio 17 d. priėmė nutarimą, kuriuo pakeitė Lietuvos teisės akademijos pavadinimą į Lietuvos teisės universiteto pavadinimą ir patvirtino Universiteto statusą. Žr.: *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2758.

Organizavo teminio straipsnių rinkinio „Prievolių įvykdymo ir užtikrinimo teisinės problemos“ išleidimą.²⁵ Tai buvo vienas pirmųjų reikšmingų leidinių, kuriame nagrinėtos prievolių įvykdymo ir jų santykių su prievolių įvykdymo užtikrinimo būdais problemos. Prievolių užtikrinimo būdai lyginti su naujais teisės institutais, pavyzdžiui, su prievolėmis, atsirandančiomis taikant daikto sulaikymą, hipoteką, taip pat kylančiomis iš finansinio turto apyvartos ir lėšų pervedimo. Plačiai nagrinėta ieškininės senaties instituto taikymo, susijusio su prievolių įvykdymo užtikrinimu, aktualija.

Tuo metu, kai prof. P.V.Rasimavičius pradėjo dirbti Lietuvos teisės akademijoje, o pakeitus pavadinimą - Lietuvos teisės universitete, prasidėjo Universiteto plėtra, dinamiška raida. Vyko ženklaus organizacinės struktūros pertvarkymai, optimizuojamas valdymas, sukurtos ir įdiegtos naujos studijų programos. Intensyvėjo mokslinė veikla, kurią apibūdina ir tai, kad buvo vis daugiau parengiama ir apginama daktaro disertacijų, plėtėsi bendradarbiavimas su daugeliu užsienio šalių universitetų. Visa tai bylojo apie Universiteto fundamentalųjį siekį integruotis į tarptautinę akademinę erdvę ir tapti patikimais partneriais. Tokioje akademinėje aplinkoje dirbo ir prof. P.V.Rasimavičius. Jis buvo išrinktas Universiteto senato, Teisės fakulteto tarybos nariu.

Negalima nepasakyti ir to, kad tiek Vilniaus universitete, tiek ir Mykolo Romerio universitete²⁶ profesorius ne formaliai, o realiai gerbė visi, su kuriais jam teko bendrauti. Jis buvo dėmesingas kolegoms dėstytojams ir studentams. Buvo dalykiškas, jautriai dėmesingas visada, kai jo aplinkos žmonės atsidurdavo sudėtingose gyvenimiškose situacijose ir nedvejodamas pagal išgales siekdavo padėti. Tokios žmogaus etinės kultūros savybės ateina iš tėvų, šeimos aplinkos, kurioje vyrauja dėmesingumas, pagarba vienas kitam ir rūpestis kitų likimais. Profesorius mėgo dalyvauti akademinės bendruomenės ir ypatingai studentų organizuojamuose renginiuose.

2002 m. kovo 15 d. Konstituciniame Teisme vyko Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencija „Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas“. Prieš konferenciją dar bendrauta, o kai skaičiau savąjį pranešimą, pastebėjau, kad kažkas atsitiko. Pertraukos metu buvo pranešta, kad profesorius nebėra... Tai tartum savotiškas lemties ženklas – profesorius gyvenimas nutrūko ten, kur jis praleido šešerius intensyvios teisinės veiklos metus, kur siekta stiprinti Konstitucijos jurisdikcinę apsaugą, diegti konstitucinę kultūrą valstybėje ir tautoje, politikoje ir teisėje.

Lietuvos valstybė aukštai įvertino prof. P.V.Rasimavičiaus nueitą gyvenimiškąjį kelią ir atliktus darbus. 1999 m. liepos 1 d. Mindaugo karūnavimo - Lietuvos valstybės dienos proga Lietuvos Respublikos Prezidentas V.Adamkus apdovanojo jį Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ardino Riterio kryžiumi už nuopelnus Lietuvos valstybei ir už pastangas garsinant Lietuvos vardą pasaulyje bei padedant

²⁵ *Prievolių įvykdymo užtikrinimo teisinės problemos*. Teminis straipsnių rinkinys. Sud. P.V.Rasimavičius. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001, 73 p.

²⁶ 2004 m. spalio 28 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė nutarimą, kuriuo pakeitė Lietuvos teisės universiteto pavadinimą ir nustatė, kad jis toliau vadinamas Mykolo Romerio universitetu bei patvirtino šio Universiteto statusą. Žr.: *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 163-5952.

jai integruotis į pasaulio valstybių bendriją.²⁷ Jau po mirties 2003 metais profesorius apdovanotas Sausio 13-osios atminimo medaliu.²⁸

Prof. P.V.Rasimavičius ir jo kartos Lietuvos teisininkų-mokslininkų, pedagogų darbas yra reikšmingas įvairiais aspektais. Visų pirma tuo, kad jie ugdė ir rengė teisininkus - piliečius demokratų, kurie puoselėjo Lietuvos idėją ne tik iki Lietuvos valstybingumo atkūrimo, bet išskirtinai po 1990 m. Kovo 11-osios. Tada daugelis teisininkų-mokslininkų, pedagogų ir į teisinį gyvenimą išleisti absolventai suvaidino reikšmingą vaidmenį įgyvendinant Valstybės institucijų funkcijas, Tautos demokratinius lūkesčius. Jie savo darbais kūrė ir stiprino valstybės teisinius pagrindus, kai kurie iš jų buvo ar yra aktyvūs politinėje, šiaip visuomeninėje veikloje. Tiems, kuriems buvo lemta, tapo Nepriklausomybės Akto signatarais, kiti dalyvavo kuriant ir stiprinant diplomatinę tarnybą, plėtojant pastangas užtikrinti Lietuvos interesų gynimą tarptautinės politikos baruose. Šia prasme prof. P.V.Rasimavičiaus ir jo kartos teisininkų indėlis yra akivaizdus, nes jų skleistos demokratijos, teisingumo, humanizmo idėjos lieka buvusių studentų nenutrūkstancios atminties gijose.

²⁷ 1999 m. liepos 1 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas „Dėl apdovanojimo Lietuvos valstybės ordinais ir medaliais Mindaugo karūnavimo – Lietuvos valstybės dienos proga.“ *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 59-1934.

²⁸ 2003 m. sausio 8 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas „Dėl apdovanojimo Sausio 13-osios atminimo medaliu.“ *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 5-172.

KASACIJOS PASKIRTIS IR TEISĖ Į TEISMINĘ GYNYBĄ

Janina STRIPEIKIENĖ

*Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėja,
Civilinių bylų skyriaus pirmininkė*

Kasacijos paskirties įgyvendinant teisę į teisminę gynybą problematika – tiek doktrinos atstovų, tiek praktikų diskusijų ir apmąstymų objektas. Vieningos pozicijos šiuo klausimu vis dar nėra, o gal ir negali būti. Atskleisdama savo požiūrį į šį klausimą, aš bandysiu nusakyti, kokia yra tikroji kasacijos paskirtis, ir ar ši paskirtis iš tiesų yra užtikrinti suinteresuotiems asmenims jų pažeistų subjektinių teisių teisminę gynybą, bei kaip lietuviškasis kasacijos modelis koreliuoja su teise į teisminę gynybą. Šiuos aspektus bandysiu atskleisti aptardama kasacinių skundų atrankos ir kasacinio proceso problematiką ir kaip tikimasi spręsti kylandčias problemas civilinio proceso reforma.

Reikšminiai žodžiai: kasacijos paskirtis, teisė į kasaciją, teisė į teisminę gynybą kasaciniame procese.

KASACIJOS PASKIRTIS: VIEŠOJI IR/AR PRIVAČIOJI FUNKCIJOS TEISĖS Į KASACIJĄ KONTEKSTE

Analizė pradedama nuo kasacijos paskirties neatsitiktinai. Kaip žinoma, tradiciškai civilinio proceso teisės doktrinoje dėl kasacinio proceso esmės yra pabrėžiami du dalykai: 1) šiuo procesu užtikrinamas teisingumo vykdymas konkrečioje byloje tarp konkrečių šalių (privatus kasacinio proceso tikslas); 2) viešojo intereso, kuris pasireiškia vienodo teisės taikymo teismuose užtikrinimu bei teisės aiškiniu, įgyvendinimas¹. Kitaip tariant, išskiriamos viešojo ir privačioji kasacijos funkcijos. Teisė į teisminę gynybą skirta pažeistų subjektinių teisių teisminei apsaugai užtikrinti, ir ji yra privačios prigimties. Tai – trečiasis subjektinės teisės elementas - (1) teisė elgtis tam tikru būdu, (2) teisė reikalauti iš kitų tam tikro elgesio ir (3) teisė kreiptis į teismą, jei pirmieji du subjektinės teisės elementai yra pažeidžiami. Neatsitiktinai ir CPK 5 straipsnyje nurodoma, kad į teismą gali kreiptis kiekvienas suinteresuotas asmuo, tačiau tik tam, kad būtų apginta **jo** subjektinė teisė. Čia, ži-

¹ V. Nekrošius. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius, 2007, p. 322.

noma, nekalbama apie tas situacijas, kai įstatymų nustatytais atvejais pareiškiamas ieškinyis viešajam interesui ginti.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas laikosi nuostatos, jog teismų sistema turi funkcionuoti taip, kad būtų prielaidos formuotis vienodai (nuosekliai, neprieštarin-gai) teismų praktikai – būtent tokiai, kuri būtų grindžiama su teisinės valstybės, teisingumo, asmenų lygybės teismui ir kitais konstituciniais principais neatskiriama susijusia nuostata, kad tokios pat (analogiškos) bylos turi būti sprendžiamos taip pat, t. y. jos turi būti sprendžiamos ne sukuriant naujas teisės aiškinimo ir tai-kymo taisykles, konkuruojančias su esamomis, bet paisant jau įtvirtintų². CPK 346 straipsnyje nustatyti kasacijos pagrindai suponuoja ribotą kasacijos paskirtį ne bet kuriam teisės klausimui, o specifiniams (ypatingiems), todėl pripažįstamas kasaci-nio teismo vaidmens Lietuvoje ekstraordinarumas.

Kita vertus, šiandienos sąlygomis Lietuvoje nėra taip paprasta pasakyti, kad byla nėra reikšminga ir neturi būti nagrinėjama kasaciniame teisme, todėl teisės praktika orientuota į kompromiso tarp viešosios ir privačios kasacijos tikslų bei funkcijų įgyvendinimo paiešką, nes netinkamas teisingumo vykdymas konkrečioje byloje aiškinant ir taikant teisę, laikytinas viešojo intereso pažeidimu. Kasacinio teismo teisėjas, įgyvendindamas savo esminę prerogatyvą pateikti galutinį, svariausia įstatymų aiškinimą ir taikymą, nagrinėdamas bylas privalo atsižvelgti į teisės raidą, tendencijas, socialines aplinkybes ir aktualijas, teisinių santykių įvairovę, jų pokyčius, su kuriais įstatymo leidėjas ne visuomet suspėja. Kasacinis teismas turi teisę ir galimybę dinamiškai taikyti normas, aiškinti sąvokas, moralinių vertybių turinį taip, kaip derėtų atitinkamo laiko visuomenėje, savo įžvalgomis skatinti įsta-tymų leidybą, jos kaitą, prisidėti formuojant teisinę kultūrą.

Kalbant apie viešąją ir privačiąją kasacijos funkcijas teoriniu lygmeniu, viskas atrodo paprasta – siekiame šių dviejų funkcijų pusiausvyros, nė vienos iš jų nesu-absoliutiname ir nė vienos nepaneigiame. Praktiškai viskas daug sudėtingiau – ne-retai tenka spręsti, kuriai iš šių dviejų funkcijų suteikti prioritetą. Tai pasireiškia tiek kasacinio teismo atrankos kolegijai sprendžiant kasacinio skundo priėmimo klausimus, tiek iš esmės nagrinėjant bylas kasacine tvarka. Tarkime, ar atrankos kolegija turėtų priimti kasacinį skundą, iš kurio matyti, kad žemesniųjų instancijų teismai padarė teisės taikymo klaidą ir priėmė neteisingą sprendimą, tačiau kasaci-nio teismo praktika šiuo klausimu yra suformuota ir aiški? Klasikinės kasacijos modelio šalininkai teigia: „man nesvarbu, ar teisingai išspręsta byla“. Matome aki-vaizdų viešosios kasacijos funkcijos suabsoliutinimą. Panašiai argumentuojama ir Vokietijos civiliniame procese. Vienas žymiausių Vokietijos šalies procesualistų profesorius Jauernig³ drąsiai teigia, kad revizijos „šalių interesas laimėti bylą, jų siekis, kad būtų priimtas teisingas ir teisėtas sprendimas, nevaicina jokio vaid-

² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2008 m. sausio 21 d. nutartis civilinėje byloje *BAB „Statūna“ v. UAB „Parama“ ir kt.*, bylos Nr. 3K-7-57/2008; 2003 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje *A. Laurikietis v. UAB „Šiaulių dujotiekio statyba“*, bylos Nr. 3K-3-214/2003; 2007 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje *R. B. v. M. M.*, bylos Nr. 3K-3-8/2007.

³ Jauernig Othmar. *Zivilprozessrecht: ein Studienbuch. 27 völlig neubearb. Auflage.* - München: Beck, 2002. S. 299.

mens“. Akivaizdu, kad mes susiduriame su kita problema interpretuodami, kas yra vienodas teisės aiškinimo užtikrinimas. Juk praktikos vienodinimas turėtų apimti ir tuos atvejus, kai kasacinis teismas, remdamasis jau suformuota savo praktika, užtikrina jos vienodumą, t. y. vienodindamas taikymą priima jau suformuotą praktiką atitinkantį sprendimą.

Akivaizdu ir tai, kad kasacijos paskirties praktinis įgyvendinimas visuomenės socialinėje tikrovėje, t. y. kokia kasacinė funkcija – privačioji ar viešojo – dominuoja, yra susijęs ne tik su kasacinio teismo užimama pozicija ir jo supratimu, kokia yra jo vieta visuomenės gyvenime, bet ir su viešosios politikos iškeltais uždaviniais ir tikslais bei jų pasiekimu. Šie uždaviniai ir tikslai pirmiausia formuojami pozityviojoje teisėje: CPK įtvirtinti kasacijos ribojimai, preziumuojant, kad kai kurių ginčų nagrinėjimas kasacinėje instancijoje nėra toks reikšmingas, kaip kitų ginčų (pvz., ginčai, nesiekiantys penkių tūkstančių litų sumos), arba siekiant civilinio proceso ekonomiškumo ir spartos (pvz., kasacijos negalimumas dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo), bei įtvirtinti kasacijos pagrindai – specifiniai kasacinių skundų padavimo kriterijai, pirmiausia šalis orientuojantys į kasacinio teismo prerogatyvą aiškinti ir plėtoti teisę, pasitikint žemesniųjų instancijų teismų nustatytais faktinėmis aplinkybėmis. Kita vertus, svarbūs ir visuomenės lūkesčiai bei jos atstovų siekis tuos lūkesčius patenkinti.

Taigi kyla klausimas, kaip šiandien Lietuvoje suprantama kasacija: ar tai tik įsiteisėjusių bendrosios kompetencijos teismų sprendimų teisės problemų ir klausimų peržiūrėjimas, kartu ir teismų praktikos formavimas, jos vienodumo užtikrinimas, precedento, kaip šaltinio, kūrimas. Ar tai ir teisingumo vykdymas konkrečioje byloje sprendžiant konkrečių šalių ginčą? Bandydama atsakyti į šį klausimą, norėčiau detaliau aptarti viešojo ir privataus intereso gynybos santykio kasaciniame procese dilemą. Nors kai kurie autoriai teigia, kad naujajame CPK buvo suabsoliutinta vadinamoji viešojo kasacijos funkcija, tačiau galiojantis reguliavimas jokiū būdu neužkerta kelio lanksčiai ir kūrybingai derinti abi, drįstu teigti, lygiavertes kasacijos funkcijas – viešąją ir privačiąją, visais atvejais ieškant tarp jų protingos pusiausvyros. Neginčijama kasacinio teismo prigimtinė funkcija – formuoti vienodą teismų praktiką, užtikrinti vienodą teisės taikymą valstybės teismuose. Tačiau kaip mes galėtume tą funkciją įgyvendinti be privačios šalių iniciatyvos? Kasacinės bylos nagrinėjamos tik pagal byloje dalyvaujančių asmenų paduotus kasacinius skundus (neskaitant prokuroro ar kitos įstatymų įgaliotos institucijos). Ar mes galime laikyti, kad tik nuo privataus asmens priklauso viešosios kasacijos funkcijos įgyvendinimas?

Taikant CPK įtvirtintus kasacijos pagrindus, teigiame, kad nebus kasacijos proceso, jei nebus bent vieno – privataus ar viešojo – elemento. Manytina, kad CPK 346 straipsnyje įtvirtinti kasacijos pagrindai skirtinga apimtimi nukreipia tiek į viešosios, tiek į privačiosios kasacijos funkcijų atlikimą. Materialiosios ar proceso teisės normų pažeidimas, turintis esminės reikšmės vienodam teisės aiškinimui ir taikymui, jeigu šis pažeidimas galėjo turėti įtakos neteisėto sprendimo (nutarties) priėmimui (CPK 346 straipsnio 2 dalies 1 punktą) daugiau susijęs su viešosios funkcijos įgyvendinimu, nors siekis pašalinti neteisėto teismo sprendimo priėmimo padarinius kartu yra teisingumo vykdymas konkrečioje byloje tarp konkrečių pro-

ceso šalių; skundžiamo teismo sprendimo nukrypimas nuo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuotos teisės taikymo ir aiškinimo praktikos (CPK 346 straipsnio 2 dalies 2 punktas) mus daugiau orientuoja į privačią kasacijos funkciją, tačiau pašalinti nukrypimą nuo aukščiausiosios instancijos suformuotos praktikos, kaip priešaidą formuoti prieštaringai ar „neteisingai“ teismų praktikai, – kartu yra ir viešosios kasacijos funkcijos tikslas.

Dažniausiai taikomas pagrindas peržiūrėti bylą kasacine tvarka yra materialiosios ar proceso teisės normų pažeidimas, turintis esminės reikšmės vienodam teisės aiškinimui ir taikymui, jeigu šis pažeidimas galėjo turėti įtakos neteisėto sprendimo priėmimui. Lingvistiškai analizuojant šią normą, matyti, kad net jei byloje priimtas neteisėtas sprendimas, kurį asmuo, gindamas savo subjektinę teisę, norėtų pašalinti, tačiau jei nebus iškelta esminės reikšmės vienodam teisės aiškinimui ir taikymui turinti problema, kasacinis procesas negalės prasidėti. Ir priešingai, net jei byloje kyla esminės reikšmės vienodam teisės aiškinimui ir taikymui turintis klausimas, tačiau jei jis nelems priimto teismo sprendimo neteisėtumo, kad ir kaip kasacinis teismas norėtų konkrečiu teisės klausimu pasisakyti – kasacijos pagrindo nėra. Vis dėlto kasaciniam teismui atliekant savo konstitucinę priedermę vykdyti teisingumą, toks aiškinimas akivaizdžiai per siauras.

Akivaizdu, kad kasacinį skundą pateikianti šalis siekia apginti savo privatų interesą. Ji paprastai nėra suinteresuota rizikuoti savo laiku, investuoti į bylinėjimosi išlaidas, samdyti advokatą vien todėl, kad užtikrintų vienodą teisės aiškinimą valstybėje. Tačiau tam, kad galėtų apginti savo privatų interesą, šalis jį turi gerai „suvynioti“ į visuomenei reikšmingą teisės taikymo klausimą. Problema iškyla tada, kai šaliai tai nelabai pavyksta – privataus intereso pažeidimas akivaizdus, tačiau teisės taikymo problemos nėra. Tenka pripažinti, kad užmerkti akis į byloje padarytus pažeidimus ne visada lengva, net jei jų įtaka vienodam teisės aiškinimui abejotina. Kasaciniam teismui, kaip ir kitiems teismams, yra taikomas konstitucinis imperatyvas vykdyti teisingumą. Tačiau bet kokių atvejų kasacinio teismo pareiga ir užduotis yra viešąjį ir privatų interesus išryškinti bei pateikti taip, kad nebūtų paneigtas nei vienas, nei kitas, kad konkreti šalis matytų savo interesų gynybą, o valstybė neabejotų egzistuojant patikimą vienodos teismų praktikos užtikrinimo mechanizmą. Kiekvienu konkrečiu atveju funkcijų pusiausvyra bus skirtinga, bet bus jos abi, nes antraip būtų paneigta jau anksčiau aptarta kasacijos paskirtis. Dėl to teisėjas, sprenddamas konkrečių šalių ginčą dėl teisės ir derindamas viešąjį bei privatųjį interesus, turėtų modeliuoti sprendimo toje byloje įtaką visai teismų praktikai.

Dėl antrojo kasacijos pagrindo, t. y. skundžiamo teismo sprendimo nukrypimo nuo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuotos teisės taikymo ir aiškinimo praktikos, pažymėtina tai, jog ypatingas dėmesys atkreiptinas į pačių kasatorių ir jų atstovų vaidmenį kasaciniame procese. Šalims nepakanka abstrakčiai nurodyti skundžiamo sprendimo nukrypimo nuo suformuotos kasacinės praktikos, bet būtina kruopščiai ir detalai atskleisti sutampančias faktines skundžiamo ir tuo, kuriuo remiamasi, sprendimų aplinkybes, kurių netinkamas žemesniųjų instancijų teismų teisinis vertinimas ir yra nukrypimas nuo kasacinės praktikos. Dėl to būtina pabrėžti, kad tais atvejais, kai nepriimamas nagrinėti kasacinis skundas CPK 346 straipsnio 2 dalies 2 punkto pagrindu dėl nesuformuoto kasacijos dalyko, tai nelaikytina

privačiosios kasacijos funkcijos paneigimu. Priešingu atveju nemotyvuoti ir abstraktūs argumentai dėl skundžiamo sprendimo tariamo nukrypimo nuo suformuotos kasacinės praktikos verstų kasacinį teismą priimti nagrinėti visus kasacinius skundus (jei jie nepatektų į kitus įstatyminius kasacijos ribojimus), nes kaip kitaip įsitikinti nukrypimu nuo suformuotos praktikos, jei nebūtų išnagrinėtas kasacinis skundas iš esmės.

Šiandien privačioji kasacijos funkcija egzistuoja kartu su viešąja. Įvertinus pasaulyje vykstančias diskusijas dėl kasacijos esmės, jos viešosios ir privačiosios funkcijų⁴, šiandien Lietuvos kasacinio teismo funkciją būtų galima pripažinti **mišria**, t. y. apimančia tiek viešąjį, tiek privatų interesą. Teismų praktika, reaguodama į besikeičiančius valstybės ir visuomenės poreikius, turi ieškoti kompromisų tarp viešosios ir privačiosios kasacijos tikslų.

Kita vertus, proceso šalių, doktrinos atstovų ir paties kasacinio teismo siekiamybe turėtų tapti supratimas, kad viešosios ir privačiosios kasacijos funkcijų kompromisas yra galimas šias funkcijas ne priešinant, taip pat ne siekiant kuo didesnio jų įgyvendinimo pariteto, tačiau laikant, kad šios funkcijos yra vieno konstitucinio imperatyvo – vykdyti teisingumą – atspindžiai. Juk ir šio imperatyvo prigimties susintetinimas ar išskyrimas į dvi tariamai atskiras funkcijas yra sąlyginis. Viešasis interesas yra daugelio privačių interesų sąjunga, taigi kiekvienas privatus interesas ir jo gynimas per privačiosios kasacijos funkcijos įgyvendinimą yra, nors ir maža, viešojo intereso dalis. Antra vertus, privatus kasacijos tikslas tinkamai išspręsti ginčą ir atkurti teisingumą yra kiekvienos visuomenės viešasis interesas.

Taisyklių, taikomų inicijuojant kasacinį procesą, specifiškumas neturi būti suprantamas kaip suteikiantis prioritetą vienam ar kitam kasacijos tikslui. Be to, šios taisyklės neturi būti priešpastatytos asmenų teisei į teisminę gynybą.

TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ SAMPRATA

Nustačius, kad kasacija be viešosios, įgyvendina ir privačiąją funkciją, galima bandyti atsakyti ir į klausimą, ar kasacija taip pat skirta teisei į teisminę gynybą užtikrinti. Kadangi asmens teisė kreiptis į teismą neatsiejama nuo asmens teisės į tinkamą teismo procesą, kyla pagrįstas klausimas, ar asmuo įgyvendina teisę į teisminę gynybą jo reikalavimus išnagrinėjus pirmosios instancijos teisme ir priėmus atitinkamą proceso sprendimą, ar į šios teisės turinį patenka ir priimto byloje teismo sprendimo apskundimo galimybė.

Teisės doktrinoje yra žinomos nuomonės, kad teismas yra subjektas, kuris gina pažeistas asmens teises, o ne nuo kurio padarytų pažeidimų gali būti ginamasi, todėl konstitucinė asmens teisė į teisminę gynybą įgyvendinama pasinaudojus pirmą-

⁴ The Role of the Supreme Courts at the National and International Level (reports for the Thessaloniki international colloquium), edited by P.Yessiou-Faltsi. SAKKOULAS PUBLICATIONS THESSALONIKI, LAW AND ECONOMY P.N. SAKKOULAS, ANT.N. SAKKOULAS PUBLISHERS, 1998. P.21, 39, 104-106, 112.

ja teismo instancija⁵. Šios nuomonės šalininkai savo poziciją dažniausiai grindžia Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, kaip vieno iš universaliausių tarptautinės teisės aktų, esančio sudėtine Lietuvos teisinės sistemos dalimi, 6 straipsnio aiškinimu. Remiantis Konvencija, galimybės apskusti teismo sprendimą nebuvimas valstybėje nėra teisės į teismą, įtvirtintos jos 6 straipsnio 1 dalyje, pažeidimas, taigi apeliacijos (kartu ir kasacijos) teisė nėra būtina tinkamo teismo proceso pagal Konvencijos 6 straipsnį sąlyga. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra aiškiai pažymėjęs, kad Konvencijos 6 straipsnis neįpareigoja valstybių – Konvencijos dalyvių įsteigti apeliacinius arba kasacinius teismus; vis dėlto, jeigu tokie teismai egzistuoja, reikalaujama užtikrinti asmenų teisę į fundamentalias Konvencijos 6 straipsnio garantijas (žr. *Khalfaoui v. France*, no. 34791/97, § 37, ECHR 1999-IX). Taigi Konvencijos kontekste asmens teisė apskusti teismo sprendimą yra teisės į teisminę gynybą dalis tais atvejais, kai valstybė tokią galimybę yra įtvirtinusi savo vidaus teisėje.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas užėmė griežtesnę (nors ir neprieštaraujančią EŽTT) poziciją, pažymėdamas, kad teisė į tinkamą teisinį procesą apima įvairius aspektus, vienas iš jų – asmens teisė apskusti teismo baigiamąjį aktą. Viename savo nutarimų Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad iš Konstitucijos, *inter alia* joje įtvirtintos asmens teisės kreiptis į teismą ir jo teisės į tinkamą teisinį procesą, įstatymų leidėjui kyla pareiga nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį bendrosios kompetencijos ar specializuoto pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą būtų galima apskusti bent vienos aukštesnės instancijos teismui⁶. Dėl tokios Konstitucinio Teismo pozicijos tebevyksta diskusijos. Tenka sutikti su tuo, kad minėtoji Konstitucinio Teismo pozicija gali būti kritikuojama. Pirmiausia Konstitucinis Teismas nepateikė išsamių argumentų, kodėl teisė apskusti teismo sprendimą Lietuvos Respublikos Konstitucijos kontekste laikytina teisės į teisminę gynybą sudedamąja dalimi. Kadangi pati Konstitucija nei apskundimo, nei apeliacijos teisės tiesiogiai nemini, galima tik numanyti, jog konstitucinė teisė apskusti teismo sprendimą bent vienos aukštesnės instancijos teismui išvesta iš to, jog Konstitucijos 111 straipsnis pateikia teismų, sudarančių Lietuvos teismų sistemą, sąrašą, į kurį patenka ir teismai, nagrinėjantys bylas apeliacine tvarka. Tačiau lieka ne visiškai aišku, kodėl į teisės į teisminę gynybą turinį neįtraukta ir antroji apskundimo galimybė, t. y. galimybė skųstis Aukščiausiajam Teismui, kuris taip pat įvardintas kaip teismų sistemos sudedamoji dalis. Galbūt suteiktą teisę bent vieną kartą apskusti baigiamąjį aktą, Konstitucinis Teismas pripažįsta pakankama asmens teisės į teisminę gynybą garantija. Konstitucija neleidžia įtvirtinti tokio teisinio reguliavimo, kad kokios nors kategorijos bylose apskritai jokiais atvejais nebūtų galima siekti inicijuoti byloje priimto pirmosios instancijos teismo baigiamojo akto peržiūrėjimo⁷.

⁵ Kavaliauskienė G. Proceso civilinėje byloje prielaidos ir sąlygos, Vilnius, 2010, P. 34 (cituojamas V. Nekrošius).

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁷ Abramavičius A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*, 2009, 3(117). P. 28 (cituojamas V. Mikelėnas).

Teismų praktikoje, gerbiant oficialią konstitucinę doktriną, pripažįstama asmens teisė į tinkamą procesą sudedamąja dalimi teisė apskūsti proceso sprendimą, kuriame išsprendžiami jo reikalavimai. Tačiau tai taikoma tik kalbant apie apeliacinio apskundimo galimybę. Kadangi kasacine tvarka yra skundžiami tik įsiteisėję teismų sprendimai, o įsiteisėjus teismo sprendimui šalių ginčas yra laikomas visiškai išspręstas, galima sutikti su tuo, kad kasacija nėra būtina teisei į teisminę gynybą užtikrinti, ir, nesuteikus asmeniui galimybės skūsti kasacine tvarka, teisė į teisminę gynybą nebūtų pažeista. Vis dėlto kasacinis teismas visų pirma yra teismas, kurio konstitucinė paskirtis – vykdyti teisingumą. Taigi kasacinis teismas nėra vien aukščiausias teisės aiškintojas – kalbėdami apie kasacijos prigimtį nustatėme, kad be viešosios, kasacija įgyvendina ir privačiąją funkciją, t. y. padeda apginti pažeistas subjektines teises. Vadinasi, nors kasacija ir nėra būtina teisei į teisminę gynybą užtikrinti, tais atvejais, kai byloje ji egzistuoja ir kasacinis skundas yra priimamas, tada ji neabejotinai užtikrina teisę į teisminę gynybą. Toks aiškinimas, kasacinio teismo nuomone, dera tiek su Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, kuria remiantis, jei aukštesnės instancijos teismas egzistuoja, jis tampa saistomas Konvencijos 6 straipsnio imperatyvų, tiek su oficialia konstitucine doktrina, kuri tiesiogiai nereikalauja visose bylose suteikti antrojo apskundimo galimybės, tačiau neabejotinai nurodo kasaciniam teismui veikti kaip nepriklausomam ir nešališkam ginčo arbitrai.

Kaip ne sykį savo nutarimuose yra nurodęs Konstitucinis Teismas, konstitucinė asmens teisė kreiptis į teismą ir teisme ginti savo pažeistą teisę tiek nuo kitų asmenų, tiek nuo neteisėtų valstybės institucijų ar pareigūnų veiksmų yra absoliuti. Šios teisės negalima dirbtinai varžyti bei nepagrįstai apsunkinti jos įgyvendinimo. Esu tikra, kad Konstitucinis Teismas, pabrėždamas teisės į teisminę gynybą absoliutumą, nenorėjo pasakyti, kad į teismą dėl bet kurio klausimo gali kreiptis bet kuris asmuo. Pirmiausia, kaip jau minėjau, asmuo turi teisę reikalauti teismine tvarka apginti tik jam pačiam, o ne bet kuriam asmeniui priklausančią subjektinę teisę; antra, savo teisę kreiptis į teismą asmuo turi įgyvendinti laikydamasis įstatymų nustatytos proceso tvarkos. Tačiau teisės į teisminę gynybą absoliutumumas neleidžia šios teisės įgyvendinimo neproporcingai apsunkinti, padaryti priklausomo nuo sudėtingų išankstinių sąlygų, kurių asmuo negali įvykdyti, ir pan.

Ir paties Konstitucinio Teismo formuojamoje doktrinoje teisė į teisminę gynybą nėra aiškinama kaip visiškai neribota. Pripažįstama, kad konstitucinė asmens teisė kreiptis į teismą nereiškia, jog įstatymų leidėjas proceso įstatymuose negali nustatyti kreipimosi į teismą tvarkos ir tam tikrų formalių reikalavimų, kuriuos turi atitikti teismui pateikiamas kreipimasis. Pats savaime tokių formalių reikalavimų nustatymas dar nereiškia, kad yra dirbtinai suvaržyta asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą ar nepagrįstai pasunkintas šios teisės įgyvendinimas.

Europos Žmogaus Teisių Teismas yra pažymėjęs, kad Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies taikymo apeliaciniais ir kasaciniais teismams būdas priklauso nuo atitinkamo proceso pobūdžio; kasacinio skundo priimtimumo sąlygos gali būti griežtesnės ir labiau formalios negu apeliacinio skundo (žr. *Levages Prestations Services v. France*, judgment of 23 October 1996, Reports 1996-V, p. 1544, § 44-45). Savo ruožtu ir pačių teisės į teisingą teismą garantijų apimtis gali būti siaures-

nė. Sprendžiant tik teisės klausimus, atskirų garantijų taikymo apimtis, išskyrus šalių lygiateisiškumo principą, yra siauresnė atsižvelgiant į tai, jog būtina paisyti ir kitų konkuruojančių interesų, pvz., teisės į teisingą bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką. Teisės į teismą apimtis siaurinama CPK ir kituose teisės aktuose (pvz., įmonių bankroto įstatyme) įtvirtintų kasacijos ribojimų.

Šiame kontekste atskirai apžvelgtina kasacinių skundų atrankos (leidimų) sistema. Nors formaliai vertinant yra teigiama, kad specialios kasacinių skundų priėmimo tvarkos pagrindinė užduotis – užtikrinti, jog kasacine tvarka nebūtų nagrinėjami esminės įtakos vienodos praktikos formavimui ar teisės aiškinimui neturintys skundai (viešoji kasacijos funkcija), priimant kasacinius skundus neturėtų būti paneigiamas ir privataus šalių intereso gynybos aspektas. Privataus kasacijos tikslo įgyvendinimas užtikrinamas tuo, kad tik šalys gali paduoti kasacinį skundą, jos iš esmės nulemia skundo nagrinėjimo ribas, tai reiškia, kad kasaciniame procese yra sprendžiamas konkrečių šalių ginčas teisės taikymo prasme. Būtent per galiojančią kasacinių skundų atrankos sistemą yra gilinamas privatusis kasacijos aspektas.

CPK nustatyti trys kasacijos pagrindai: materialiosios ar proceso teisės normų pažeidimas, turintis esminės reikšmės vienodam teisės aiškinimui ir taikymui, jeigu šis pažeidimas galėjo turėti įtakos neteisėto sprendimo (nutarties) priėmimui (CPK 346 straipsnio 2 dalies 1 punktas); skundžiamo teismo sprendimo nukrypimas nuo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuotos teisės taikymo ir aiškinimo praktikos (CPK 346 straipsnio 2 dalies 2 punktas); jeigu Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika ginčijamu teisės klausimu yra nevienoda (CPK 346 straipsnio 2 dalies 3 punktas).

Apie pirmąjį ir dažniausiai taikytiną kasacijos pagrindą jau užsiminta. Šio pagrindo taikymą įvertino ir Europos Žmogaus Teisių Teismas. Teisės į teismą apribojimo problema kasacinėje instancijoje (pirmasis kasacijos pagrindas) buvo analizuojama viename naujesnių sprendimų prieš Lietuvą – *Lenkauskienė prieš Lietuvą* (žr. *Lenkauskienė v. Lithuania*, no. 6788/02, decision of 20 May 2008). Šiame sprendime Teismas pritarė Vyriausybės argumentams *dėl būtinybės tinkamu būdu ir efektyviai pasinaudoti vidaus teisinės gynybos priemonėmis*. Šiuo konkrečiu atveju pareiškėjos kasaciniai skundai buvo du kartus atmesti, neiškėlus juose teisės klausimų, bet kvestionuojant tik faktinius dalykus. Skundai atmesti išklausus prokuroro ir pareiškėjos bei jos advokato paaiškinimus. Nors Teismas 2005 m. lapkričio 3 d. sprendimu pareiškėjos skundą pripažino priimtiniu, tačiau vėliau, išanalizavęs visą turimą bylos medžiagą, buvo įtikintas Vyriausybės argumentų dėl pareiškėjos nesugebėjimo tinkamai pasinaudoti vidaus teisinės gynybos priemonėmis ir skundą atmetė. Teismas sutiko, kad savo kasaciniuose skunduose pareiškėja ginčijo faktinį kaltinimo pagrindą ir neiškėlė *jokių aiškių teisės problemų* dėl pritaikytų nusikalstamo elgesio imitacijos modelių ir pan. Taigi ji pati buvo atsakinga už ribotą jos bylos peržiūrėjimą kasaciniame teisme ir todėl negali skųstis dėl teisės kreiptis į teismą pažeidimo.

Dėl antrojo kasacijos pagrindo pažymėtina, kad suformuota teisės aiškinimo ir taikymo praktika gali būti išdėstyta vienoje ar keliuose kasacinio teismo nutartyse. Jeigu ji išdėstyta keliuose nutartyse, tai gali kilti prieštaravimų ar teismų praktikos nevienodumo problema. Ar ji iš tikrųjų egzistuoja, patikrinama pagal tai: 1) ar skir-

tingose nutartyse pasisakyta dėl tų pačių teisinių nuostatų; 2) ar tos pačios nuostatos taikomos esant tapačiam ginčo teisinio santykio teisiniam reglamentavimui; 3) ar visos galiojančios ir teisiškai reikšmingos teisinės nuostatos analizuotos ir taikytos priimant teismo sprendimą ar nutartį; 4) ar tokios nuostatos išsamiai analizuotos teismo motyvuose; 4) ar tokios nuostatos tinkamai pagrindžiamos teisės normų, teisės doktrinos ir teismų praktikos argumentais; 5) ar teisinės nuostatos taikytos tokiais pačiomis faktinėmis aplinkybėmis; 6) ar teismų sprendimų ar nutarčių teiginiai yra esminės, nusprendžiančios bylos baigtį pagal tas faktines aplinkybes išvados, ar yra tik motyvai, argumentai arba kitos, tik papildomai vartojamos, motyvavimo aplinkybės. Tai – nebaigtinis kriterijų sąrašas, nes gali būti ir kitokių aplinkybių, iš kurių gali būti sprendžiama, ar tam tikru klausimu yra suformuota teismų praktika, ar turi būti remiamasi vienos ar kitos nutarties teiginiais. Pavyzdžiui, įtakos gali turėti tai, ar nagrinėjamu klausimu išplėtotą konstitucinę jurisprudenciją ir koku konkrečiai aspektu, kiek išsamiai, detaliai ir argumentuotai joje pasisakyta; ar tuo klausimu yra pasisakęs kasacinis teismas; ar dėl to yra priimtos nutartys trijų, ar išplėstinės teisėjų kolegijos; ar priimant nutartį pareikšta atskirųjų nuomonių ginčo klausimais; kokia yra vėliausia teismo praktika ir kt. Pagal šiuos ir kitus kriterijus turi būti atrenkamos tik tos nutartys, kurios pirmiausia pagal teisinės ir faktines aplinkybes gali būti palyginamos. Tinkamai atrinkus lyginamuosius teismų praktikos pavyzdžius, gali būti daromos išvados, kokia teismų praktika, kaip aiškiai ji suformuluota, ar ji yra aiški ir dominuoja, kad nukrypimas nuo jos būtų pagrindas panaikinti ar pakeisti teismo sprendimą (nutartį) kasacine tvarka (CPK 346 straipsnio 2 dalies 2 punktas, 359 straipsnio 3 dalis)⁸.

Trečiasis kasacijos pagrindas (kasacinės praktikos nevienodumas) teisės į teismą kontekste svarbus tuo, kad tiek teisės normos, tiek jų aiškinimas pasižymi dinamika ir plėtra. Siekdamas užtikrinti asmens teisę į tinkamą teismo procesą, kasacinis teismas, atlikdamas konstitucinę priedermę vykdyti teisingumą, gali nukrypti nuo ankstesnės praktikos, nes toks nukrypimas konkrečioje byloje ir atitiks teisingumo vykdymo imperatyvą. Tai, be kita ko, gali lemti laiko veiksnys, įstatymų kaita, visuomeniniai pokyčiai, tarptautinių teismų praktikos dinamika, doktrinos plėtojimasis. Tačiau teismų funkcionavimo sistemai ir pažeistų teisių gynybai svarbus teisinis tikrumas ir stabilumas, todėl tiek žemesniųjų instancijų teismams svarbu žinoti, kokia suformuota kasacinės praktikos taisykle vadovautis, tiek proceso šalims svarbu iš anksto nuspėti, kokiais teisiniais mechanizmais grįsti savo pažeistų teisių gynybą. Šis kasacijos pagrindas – taip pat atrankos kolegijos įrankis, kuriuo ji naudojasi ne visuomet tiesiogiai, siekdama užtikrinti kasacinės praktikos vienodumą.

Kalbant apie teisę į tinkamą teismo procesą, aptartina viena kasacinio teismo teisių – teisė pačiam priimti sprendimą byloje, negrąžinant jos iš naujo nagrinėti žemesniosios instancijos teismui, po to, kai kasacinis teismas, nustatęs materialiosios ar proceso teisės normų pažeidimą, pakeičia arba panaikina sprendimą, nutartį ir priima naują sprendimą (CPK 359 straipsnio 4 dalis). Norėčiau kalbėti ne apie

⁸ Lietuvos Aukščiausio Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. gruodžio 8 d. nutartis byloje *P. A. ir J. S. v. S. D.* bylos Nr. 3K-3-552/2009.

visus „negrąžinimo atvejus“ apskritai, o tik apie tuos, kai ši kasacinio teismo teisė tampa probleminė asmens teisės į teisminę gynybą kontekste.

Tam tikrais atvejais bylos negrąžinimą iš naujo nagrinėti žemesniosios instancijos teismui lemia, viena vertus, „geros“, iš esmės praktinės kasacinio teismo intencijos, kai siekiama proceso koncentruotumo – operatyvumo, ekonomiškumo; kita vertus – tokios intencijos, kuriomis nukrypstama nuo kasacijos esmės – kasacinio teismo prerogatyvos tirti tik teisės, bet ne fakto klausimus, ir remtis jau žemesniųjų instancijų teismų nustatytais (konstatuotais) faktais. Ne paslaptis, kad galima rasti kasacinių nutarčių, kuriomis priimamas naujas sprendimas neperduodant bylos nagrinėti iš naujo žemesniosios instancijos teismui ir kuriose kitaip, nei žemesniųjų instancijų teismų nustatyta, vertinami bylos faktai; turbūt pasitaikytų net visai žemesniosiose instancijose netirtų faktų vertinimo atvejų, kuriuos „vainikuotų“ paties kasacinio teismo naujas sprendimas. Taip, reikia sutikti, kad tokiais atvejais teisė į teisminę gynybą paneigiama, nes kasacinis teismas pats nustato tam tikrus faktus, nepalikdamas galimybės juos patikrinti žemesniųjų instancijų teismams. Kita vertus, ar teisė į teisminę gynybą nėra užtikrinama, kai kasaciniame procese nustatyta, bet anksčiau nepatikrintų aplinkybių pobūdis leidžia teigti, kad jų vertinimas negali priklausyti nuo teismo įsitikinimo, taigi tų aplinkybių egzistavimas nekvestionuotinas.

Pavyzdžiui, teisė į teisminę gynybą „negrąžinant žemesniajai instancijai nagrinėti iš naujo“ nepažeidžiama, jeigu kasacinis teismas priima naują sprendimą „sugriaudamas“ ankstesnįjį (ankstesniusius) ir savo nutartį grįsdamas tik teisės klausimų, t. y. kvalifikaciniais argumentais. Tai reikštų, kad kasacinis teismas, siekdamas proceso optimalumo, ir šiuokart jau pagal savo kompetenciją tirti tik teisės klausimus, priima naują sprendimą negrąžindamas bylos žemesniosios instancijos teismui nagrinėti iš naujo. Toks požiūris pagrįstas ir turėtų būti skatinamas, nes bet koku atveju kasacinis teismas teisės taikymo klausimu pateikia autoritetingiausią ir neginčijamą nuomonę svariausio precedento (vertikaliaja linija) forma. Jeigu panašiais atvejais kasacinis teismas, pabrėžiu, tik dėl teisės klausimų „permestų“ nagrinėti bylą iš naujo žemesniosios instancijos teismui, tai mažų mažiausiai nesiderintų su bylos nagrinėjimo operatyvumo principu ir net galėtų būti vertinama kaip bylos vilkinimas.

NUMATOMA CPK KASACIJOS PASKIRTIES REFORMA TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ KONTEKSTE

Dėl teisės į teisminę gynybą tendencijų pažymėtina, kad siūlomais CPK pakeitimais nesiekiami žymesnės kasacijos pagrindų ar ribojimų reguliavimo kaitos. Ar tai leidžia manyti, kad teisės į teisminę gynybą užtikrinimo prasme šis reguliavimas yra pakankamas? Taip pat nesprenžiamas, mano manymu, primirštas probleminis aspektas, susijęs su atrankos kolegijų skelbiamų nutarčių motyvų pateikimo „glaustumu“ (CPK 350 straipsnio 4 dalis). Ar ši nuostata dera su Konstitucinio Teismo išaiškinimais dėl šalims pateikiamų motyvų išsamumo, kaip teisės į teisingą teismą, elemento?

Kita vertus, svarstant CPK nuostatų pakeitimo projektą, pateikiami siūlymai, siekiant civilinio proceso koncentruotumo ir teisės į teisminę gynybą užtikrinimo, pagal vokiškąjį modelį įtvirtinti „šokamosios“ kasacijos galimybę, kai sutariant visoms šalims sprendimas skundžiamas kasacine tvarka „aplenkiant“ apeliacinę peržiūrą. Tokie atvejai visų pirma skirti situacijoms, kai nėra ginčo dėl fakto, o ginčijamasi tik dėl jo vertinimo ar kvalifikavimo. Numatyti du dabartiniai (su minimaliais pakeitimais) tiesioginės kasacijos pagrindai: *a) materialiosios teisės normų pažeidimas, turintis esminės reikšmės vienodam teisės aiškinimui ir taikymui, jeigu šis pažeidimas galėjo turėti įtakos neteisėto sprendimo (nutarties) priėmimui; b) jeigu teismų praktika ginčijamu teisės klausimu yra nevienoda.* Nors šis modelis yra novatoriškas bei keliantis kai kurių taikymo klausimų ir galbūt iš pradžių susidurs su tam tikru nepasitikėjimu, tačiau neabejotinai turės įtakos proceso spartai ir ekonomiškumui bei teisės į teisminę gynybą užtikrinimo stiprinimui, šalims suteikdamas papildomų, kartu ir paprastesnių, pažeistų teisių gynbos instrumentų.

IŠVADOS

1. Teisė į kasaciją gali būti ribojama ir šių ribojimų apimtis platesnė nei teisė į apeliaciją.
2. Asmens teisė į teisminę gynybą nepaneigiama, kai atrankos kolegija atsisako priimti kasacinį skundą.
3. Kasacijos paskirtis užtikrinti vienodą teisės aiškinimą ir taikymą yra neatskiriama nuo teisingumo vykdymo.

LITERATŪRA:

1. V. Nekrošius. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius, 2007.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2008 m. sausio 21 d. nutartis civilinėje byloje BAB „Statūna“ v. UAB „Parama“ ir kt., bylos Nr. 3K-7-57/2008;
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje A. Laurikietis v. UAB „Šiaulių dujotiekio statyba“, bylos Nr. 3K-3-214/2003;
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje R. B. v. M. M., bylos Nr. 3K-3-8/2007.
5. Jauernig Othmar. Zivilprozessrecht: ein Studienbuch. 27 völlig neubearb. Auflage. - München: Beck, 2002.
6. The Role of the Supreme Courts at the National and International Level (reports for the Thessaloniki international colloquium), edited by P.Yessiou-Faltsi. SAKKOULAS PUBLICATIONS THESSALONIKI, LAW AND ECONOMY P.N. SAKKOULAS, ANT.N. SAKKOULAS PUBLISHERS, 1998.
7. Kavaliauskienė G. Proceso civilinėje byloje prielaidos ir sąlygos (daktaro disertacija), Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2010.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas Dėl Lietu-

vos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 2006, Nr. 7-254.

9. Abramavičius A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*, 2009, 3(117).
10. Lietuvos Aukščiausio Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. gruodžio 8 d. nutartis byloje *P. A. ir J. S. v. S. D.* bylos Nr. 3K-3-552/2009.

PROCESO PAGREITINIMO PRIEMONĖS CPK PROJEKTE

Prof. dr. Vigintas VIŠINSKIS

*Mykolo Romerio universiteto
Teisės fakulteto
Civilinio proceso katedros profesorius*

Doc. dr. Egidija STAUSKIENĖ

*Mykolo Romerio universiteto
Teisės fakulteto
Civilinio proceso katedros docentė*

Autorių mokslinių tyrimų sritys: proceso trukmė, atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai, teismo sprendimų vykdymas.

Anotacija. 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksui iš esmės tikėtasi įtvirtinti efektyvią pažeistų subjektinių teisių ir įstatymų saugomų interesų gynimo mechanizmą. Tačiau daugiau kaip septynerių metų teismų praktika išryškino kai kurias teisinio reguliavimo problemas, kurios gali būti pašalintos pakeičiant, papildant ar modernizuojant atskiras civilinio proceso kodekso nuostatas, siekiant teisę į teisminę gynybą padaryti prieinamesnę ir efektyvesnę. Tuo tikslu Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2009 m. liepos 16 d. įsakymu Nr. 1R-237 sudaryta darbo grupė, kuriai pavesta parengti patobulintą CPK pakeitimų projektą. Šiame straipsnyje autoriai analizuoja proceso pagreitinimo priemones, numatytas CPK projekte. Analogiškų priemonių proceso pagreitinimui paieškos vyksta ir užsienio valstybėse (Austrija, Vokietija, Lenkija ir kt.), kurios savo procesiniuose įstatymuose jau įtvirtino arba ketina įtvirtinti preventyvas ir kompensacines priemones proceso trukmės problemos spręsti.

Pagrindinės sąvokos: *civilinis procesas, proceso trukmė, bylos išnagrinėjimas per įmanomai trumpiausią terminą.*

Subjektinių teisių įgyvendinimui bei apsaugai valstybė kiekvienam asmeniui suteikė teisę į teisminę gynybą. Valstybė, pabrėždama šios teisės išskirtinį pobūdį ir svarbą, šiai teisei suteikė konstitucinį rangą. Valstybė, teismui pavedusi vykdyti teisingumą, kartu privalo užtikrinti, kad teisminė gynyba būtų prieinama, o subjek-

tinės teisės ir įstatymo saugomi interesai tinkamai apginti. Lietuva nėra priskiriama potencialiems Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 6 straipsnyje įtvirtintos teisės į teismą bei bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką teisės pažeidėjams. Tačiau Lietuvos atžvilgiu konstatuojama vis daugiau civilinio proceso trukmės pažeidimų. Konvencija įpareigoja pareiškėjus išnaudoti visas vidaus teisės suteikiamas gynybos priemones, tačiau šiandieninė Lietuvos padėtis rodo efektyvių teisinės gynybos priemonių stoką. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje plėtojama nuosekli pozicija, draudžianti pernelyg formalų procesinių normų, užtikrinančių asmens teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, aiškinimą. Proceso trukmės ir žalos, padarytos dėl pernelyg ilgos proceso trukmės, atlyginimo klausimai šiuo metu ypač aktualūs. Esama garantijų sistema (galimybė prisiteisti žalos atlyginimą iš valstybės), pripažįstama nepakankama užtikrinant efektyvią pažeistų subjektinių teisių teisminę gynybą. Būtina nustatyti aiškų nuostolių, patirtų dėl pernelyg ilgos proceso trukmės kompensavimo mechanizmą, bei įtvirtinti prevencines priemones, užkertančias kelią proceso vilkinimui. Kita problema, kurią atskleidžia šiandieninė situacija, tai nepagrįstai ilgas sprendimų vykdymo procesas, kuris, kaip rodo naujausia Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, gali sukelti naujus pažeidimus. Efektyvi teisingumo vykdymo sistema negali egzistuoti be efektyvaus teismo sprendimų vykdymo. Todėl būtina reglamentuoti sprendimų vykdymą, kad būtų teikiamas deramas dėmesys šiems klausimams ir nebūtų nepagrįsto vilkinimo. Teismų praktika šioje srityje yra besiformuojanti, todėl mokslas turėtų žengti priekyje ir atsakyti į daugelį klausimų, pasiūlyti galimus koncepcinius sprendimus. Numatyti konkrečias teisinio reguliavimo nuostatas, galima tik tada, kai yra apsispręsta dėl teisinio reguliavimo nuostatų koncepcijos.

2003 m. sausio 1 d. įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksui¹ (toliau – CPK) iš esmės tikėtasi įtvirtinti efektyvią pažeistų subjektinių teisių ir įstatymų saugomų interesų gynimo mechanizmą. Tačiau daugiau kaip septynerių metų teismų praktika išryškino kai kurias teisinio reguliavimo problemas, kurios gali būti pašalintos pakeičiant, papildant ar modernizuojant atskiras civilinio proceso kodekso nuostatas, siekiant teisę į teisminę gynybą padaryti prielankesnę ir efektyvesnę. Tuo tikslu Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2009 m. liepos 16 d. įsakymu Nr. 1R-237 sudaryta darbo grupė, kuriai pavesta parengti patobulintą CPK pakeitimų projektą (šios darbo grupės nare buvo ir šio straipsnio autorė – E. Stauskienė).

2010 m. balandžio 5 d. įsigaliojo Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *UAB „Impar“ prieš Lietuvą*² (pareiškimo Nr. 13102/04), kurioje bendrovės pareiškėjos skundo pagrindu ir vėl buvo vertinama proceso, ši kartą mokesstinio ginčo byloje, trukmė Lietuvoje. 2010 m. liepos 20 d. įsigaliojo Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *NOVIKAS prieš Lietuvą*³ (pareiškimo Nr. 45756/05), 2010 m. balandžio 5 d. byloje *ŠULCAS prieš Lietuvą*⁴ (pareiškimo Nr.

¹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.

² http://www.tm.lt/dok/Impar_2010_spr_NEGALUTINIS.pdf

³ <http://tm.infolex.lt/getfile.aspx?dokid=0a6558b1-17f8-4a62-a4e4-2ae3d5f1c1d2>

⁴ http://en.tm.lt/dok/SULCAS_judgment_2010.pdf

35624/04), 2009 m. balandžio 20 d. - byloje *ČETVERTAKAS ir kiti prieš Lietuvą*⁵ (pareiškimo Nr. 16013/02), kuriuose pripažintas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁶ 6 straipsnio (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) 1 dalies pažeidimas dėl teisės į teisingą bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką. Šiose bylose Europos Žmogaus Teisių Teismas dar nepripažino Lietuvą turint veiksmingą vidaus teisinės gynybos priemonę dėl ilgo proceso, atsižvelgdamas į tai, kad tokios Lietuvos teismų praktikos dar nebuvo pareiškimo padavimo Teismui metu, t.y. 2004 m.

Faktas, kad vien tik pastaraisiais metais Europos žmogaus Teisių Teisme byloje prieš Lietuvą kelis kartus buvo pripažintas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) 1 dalies pažeidimas dėl teisės į teisingą bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką (civilinėse ir baudžiamosiose bylose) rodo egzistuojančią teisinio reguliavimo problemą. Nagrinėdamas bylas iš esmės Teismas procesų trukmės pagrįstumą vertino atsižvelgdamas į konkrečias kiekvienos bylos aplinkybes bei šiuos kriterijus: bylos sudėtingumą, pareiškėjų bei institucijų veiksmus ir procesų poveikį pareiškėjams.

Civilinių bylų operatyvumo problematiką Lietuvoje nagrinėjo V. Nekrošius⁷, A. Driukas, V. Valančius⁸, E. Laužikas, V. Mikelėnas⁹, E. Stauskienė¹⁰ ir kiti.

Bylų nagrinėjimo terminų problema būdinga ne tik Lietuvai. Italijoje civilinis procesas 2009 m. truko kasacinės instancijos teisme 1195 dienas, apeliacinės instancijos teisme 1549 dienas, o pirmosios instancijos teisme 977 dienas¹¹. Lietuvoje civilinės bylos nagrinėjimo vidurkis 2009 m. apylinkių teismuose buvo 46 dienos, apygardų teismuose 124 dienos¹². Proceso trukmės problemos šiuo metu gana intensyviai analizuojamos ir Vokietijoje¹³. Analizuojami ir teisėjo atsakomybės už proceso trukmės pažeidimus klausimai¹⁴, svarstomas prevencinių ir kompensacinių

⁵ http://www.tm.lt/dok/Cetvertakas_2009_sprendimo_vertimas.pdf

⁶ http://en.wikisource.org/wiki/European_Convention_for_the_Protection_of_Human_Rights_and_Fundamental_Freedoms

⁷ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Justitia, V., 2002; Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. – Vilnius: Justitia, 2002.

⁸ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. I-III tomai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005- 2007.

⁹ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. I-II tomai. - Vilnius: Justitia, 2003-2005.

¹⁰ Stauskienė E. Skubiai vykdytinų teismo sprendimų instituto taikymo problemos // Jurisprudencija. 2005. Nr. 69 (61).

¹¹ European Network of Councils for the Judiciary. Project team on „Quality and Timeliness“. Answers to the questionnaire on timeliness. Rome, 29-30 November 2010, p129. Nepublikuota.

¹² Ten pat, p. 158-159.

¹³ Roller S. Möglichkeiten des Gesetzgebers zu er Beschleunigung gerichtlicher Verfahren. // Zeitschrift für Rechtspolitik, 2008, Heft 4.; Steinbeiß-Winkelmann Rechtsschutz bei überlangen Gerichtsverfahren zum neuen Gesetzentwurf der Bundesregierung. // Zeitschrift für Rechtspolitik, 2010, Heft 7.

¹⁴ Scheffer M. Regressanspruch gegen Richter wegen Amtspflichtverletzung. ?? NVwZ, 2010, 425.

priemonių įtvirtinimo pakankumas. Austrijoje kai kurios iš šiuo metu siūlomų įgyvendinti priemonių jau pritaikytos¹⁵.

Šiuo metu Lietuvos Respublikos Seime svarstomas Civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas¹⁶. Įstatymo projekte numatyta esmingai pakeisti daug civilinio proceso normų. Straipsnyje nagrinėjama šių pakeitimų įtaka civilinių bylų nagrinėjimo teismuose trukmei.

Civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas (toliau tekste –Projektas) numato pakeitimus, sustiprinančius procese dalyvaujančių asmenų kooperacijos principą. Dabar galiojantis CPK nenumato dalyvaujančių byloje asmenų pareigos bendradarbiauti tiek tarpusavyje, tiek su teismu. Kooperacijos principo nepakankamas išvystymas CPK neleido šio principo aktyviai taikyti civiliniame procese. Todėl pozityviai vertintinas CPK 8 str. pakeitimas kuriame siūloma įvirtinti nuostatą, kad teismas, šio Kodekso nustatyta tvarka bendradarbiaudamas su dalyvaujančiais byloje asmenimis, imasi priemonių, kad byla būtų tinkamai išnagrinėta. Dalyvaujantys byloje asmenys šio Kodekso nustatyta tvarka bendradarbiauja tarpusavyje ir su teismu.

Tinkamas procese dalyvaujančių asmenų rato nustatymas yra viena iš pagrindinių prielaidų sėkmingam ginčo išsprendimui. Jeigu byla išnagrinėta neįtraukus į procesą asmenų, kurių teisės liečia priimtas teismo sprendimas, tai ši aplinkybė yra besąlyginė vada sprendimui panaikinti. Taip pat labai svarbu teismui pateikti informaciją kas konkrečiai atstovaus procese dalyvaujančius asmenis: byloje dalyvaujantys asmenys procese dalyvaus patys ar veiks per savo atstovus. Tik išsiaiškinius šiuos klausimus galima jiems tinkamai pranešti apie prasidėjusį procesą ir sudaryti jiems galimybę pasinaudoti suteiktomis procesinėmis teisėmis ir vykdyti nustatytas procesines pareigas. Teisminėje praktikoje nereti atvejai, kai paskirtasis atstovas pasikeičia ar atsiranda priežasčių, dėl kurių negali atstovauti atstovaujamojo. Projekto 51 str. 4 - 6 d. numatyta, kad dalyvaujantys byloje asmenys privalo pirmame teismui pateikiamame procesiniame dokumente nurodyti, ar byloje dalyvaus patys, ar ves bylą per atstovą, ar kartu su atstovu. Atstovas ir atstovaujamas privalo nedelsdami informuoti teismą apie atstovavimo santykių pasibaigimą ar pasikeitimą.

Tai, kad jau pirmajame procesiniame dokumente byloje dalyvaujantys asmenys privalo informuoti teismą kas konkrečiai atstovaus tokį asmenį teismo posėdyje leis operatyviau pateikti visą būtiną informaciją, išvengti teismo posėdžio atidėjimo.

Kaip tiesiogine priemone, leidžiančia pagreitinti procesą ir išvengti daugiau techninio pobūdžio problemų, reikia vertinti teikiamą CPK 62 straipsnio papildymą 8 dalimi: Jeigu tuo metu, kai teisėjo nėra darbe dėl atostogų, ligos ar komandiruo-

¹⁵ Austrijos Teismų santvarkos įstatymo 91 straipsnyje įtvirtinta galimybė su prašymu dėl termino procesiniam veiksmui atlikti nustatytymo kriptis į aukštesnės instancijos teismą (§ 91 GOG Fristsetzungsantrag, <http://www.justiz.at/index.php?cpid=753043c4d8f07f2727ea0da138b2010e&gesetz=&searchstring=&searchsubmit.x=37&searchsubmit.y=5#>, prisijungta 2010-10-13).

¹⁶ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=357980&p_query=&p_tr2=; prisijungta 2010 09 13

tės, byloje būtina atlikti skubius procesinius veiksmus, šiuos veiksmus pavedama atlikti kitam teisėjui laikantis nustatytos bylų paskirstymo tvarkos.

Tačiau Projekto 72 straipsnio papildymų jokių būdu negalima vertinti kaip techninio pobūdžio patikslinimų. Jeigu pirmosios instancijos teismas laiku neatlieka procesinių veiksmų, kuriuos pagal šį Kodeksą privalo atlikti, šio veiksmo atlikimu suinteresuotas proceso dalyvis turi teisę kreiptis į aukštesnės pakopos teismą su prašymu nustatyti terminą atitinkamam procesiniam veiksmui atlikti. Toks prašymas paprastai nagrinėjamas rašytinio proceso tvarka, nepranešus byloje dalyvaujantiems asmenims apie posėdžio laiką ir vietą ir nekviečiant jų į teismo posėdį. Prašymas turi būti išnagrinėtas ne vėliau kaip per septynias darbo dienas nuo jo gavimo aukštesnės pakopos teisme dienos. Prašymą nagrinėja aukštesnės pakopos teismo pirmininkas arba Civilinių bylų skyriaus pirmininkas ir dėl jo priima nutartį. Ši nutartis nėra skundžiama atskiruoju skundu.

Manytina, kad įtvirtinimas byloje dalyvaujančiam asmeniui procesinės teisės kreiptis tiesiogiai į aukštesnio teismo pirmininką ar civilinių bylų skyriaus pirmininką su prašymu nutraukti civilinės bylos vilkinimą žemesnės instancijos teisme nėra norma, tiesiogiai nukreipta į ginčo teisingą išsprendimą. Tai daugiau administracinės priežiūros instrumentas. Tačiau neabejotina, jog tokia teisė paskatins operatyviau išspręsti ginčą ir veiks kaip efektyvi prevencinė priemonė, leidžianti užkirsti kelią bylų vilkinimui.

Viena iš ilgos bylų nagrinėjimo teismuose trukmės priežasčių didelis teisėjų darbo krūvis. Bandydamas spręsti šią problemą įstatymų leidėjas teikia radikalų pasiūlymą – atskirų kategorijų bylose siūloma įteisinti vienasmenį civilinės bylos nagrinėjimą apeliacinės instancijos teisme. CPK 304 straipsnio pakeitimo projekte numatyta, kad jeigu apeliaciniu skundu ginčijama suma yra ne didesnė nei penki tūkstančiai litų, apeliacine tvarka bylą nagrinėja vienas teisėjas, tačiau apeliacinės instancijos teismo pirmininkas arba Civilinių bylų skyriaus pirmininkas, atsižvelgdamas į bylos sudėtingumą, turi teisę bylai nagrinėti sudaryti trijų teisėjų kolegiją. Bylą perduoti nagrinėti trijų teisėjų kolegijai turi teisę ir bylą nagrinėjantis teismas. Kitais atvejais apeliacine tvarka bylą nagrinėja trijų teisėjų kolegija, tačiau apeliacinės instancijos teismo pirmininkas arba Civilinių bylų skyriaus pirmininkas, atsižvelgdamas į bylos sudėtingumą, turi teisę nustatyti, kad bylą nagrinės vienas teisėjas.

Apeliacinės instancijos teisėjas vienasmeniškai nagrinės atskiruosius skundus. Projekto 336 straipsnis numato, kad apeliacinės instancijos teismas atskirąjį skundą nagrinėja rašytinio proceso tvarka, išskyrus atvejus, kai šį skundą nagrinėjantis teismas pripažįsta žodinį nagrinėjimą būtinu. Atskirąjį skundą nagrinėja vienas apeliacinės instancijos teismo teisėjas, tačiau apeliacinės instancijos teismo pirmininkas, Civilinių bylų skyriaus pirmininkas arba bylą nagrinėjantis teismas, atsižvelgdamas į bylos sudėtingumą, nutartimi atskirąjį skundą gali perduoti nagrinėti trijų teisėjų kolegijai.

Vienasmenis civilinės bylos nagrinėjimo apeliacinės instancijos teisme įteisinimas proceso operatyvumo prasme vertintinas teigiamai. Apeliacinės instancijos teismai Lietuvoje veikia nuo 1995 m. Didelė konkurencija, sudėtinga atrankos procedūra į šių teismų teisėjus leidžia atrinkti patyrusius, gerai dirbančius teisėjus.

Galimybė, esant reikalui, sudėtingesnėms byloms nagrinėti sudaryti trijų teisėjų kolegiją, sumažina klaidos galimybę. Be to, padaryta klaida gali būti ištaisyta kasacinės instancijos teisme.

Tačiau, mūsų nuomone turėtų būti padaryta išimtis nagrinėjant atskirusius skundus dėl bankroto ar restruktūrizavimo bylos iškėlimo. Šių kategorijų bylose Įmonių bankroto įstatymas¹⁷ ir Įmonių restruktūrizavimo įstatymas¹⁸ nenumato kasacinio apskundimo galimybės, todėl bankroto ar restruktūrizavimo bylos iškėlimo klausimas galutinai išsprendžiamas Lietuvos apeliaciniame teisme. Šiose bylose taip pat negalima sprendimo įvykdymo atgręžimo procedūra ir proceso atnaujinimo procedūra. Kai kuriose bankroto ir restruktūrizavimo bylose sprendžiamas daugiamilijoninės vertės turto likimas. Procesinės galimybės ištaisyti apeliacinės instancijos teismo padarytą klaidą nėra. Šios aplinkybės reikalauja itin atidžiai išnagrinėti kilusį ginčą. Todėl mūsų nuomone, šios kategorijos bylas apeliacine tvarka turėtų nagrinėti tik trijų teisėjų kolegija ir tokia taisyklė turėtų būti įtvirtinta CPK.

Apeliaciniame procese, kaip principinė nuostata, įtvirtinamas bylos nagrinėjimas rašytinio proceso tvarka. Projekto 321 straipsnyje numatyta, kad apeliacinis skundas nagrinėjamas rašytinio proceso tvarka, išskyrus CPK 322 straipsnyje nurodytas išimtis.

Teisėjų kolegija rašytinio proceso tvarka gali išspręsti apeliacinį skundą, jeigu:

1) pirmosios instancijos teismas, priėmęs apeliacinį skundą, privalėjo atsisakyti jį priimti. Šiuo atveju apeliacinės instancijos teismas apeliacinį procesą nutraukia ir priima nutartį grąžinti sumokėtą žyminį mokestį;

2) konstatuoja, kad yra absoliutūs pirmosios instancijos teismo sprendimo negaliojimo pagrindai.

Projekto 322 straipsnyje nustatyta, jog apeliacinis skundas nagrinėjamas žodinio proceso tvarka, jeigu to prašo bent vienas dalyvaujantis byloje asmuo arba jeigu bylą nagrinėjantis teismas pripažįsta žodinį nagrinėjimą būtinu. Dalyvaujančio byloje asmens prašymas nagrinėti bylą žodinio proceso tvarka turi būti pareikštas apeliaciniame skunde, atsiliepime į apeliacinį skundą arba pareiškime dėl prisidėjimo prie apeliacinio skundo.

Rašytinio proceso įtvirtinimas apeliaciniame procese operatyvumo prasme sveikintinas. Tačiau visumoje toks žingsnis vertas gilesnės diskusijos. Kaip teisingai pažymi L. Štarienė apžvelgdama šiuo klausimu Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, „visgi nepaisant paties Teismo pripažinimo, kad tam tikrais atvejais gali kilti teisės į sudėtinių teisingą teismą teisių konkurencija bei atsižvelgiant į pakankamai lankstų Konvencijos 6 straipsnio interpretavimą, reikalavimas užtikrinti bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką ar būtinybė sumažinti nacionalinių teismų krūvį, negali taip apriboti asmens teisės į žodinį bylos nagrinėjimą ir jo asmeninį dalyvavimą nagrinėjant bylą, kad būtų atimta asmens teisė į šias

¹⁷ Lietuvos Respublikos Įmonių bankroto įstatymas. Valstybės žinios: 2001-04-11 Nr.31-1010; 2001-05-02 Nr.37 (atitaisymas); 2001-06-20 Nr.52 (atitaisymas)

¹⁸ Lietuvos Respublikos Įmonių restruktūrizavimo įstatymas. Nauja įstatymo redakcija nuo 2010 m. spalio 1 d., 15 straipsnio 5 dalis įsigalioja 2010 m. liepos 20 d.: Nr. XI-978, 2010-07-02, Žin., 2010, Nr. 86-4529

garantijas. Tuo tarpu šalių lygiateisiškumo principo garantavimas, atsižvelgiant į jo tikslą bei reikšmę procese, privalo būti užtikrintas kiekvienoje proceso stadijoje, netgi ir tais atvejais, jei yra sprendžiami tik teisės klausimai¹⁹.

CPK nustatytas reglamentavimas remiasi principu, kad visi dalyvaujantys asmenys sąžiningai naudosis savo procesinėmis teisėmis ir vykdys savo procesines pareigas. Tai viena iš esminių sąlygų, leidžiančių sklandžiai, o tuo pačiu ir operatyviai, nagrinėti ginčą. Tačiau teisinė praktika rodo, jog neretai pasitaiko atvejų, kada šių principų nesilaikoma. Todėl Projekte pastebimas įtvirtinimas naujų ir papildomų sankcijų už procesinių teisių nevykdymą ar piktnaudžiavimą procesinėmis teisėmis.

Kaip minėta, Projekto 51 str. 4 - 6 d. numatyta, kad dalyvaujantys byloje asmenys privalo pirmame teismui pateikiamame procesiniame dokumente nurodyti, ar byloje dalyvaus patys, ar ves bylą per atstovą, ar kartu su atstovu. Atstovas ir atstovaujamas privalo nedelsdami informuoti teismą apie atstovavimo santykių pasibaigimą ar pasikeitimą. Jeigu dėl šios pareigos neįvykdymo arba netinkamo įvykdymo prireikia atidėti bylos nagrinėjimą, teismas gali atstovui ir (arba) atstovaujajam skirti baudą iki vieno tūkstančio litų.

Sugriežtinta atsakomybė už pareigų, susijusių su procesinių dokumentų įteikimu, nevykdymą:

Kai be svarbių priežasčių dalyvaujančio byloje asmens atstovas, kartu su fiziniu asmeniu gyvenantis pilnametis šeimos narys, įgaliotas asmuo su byla susijusiems procesiniams dokumentams gauti, juridinio asmens vadovas, kitas juridinių asmenų registre nurodytas valdymo organo narys, juridinio asmens atstovas teisme, raštinės darbuotojas ar darbovietės administracija, sukarintos organizacijos ar jos padalinio vadas arba budėtojas, laisvės atėmimo vietos administracija atsisako priimti pagal šio Kodekso nuostatas įteikiamus procesinius dokumentus arba priėmę procesinius dokumentus pagal šio Kodekso reikalavimus neinformuoja apie gautus procesinius dokumentus ar neperduoda jų adresatui arba nevykdo kitų šiame Kodekse nustatytų pareigų, susijusių su procesinių dokumentų įteikimu, teismas turi teisę skirti jiems baudą iki vieno tūkstančio litų.

Kaip priemonė, skatinanti sąžiningai naudotis procesinėmis teisėmis, Projekte įtvirtintas reglamentavimas susijęs su bylinėjimosi išlaidomis. Projekte siūloma papildyti 93 straipsnį nauja 4 dalimi: Jeigu šalis sąžiningai naudojosi procesinėmis teisėmis ir sąžiningai vykdė procesines pareigas (toliau – tinkamas šalies procesinis elgesys), teismas gali nukrypti nuo šio straipsnio 1–3 dalyse nustatytų bylinėjimosi išlaidų paskirstymo taisyklių, įvertindamas priežastis, dėl kurių susidarė bylinėjimosi išlaidos.

CPK 94 straipsnyje numatyta, kad kai byla baigiama be teismo sprendimo dėl ginčo esmės, teismas bylinėjimosi išlaidas paskirsto, atsižvelgdamas į tai, ar šalies procesinis elgesys buvo tinkamas, ir įvertindamas priežastis, dėl kurių susidarė bylinėjimosi išlaidos.

¹⁹ Štarienė L., Teisė į teisingą teismą pagal 1950 m. žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį : daktaro disertacija : socialiniai mokslai, teisė (01 S). Skelbimo duom.: Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2009, p.109.

Paskatinti šalis sąžiningai naudotis savo procesinėmis teisėmis siekiama ir Projekte siūlomame CPK 95 straipsnio 1 dalies pakeitime: Šalis, kuri nesąžiningai pareiškė nepagrįstą ieškinį (apeliacinį, ar kasacinį skundą, prašymą atnaujinti procesą, pateikė kitą procesinį dokumentą) arba sąmoningai veikė prieš teisingą ir greitą bylos išnagrinėjimą ir išsprendimą, gali būti teismo įpareigota atlyginti kitai šaliai jos patirtus nuostolius. Motyvuotas prašymas dėl nuostolių atlyginimo gali būti paduotas iki bylos išnagrinėjimo iš esmės pabaigos arba gali būti paduodamas ieškinyje dėl nuostolių atlyginimo naujoje byloje. Šalių prašymai dėl nuostolių, padarytų piktnaudžiaujant procesinėmis teisėmis, atlyginimo, paduoti toje pačioje byloje, žyminiu mokesčiu neapmokestinami. Naujoje byloje pareikšti ieškinio reikalavimai dėl nuostolių, padarytų piktnaudžiaujant procesinėmis teisėmis, atlyginimo apmokestinami žyminiu mokesčiu pagal šio Kodekso 80 straipsnį

Tų pačių tikslų siekiama ir Projekto numatytame 96 straipsnio papildyme 5 dalyje:

Teismas gali nukrypti nuo šio straipsnio 1–3 dalyse nustatytų bylinėjimosi išlaidų atlyginimo valstybei taisyklių, atsižvelgdamas į tai, ar šalių procesinis elgesys buvo tinkamas, ir įvertindamas priežastis, dėl kurių susidarė bylinėjimosi išlaidos.

Aukščiau paminėti CPK pakeitimai skatina šalis vykdyti savo procesines pareigas ir jomis nepiktnaudžiauti. Nesilaikius nustatytų taisyklių šalims taikomos materialinės sankcijos, o kaip paskata laikytis taisyklių – bylinėjimosi išlaidų lengvatos. Tikėtina, kad tai esmingai prisidės prie proceso operatyvumo įvirtinimo.

Kita grupė Projekte numatytų pakeitimų, esmingai sąlygosiančių proceso trukmę, yra elektroninių ryšių priemonių platesnis taikymas civiliniame procese. Projekte įteisinamas elektroninių procesinių dokumentų naudojimas civilinėse bylose. CPK 111 straipsnyje, nustatančiame reikalavimus dalyvaujančių byloje asmenų procesinių dokumentų formai ir turiniui numatyta, kad procesiniai dokumentai teismui pateikiami raštu arba elektronine forma elektroninių ryšių priemonėmis. Procesinių dokumentų pateikimo teismui elektroninių ryšių priemonėmis tvarką ir formą nustato teisingumo ministras.

Šio straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad kiekviename dalyvaujančio byloje asmens procesiniame dokumente be kitų duomenų turi būti: dalyvaujančių byloje asmenų elektroninio pašto adresai, telefono ir fakso numeriai, kitų elektroninių ryšių priemonių adresai, pareiškėjui žinomi kitų dalyvaujančių byloje asmenų procesinių dokumentų įteikimo kiti adresai ir elektroninio pašto adresai, telefono ir fakso numeriai, kitų elektroninių ryšių priemonių adresai, o tais atvejais, kai dalyvaujantys byloje asmenys arba vienas iš jų yra juridinis asmuo, – jo elektroninio pašto adresai, telefono ir fakso numeriai, kitų elektroninių ryšių priemonių adresai, pareiškėjui žinomi kitų dalyvaujančių byloje asmenų procesinių dokumentų įteikimo kiti adresai ir elektroninio pašto adresai, telefono ir fakso numeriai, kitų elektroninių ryšių priemonių adresai, kodas. Asmeniui pageidaujant, kad procesiniai dokumentai būtų įteikti per telekomunikacijų galinį įrenginį, nurodomas tokio telekomunikacijų galinio įrenginio adresai.

CPK 117 str. 1 dalyje nustatyta, kad advokatams, advokatų padėjėjams, antstoliams, antstolių padėjėjams, notarams, valstybės ir savivaldybių įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms, finansų įstaigoms, draudimo įmonėms teismas procesinius

dokumentus įteikia elektroninių ryšių priemonėmis. Elektroninių ryšių priemonėmis dokumentai taip pat įteikiami asmenims, kuriems teisės aktai ar su teismų informacinės sistemos valdytoju sudaryta sutartis nustato pareigą priimti procesinius dokumentus elektroninių ryšių priemonėmis.

Atitinkamai siūloma pakeisti CPK 121 straipsnio 1 d. reglamentavimą: Dalyvaujantys byloje asmenys privalo nedelsdami informuoti teismą ir kitus byloje dalyvaujančius asmenis apie kiekvieną procesinių dokumentų įteikimo vietos būdo, adreso pašto korespondencijos siuntoms ir elektroninio pašto adreso, telefono ir fakso numerių, taip pat kitų elektroninių ryšių priemonių adresų ir tinklo identifikatorių, jeigu jie būtini siekiant priimti procesinius dokumentus elektroninių ryšių priemonėmis, pasikeitimą.

Esmingai keičiama procesinių dokumentų įteikimo viešo paskelbimo būdu tvarka taip pat vertintina kaip veiksminga priemonė leisianti pagreitinti procesą. Projekto 130 straipsnyje nustatyta, kad jeigu adresato gyvenamoji ir darbo vietos yra nežinomos ir jeigu šio Kodeksio nustatyta tvarka nėra galimybės paskirti kuratoriaus, teismas gali įteikti procesinius dokumentus viešo paskelbimo būdu. Taip gali būti įteikiami ieškinio kopija atsakovui, teismo šaukimai, pranešimai ir kiti procesiniai dokumentai dalyvaujantiems byloje asmenims. Teismas šioje dalyje nurodytu atveju priima nutartį, kurioje nurodoma procesinių dokumentų įteikimo viešo paskelbimo būdu data.

Procesiniai dokumentai viešo paskelbimo būdu įteikiami paskelbiant specialiaame tinklalapyje internete ir teismo skelbimų lentoje pranešimą, kuriame turi būti nurodoma:

- 1) teismas;
- 2) procesinio dokumento pobūdis;
- 3) adresatas;
- 4) teismo posėdžio data (jeigu ji yra paskirta).

Nurodytas pranešimas turi būti paskelbtas ne vėliau kaip prieš keturiolika dienų iki teismo posėdžio dienos. Procesinis dokumentas laikomas įteiktu pranešimo paskelbimo specialiaame tinklalapyje internete ir teismo skelbimų lentoje dieną.

Kaip nauja priemonė, galinti pagreitinti teismo procesą, yra Projekto 154 straipsnio 4 dalies nuostata, kad proceso dalyvių dalyvavimas teismo posėdžiuose gali būti užtikrinamas naudojant informacines ir elektroninių ryšių technologijas (vaizdo konferencijas, telekonferencijas ir kitas). Teisingumo ministro nustatyta tvarka, naudojant šias priemones, turi būti užtikrintas patikimas proceso dalyvių tapatybės nustatymas ir paaiškinimų, parodymų, klausimų bei prašymų pateikimo objektyvumas.

Projekte numatyti CPK pakeitimai, susiję su teisingumo reglamentavimu, taip pat leidžia pagreitinti procesą. Siūloma keisti CPK 33 straipsnio 2 dalį ir ją išdėstyti taip:

Priešieškinis, neatsižvelgiant į tai, koks jo teisingumas, pareiškiamas tos vietos teismui, kuriame nagrinėjamas pradinis ieškinys. Jeigu ieškinio reikalavimo padidinimas, ieškinio dalyko pakeitimas, priešieškinio padavimas keičia rūšinį bylos teisingumą, pradinį ieškinį nagrinėjantis teismas išsprendžia visus su ieškinio (priešieškinio) priėmimu susijusius klausimus ir nagrinėja visą bylą iš esmės.

Šiuo metu esantis reglamentavimas nustato, kad Jeigu ieškinio reikalavimo padidinimas, ieškinio dalyko pakeitimas, priešieškinio padavimas keičia rūšinį bylos teisingumą, pradinį ieškinį nagrinėjantis teismas perduoda visą bylą nagrinėti pagal rūšinį teisingumą. Siūlomas reglamentavimas, leisiantis tam pačiam teismui užbaigti bylą, leistų pagreitinti procesą.

Bylos siuntinėjimo iš vieno teismo kitam pasikeitus teisingumui leistų išvengti ir siūloma CPK 34 straipsnio pakeitimas ir papildymas 3 ir 5 dalimis

Teismas, laikydamasis teisingumo taisyklių, priimtą bylą turi išspręsti iš esmės, nors vėliau ji taptų teisinga kitam teismui, išskyrus šio straipsnio 5 dalyje nustatytus atvejus.

5 dalyje nustatyta, kad jeigu dalyvaujantis byloje asmuo yra teisėjas, teismo valstybės tarnautojas ar teismo darbuotojas, o byla teisinga teismui, kuriame jis dirba, arba teisme, kuriam teisinga byla, teisėju, teismo valstybės tarnautoju ar teismo darbuotoju dirba dalyvaujančio byloje asmens sutuoktinis (sugyventinis), vaikai (įvaikiai), tėvai (įtėviai), broliai, seserys (įbroliai, įseserės), taip pat dalyvaujančio byloje asmens sutuoktinio vaikai (įvaikiai), tėvai (įtėviai), broliai, seserys (įbroliai, įseserės) (išskyrus Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą, Lietuvos apeliacinį teismą), arba prieš paskiriant teisėjui nagrinėti bylą paaiškėja, kad tame teisme nėra teisėjų, kurie gali ją nagrinėti, byla perduodama kitam teismui šio straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka.

Kiekvieną bylą, iš vieno teismo perduotą kitam teismui šio Kodekso 34 straipsnyje nustatytais atvejais ir tvarka, turi besąlygiškai priimti savo žinion tas teismas, kuriam ji perduota, ir jokie ginčai dėl to tarp teismų neleidžiami. Jeigu byla aukštesnės pakopos teismui, vadovaujantis šio Kodekso 34 straipsnio 2 dalies 4 punktu, perduodama neteisėtai, tai konstatavęs aukštesnės pakopos teismas nutartimi bylą grąžina nagrinėti pagal teisingumą. Dėl šios nutarties gali būti duodamas atskirasis skundas.

Įsiteisėjus teismo nutarčiai dėl bylos perdavimo nagrinėti kitam teismui, byloje priimti teismų sprendimai ir nutartys negali būti naikinami tuo pagrindu, kad teismas išnagrinėjo bylą pažeisdamas teisingumo taisykles.

IŠVADOS:

Esamas CPK reglamentavimas nepakankamai sudaro prielaidas operatyviam civilinių bylų nagrinėjimui. Tai akivaizdžiai patvirtina tai, kad vien tik pastaraisiais metais Europos žmogaus Teisių Teisme bylose prieš Lietuvą kelis kartus buvo pripažintas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) 1 dalies pažeidimas dėl teisės į teisingą bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką.

Šiuo metu Seime svarstomas Civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projekte siūloma esmingai pakeisti daug civilinio proceso normų. Šių pakeitimų įtaka civilinių bylų nagrinėjimo teismuose trukmei, vertintina teigiamai. Ypač pozityviai vertintini pakeitimai, susiję su atstovų paskyrimu ir informacijos apie juos pateikimu teismui, pakeitimai, numatantys elektroninių ryšių priemonių platesnį taikymą civiliniame procese, atsakomybę už piktnaudžiavimą procesinėmis teisėmis.

Vienasmenis civilinių bylų nagrinėjimas apeliacinės instancijos teisme leistų sumažinti teisėjų darbo krūvį ir pagreitinti civilinių ginčų sprendimą. Tačiau turėtų būti padaryta išimtis nagrinėjant atskiruosius skundus dėl bankroto ar restruktūrizavimo bylos iškėlimo. Šių kategorijų bylas apeliacine tvarka turėtų nagrinėti tik trijų teisėjų kolegija ir tokia taisyklė turėtų būti įtvirtinta CPK.

LITERATŪRA:

1. UAB „Impar“ prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 13102/04) http://www.tm.lt/dok/Impar_2010_spr_NEGALUTINIS.pdf; žiūrėta 2010-10-14.
2. NOVIKAS prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 45756/05) <http://tm.infolex.lt/getfile.aspx?dokid=0a6558b1-17f8-4a62-a4e4-2ae3d5f1c1d2>; ; žiūrėta 2010-10-14.
3. ŠULCAS prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 35624/04) http://en.tm.lt/dok/SULCAS_judgment_2010.pdf; ; žiūrėta 2010-09-29.
4. ČETVERTAKAS ir kiti prieš Lietuvą. http://www.tm.lt/dok/Cetvertakas_2009_sprendimo_vertimas.pdf; ; žiūrėta 2010-09-29.
5. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. http://en.wikisource.org/wiki/European_Convention_for_the_Protection_of_Human_Rights_and_Fundamental_Freedoms; ; žiūrėta 2010-09-29.
6. European Network of Councils for the Judiciary. Project team on „Quality and Timeliness“. Answers to the questionnaire on timeliness. Rome, 29-30 November 2010.
7. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=357980&p_query=&p_tr2= ; prisijungta 2010-11-13.
8. Lietuvos Respublikos Įmonių bankroto įstatymas. Valstybės žinios: 2001-04-11 Nr.31-1010; 2001-05-02 Nr.37 (atitaisymas); 2001-06-20 Nr.52 (atitaisymas).
9. Lietuvos Respublikos Įmonių restruktūrizavimo įstatymas. Nauja įstatymo redakcija nuo 2010 m. spalio 1 d., 15 straipsnio 5 dalis įsigalioja 2010 m. liepos 20 d.: Nr. XI-978, 2010-07-02, Žin., 2010, Nr. 86-4529.
10. Štarienė L. Teisė į teisingą teismą pagal 1950 m. žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį : daktaro disertacija : socialiniai mokslai, teisė (01 S). Skelbimo duom.: Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2009.
11. Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Justitia, V., 2002.
12. Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. – Vilnius: Justitia, 2002.
13. Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. I-III tomai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005- 2007.
14. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. I-II tomai. - Vilnius: Justitia, 2003-2005.
15. Stauskienė E. Skubiai vykdytinų teismo sprendimų instituto taikymo problemos // Jurisprudencija. 2005. Nr. 69 (61).
16. Roller S. Möglichkeiten des Gesetzgebers zur Beschleunigung gerichtlicher Verfahren. // Zeitschrift für Rechtspolitik, 2008, Heft 4.
17. Scheffer M. Regressanspruch gegen Richter wegen Amtspflichtverletzung. ?? NVwZ, 2010, 425.
18. Steinbeiß-Winkelmann Rechtsschutz bei überlangen Gerichtsverfahren zum neuen Gesetzentwurf der Bundesregierung. // Zeitschrift für Rechtspolitik, 2010, Heft 7

TEISĖ Į TEISMINĘ GYNYBĄ – REIKŠMINGIAUSIA ROMĖNŲ PRIVATINĖS MATERIALINĖS TEISĖS PLĖTOJIMO IR TOBULINIMO PRIEMONĖ

prof. dr. Stasys VĖLYVIS

VU Tarptautinio Verslo Mokykla

dr. Marius JONAITIS

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto

Civilinio proceso katedros docentas

Autoriaus mokslinių tyrimų kryptys: romėnų privatinė teisė ir pagrindinių šiuolaikinės privatinės teisės principų bei institutų genezė; romėnų privatinė teisė ir jos reikšmė Europos teisės tradicijos formavimuisi; romėnų teisės potencialo panaudojimo teisės unifیکavimo ir globalizacijos procesuose galimybės.

Pagrindinis šios publikacijos tikslas – atidžiau pažvelgti į teisę į teisminę gynybą kaip svarbiausią romėnų privatinės teisės plėtojimo, teisinio reguliavimo spragų šalinimo ir jo harmonizavimo su sparčiai kintančiu socialinių santykių turiniu priemonę. Ypatinę romėnų privatinei teisei būdingą ieškinį – naujų teisinio reguliavimo principų bei nuostatų kūrimą (teisėkūrą), kuri įgyvendinama teisės taikymo procese, o tiksliau išmaniai plečiant teisės į teisminę subjektinių teisių gynybą apimtį ir modifikuojant jos turinį, publikacijos autoriai sistemiškai aptaria kai kuriuos svarbius romėnų privatinės materialinės teisės institutus, kaip antai, bonitarinę nuosavybę, kai kurias teises į svetimus daiktus (hipoteką, emfiteuzę), pretorinį paveldėjimą, atstovavimą kaip materialinės ir proceso teisės institutą, kurie romėnų teisėje būtent ir susiformavo numatant atitinkamų faktiškai visuomenėje susiklostančių santykių procesinę gynybą. Dėmesys straipsnyje skiriamas ir procesinių priemonių, kurias romėnai naudojo minėtiems tikslams, struktūrinėms ypatybėms atskleisti. Manytina, jog romėnų teisės praktika, pasireiškianti kaip teisėkūra, įgyvendinama vykdant jurisdikcinę veiklą, yra ir šiandien reikšmingas efektyvus, operatyvus ir racionalus teisės plėtojimo, kurio dėka pozityvioji teisė įmanomai labiau atitinka bendrąjį teisingumo principą ir realius teisės subjektų poreikius, pavyzdys. Lietuvos teisės moksle toks diskursas yra naujas ir, manytina, svarbus ne tik romėnų teisės studijoms, bet taip pat atskleidžiantis ir šian-

dien aktualius, bet ne visuomet iki galo įvertintus teisės į teisminę teisių gynybą galimybių bei jos reikšmės aspektus.

Subjektinės materialinės teisės ir teisės į jos gynybą teisinėmis (procesinėmis) priemonėmis santykių puikiai išreiškia lotyniškas *adagium: Ubi ius, ibi remedium*.¹ Taigi, jei suteikiama teisė, privalu numatyti ir tvarką bei priemones, kuriomis ji būtų saugoma ir ginama nuo pažeidimų ar trukdymo teisę įgyvendinti.

Nebūtų klaidinga pasakyti, jog diskutuojant apie teisę į teisminę gynybą romėnų privatinės teisės kontekste, populiarųjį *adagium* drąsiai galima apversti „aukštyn kojomis“. Romėnų privatinės teisės istorinė raida vaizdžiai liudija, jog procesinės gynybos priemonių arsenalo plėtimas ir tobulinimas buvo vienas iš efektyviausių būdų materialiniam teisiniam reguliavimui apimti vis naujas socialinių santykių sritis, jį reformuoti bei koreguoti. Privatinė teisė Romoje buvo plėtojama pretoriui kuriant naujas procesinės gynybos priemones, pirmiausia, ieškinių rūšis santykiams, kurių iki tol teisinė apsauga neapėmė.²

Pagrindinis šios publikacijos tikslas – atidžiau pažvelgti į teisę į teisminę gynybą kaip svarbiausią romėnų privatinės teisės plėtojimo, teisinio reguliavimo spragų šalinimo ir jo harmonizavimo su sparčiai kintančiu socialinių santykių turiniu priemone. Ypatinę romėnų privatinę teisę būdingą ieškinį – naujų teisinio reguliavimo principų bei nuostatų kūrimą (teisėkūrą), kuri įgyvendinama teisės taikymo procese, o tiksliau išmaniai plečiant teisės į teisminę subjektinių teisių gynybą apimtį ir modifikuojant jos turinį, publikacijos autoriai ketina atskleisti sistemiškai aptardami kai kuriuos svarbius romėnų privatinės materialinės teisės institutus, kaip antai, bonitarinę nuosavybę, kai kurias teises į svetimus daiktus (hipoteką, emfiteuzę), pretorinį paveldėjimą, atstovavimą kaip materialinės ir proceso teisės institutą, kurie romėnų teisėje būtent ir susiformavo numatant atitinkamų faktiškai visuomenėje susiklostančių santykių procesinę gynybą. Dėmesys straipsnyje bus skiriamas ir procesinių priemonių, kurias romėnų pretoriai naudojo minėtiems tikslams, struktūrinėms ypatybėms atskleisti. Manytina, jog romėnų teisės praktika, pasireiškianti kaip teisėkūra, įgyvendinama vykdant jurisdikcinę veiklą, yra ir šiandien reikšmingas efektyvus, operatyvus ir racionalaus teisės plėtojimo, kurio dėka pozityvioji teisė įmanomai labiau atitinka bendrąjį teisingumo principą ir realius teisės subjektų poreikius, pavyzdys. Lietuvos teisės moksle toks diskursas yra naujas ir, manytina, svarbus ne tik romėnų teisės studijoms, bet taip pat atskleidžiantis ir šiandien aktualius, bet ne visuomet iki galo įvertintus teisės į teisminę teisių gynybą galimybių bei jos reikšmės aspektus.

¹ Burczak, K., Dębiński, A., Jońca, M. *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2007, p. 223.

² Szymoszek, E., Żeber, I. *Prawo rzymskie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, p. 96.

1. YPATINGAS TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ IR SUBJEKTYNĖS MATERIALINĖS TEISĖS SANTYKIS ROMĖNŲ TEISĖJE

Pradedant Viduramžiais, jurisprudencija apibendrina su valstybės jurisdikcine veikla susijusius principus ir suformavo autonominę ją reglamentuojančių normų sistemą, pavadindama tai „procesu teise“.

Romėnų teisei tokia autonomija nebuvo žinoma: procesinio pobūdžio normose yra sumišusios su materialinio pobūdžio normomis, suteikiančiomis teisės subjektams tam tikras subjektyvias teises. Tai aiškintina tuo, jog romėnai nesuvokė teisės kaip išsamios, teorinės, jokių spragų neturinčios sistemos, kurioje jurisdikcinė institucija galėtų rasti adekvačius ir teisingus konkrečių situacijų sprendimus. Priešingai, jų įsitikinimu, būtent kiekviename atvejuje glūdi teisingas jo sprendimas, kurį būtina aptikti, nors jis ir nebūtų kilęs iš nustatytos teisinės tvarkos. Kitaip tariant, subjektyvinę teisę romėnai suvokė ne per jos turinio ar apimties prizmę, tačiau per ieškinį (*actio*), kuriuo pasinaudodamas suinteresuotas asmuo galėjo turimą teisę realizuoti. Taigi, romėnams nebuvo būdinga teigti „turiu teisę“, o atitinkamai – taip pat ir galimybę ją apginti. Jie paprasčiausiai tvirtindavo: „Man priklauso tam tikras ieškinytis“. Štai Paulius argumentuoja, jog sąvoka *actio* apima taip pat ir teisės įgyvendinimą: „*Actionis*“ *verbo etiam persecutio continetur*³ Sąvokoje *actio*, kurios esmės neatspindi lietuviškas atitikmuo „ieškinytis“, reiškėsi savita materialinės ir proceso teisės vienovė. Taigi, ir pačią romėnų teisę galima apibūdinti ne kaip subjektyviųjų teisių, bet *actiones* sistemą. Joje kiekvienai pozityviai teisei buvo suteiktas atskiras ieškinytis, todėl terminas *actio* taip pat vartojamas apibūdinant materialinę teisę, kuri įgalina pareikšti ieškinį. Kiekvienas ieškinytis pasižymėjo ypatingomis, nuo kitų ieškinytių jį skiriančiomis savybėmis. Juo galėjo būti naudojama tik konkrečiu atveju, konkrečiai materialinei teisei ginti. A. Dembinskis tvirtina ypatinga romėnų ordinarinių privatinųjų procesų žyme buvus tai, jog juose nebūta bendrojo principo teikti teisinę gynybą kiekvienam pagrįstam reikalavimui; pasinaudojant vienu *actio* nebuvo galima ginti bet kurios subjektyvinės teisės.⁴ Iš to seka, jog pradėti teismo procesą buvo galima tik tuomet, kai egzistavo ieškinytis, specialiai skirtas ginti atitinkamam reikalavimui. Kitaip tariant, jei ieškinytis nėra, nėra ir reikalavimo teisės. Šioje pakankamai sudėtingoje sistemoje lemiamas sprendimas dėl to, ar subjekto reiškiamas reikalavimas turi būti ginamas procesine tvarka, tekdavo plačią diskrecijos teisę suteikti gynybą ar atsakyti tai padaryti turinčiam magistratui (pretoriui), kuris šia diskrecija naudojosi išmaniai, neprisirišdamas prie pozityviosios teisės raidės, bet, visų pirma, sekdamas bendraisiais teisės pradmenimis. Tai netrukus aptarsime.

³ D. 50, 16, 34 Paulus

⁴ Dębiński, A. *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2003, p. 93-94.

2. PLATI MAGISTRATO DISKRECIJA PRIIMANT SPRENDIMUS DĖL TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ SUTEIKIMO

Funkcija, kurią romėnų *magistratus* įgyvendino civiliniame procese yra apibrėžiama kaip „*iurisdictio*“ (jurisdikcija). Šis terminas kildinamas iš žodžių „*ius dicere*“, reiškiančių žodinių pasisakymą dėl to, kas yra teisė kiekvienoje konkrečioje byloje. Pasak V. Litevskio, ši magistrato veikla pasižymėjo kūrybiniu pobūdžiu, nes buvo susijusi su nors ir jau egzistuojančios, tačiau neformalizuotos ir teisės normose neišreikštos teisės atskleidimu.⁵

Jurisdikcinės magistrato funkcijos, įgyvendinamos pirmojoje ordinarinio civilinio proceso stadijoje (legisakciniame ir formuliniame procese), apibrėžiamos kaip *tria verba sollemnia (legitima)*, t. y. trys formalūs (iškilmingi) arba įstatymą atitinkantys žodžiai: *do, dico, addico*.⁶ Teisės į teisminę gynybą problematikai svarbiausia išsiaiškinti trečiojo *verbum sollemnium* reikšmę. *Addicere* reiškė pozityvų magistratūros sprendimą, kuris papildė formalų šalies pareiškimą apie jai priklausančią teisę į ginčo objektą. Kai kuriais atvejais *addicere* buvo konstitutyvaus pobūdžio, t. y. tokiu būdu buvo „kuriamą“ teisė, kurią šalis siekė įgyvendinti procesine tvarka. Ypač svarbus *iurisdictio* elementas buvo eigos teismo procesui, kurio reikalavo ieškovas, davimas (*dare*) arba atsisakymas tai padaryti (*denegare*).

Taigi, magistratas pirmojoje ordinarinių procesų stadijoje *in iure* privalėjo priimti sprendimą dėl to, ar dėl procesinės teisių gynybos besikreipiančiam asmeniui suteiks ieškinį (*actionem dare*), ar tai padaryti atsisakys (*actionem denegare*). Sprendimas atsisakyti suteikti ieškinį, neužkirsdavo kelio pakartotinai kreiptis su prašymu suteikti procesinę gynybą. Sprendimą atsisakyti suteikti ieškinį galėjo nulemti kelios priežastys. Visų pirma, tai galėjo būti proceso prielaidų arba kitaip tariant aplinkybių, kurios daro galimą teismo procesą, nebuvimas. Tokiomis reikia laikyti teritorinio ir dalykinio teisingumo principų nesilaikymą, šalių procesinio teismo arba procesinės legitimacijos nebuvimą, aplinkybę, jog dėl to paties ginčo tarp tų pačių šalių jau buvo priimtas ir įsiteisėjęs teismo sprendimas (*res iudicata vel in iudicium deducta*).

Be šių faktorių, nagrinėjant teisės į teisminę gynybą reikšmę romėnų privatinės materialinės teisės kūrimui, tobulinimui bei koregavimui, būtina pabrėžti dar keletą *denegatio actionis* pagrindų. Eigos procesui magistratas (pretorius) neduodavo tuo atveju, jei neegzistavo konkretus, *ius civile* numatytas ieškinys, skirtas konkrečiai teisei apginti (*actio in ius concepta*), o pats pretorius, susipažinęs su bylos medžiaga, nematė būtinybės suteikti ieškovui ieškininę formulę, kuri pagrįsta ne įstatymu ar *mos maiorum*, t. y. senosios civilinės teisės šaltiniais, bet konkrečia faktine sudėtimi (situacija). Tokį faktinį ieškinį pretorius suteikdavo tais atvejais, kai faktiniuose šalių santykiuose įžvelgdavo tokias jų subjektų teises, kurių civilinė teisė nebuvo reglamentavusi ir formalizavusi nustatydamą gynybą *ius civile* pagrįstu ieškiniu, tačiau kurias ginti pretorių skatino bendrasis teisingumo (*aequitas*) principas. Pretoriui sprendžiant klausimą, ar atverti kelią į procesinę teisių gynybą, buvo gali-

⁵ Litewski, W. *Rzymski proces cywilny*. Warszawa – Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1998, p. 17.

⁶ Litewski, W. *Ibidem*, p. 12; Szymoszek, E., Żeber, I. *Cit. op.*, p. 87.

mas ir priešingas sprendinys. Tai reiškia, kad pretorius galėjo atsisakyti suteikti ieškinį ir tokiu atveju, kai subjektinės teisės gynybą numatė *ius civile*, tačiau tokios gynybos suteikimas konkrečiu atveju prieštarautų *aequitas* reikalavimams.⁷

Suteikdamas šalims procesines formules, pretorius galėjo apsiriboti reikalavimų, pagrįstų *ius civile*, gynimu. Nėra abejonių, kad iš pradžių tai buvo normali ir įprastinė praktika. Kita vertus, palaiapsniui, remdamiesi jiems suteikta *imperium*, pretoriai vis dažniau ėmė kreipti dėmesį ir teikti gynybą tokiems reikalavimams, kurie buvo pagrįsti tam tikromis faktinėmis aplinkybėmis. Teikti procesinę gynybą tokiems reikalavimams dažnai skatino teisingumo principas, tačiau *ius civile* procesinės šių reikalavimų gynybos nenumatė. Tokiu būdu, pretoriai kūrė vis gausėnes, naujas formules. Tai *formula in factum concepta*, kuri priešinama ankstesniajai *formula in ius concepta*. Šiomis formulėmis nebuvo ginamos anksčiau egzistavusios subjektinės teisės. Priešingai, būtent teisinės gynyba, kurią pretorius suteikdavo *actio in factum* dėka, lėmė tai, kad iš iki tol egzistavusios grynai faktinio pobūdžio padėties, gimdavo nauja subjektinė teisė. Taip pasireiškė pretorių įgyvendinamas civilinės teisės papildymas (veikla *supplendi iuris civilis gratia*). Kokiais konkrečiais procesiniais būdais tai buvo daroma netrukus aptarsime.

3. PRETORINIS PRIVATINĖS MATERIALINĖS TEISĖS PLĖTOJIMO IR REFORMAVIMO PASINAUDOJANT TEISE Į TEISMINĘ GYNYBĄ MECHANIZMAS

Siekdami suformuoti naujus teisinės gynybos pagrindus, o tuo pačiu sankcionuoti naujai visuomenėje susiklostančius santykius bei reformuoti ar koreguoti archajišką ir neretai neadekvatų pozityvų teisinį reglamentavimą, pretoriai dažnai imdavosi įvairių ir išradingų manevrų.

3.1. Analoginiai ieškiniai (*actiones utiles*)

Pagrindinio ieškinio, kurį tam tikram asmenų ratui teikė *ius civile* (*actio directa*), taikymą pretoriui galėjo išplėsti asmenų, esančių panašioje padėtyje, atžvilgiu. Taip atsirado „analoginiai“ arba „naudingieji“ ieškiniai (*actiones utiles*). Reikia pažymėti, kad suteikdami *actiones utiles*, pretoriai ženkliai prisidėjo prie teisių į svetimus daiktus, kaip absoliutinio pobūdžio daiktinių teisių, instituto romėnų teisėje kūrimo ir plėtotės. Tokie pavyzdžiai gali būti amžinosios nuomos (emfiteuzės) teisė bei įkeitimo teisė.

Emfiteuzės istorinių ištakų paprastai yra ieškoma rytinėje Romos imperijos dalyje, kurioje tiek valstybės administracija, tiek ir santykinį savarankiškumą išsaugoję teritoriniai vienetai (municipijai) žemės sklypus (paprastai nenaudojamus) perduodavo naudotis privatiems asmenims, kurie už naudojimąsi žeme mokėjo metinį mokestį (*vectigal*). Pradžioje šių teisinių santykių pobūdis kėlė nemažai abejonių – juose buvo išvengiama tiek nuomos, tiek ir pirkimo – pardavimo ele-

⁷ Osuchowski, W. *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, p. 149-150.

mentų. Nuolatinio pobūdžio ir absoliutinės teisės požymius emfiteuzė, kuri vėliau vadinta *ius in agro vectigali* arba *ius perpetuum* („amžinoji teisė“), įgyja būtent teikiamos teisinės gynybos dėka. Emfiteuzės teisę turinčio subjekto teisinė padėtis tampa artima savininko padėčiai, kai pretorius jam suteikia analoginį daiktinį ieškinį, kurį galima pareikšti bet kuriam trečiajam asmeniui pažeidžiančiam emfiteuzės teisę (*erga omnes*) – *rei vindicatio utilis*, kuris vėliau vadintas *actio in rem vectigalis*.

Panaši padėtis susiklostė ir įkeitimo teisiniuose santykiuose. Žodinio įkeitimo arba hipotekos, kuri nuo ankstyvesnių romėniško įkeitimo formų (fiducijos ir *pignus*) skyrėsi tuo, kad įkeičiamas turtas nebuvo perduodamas kreditoriui, o jo savininku bei valdytoju ir toliau likdavo skolininkas, teisė ėmė vystytis žemės nuomos teisiniuose santykiuose. Išsinuomodamas žemės sklypą, nuomininkas prievolės mokėti nuomos mokesčių vykdymą užtikrindavo daiktiniu būdu, t. y. įkeisdamas nuomotojui žemės ūkio inventorių, kurį jis atsivežė ar atsinešė į žemės sklypą (*invecta et illata*). Žodinio įkeitimo arba hipotekos formavimąsi skatino tai, kad šis žemės ūkio inventorių įkaito davėjui (nuomininkui) buvo reikalingas išsinuomotai žemei įdirbti, todėl buvo būtina, kad šie daiktai nebūtų perduodami kreditoriui, o liktų skolininkui. Nuomos sutarties pagrindu atsirandančios prievolės mokėti nuomos mokesčių (*merces, pensio*) nevykdymo atveju, nuomotojas galėjo naudotis pretorine gynybos priemone – salviškuoju interdiktų (*interdictum Salvianum*), t. y. kreiptis į pretorių, kad šis nuomotoją pripažintų įkeisto turto (žemės ūkio inventorių) valdytoju. Kita vertus, ši priemonė buvo nepakankama, nes būdamas *invecta et illata* savininkas, nuomininkas galėjo nevaržomai disponuoti šiuo turtu ir sandoriais perleisti jį tretiesiems asmenims. Absoliutinės teisės (*erga omnes*) pobūdį hipotekai suteikė ne civilinė teisė, bet pretoriai, kurie tai darė plėsdami ir tobulindami šios teisės teisinės (procesinės) gynybos priemones. Visų pirma, hipotekiniam kreditoriui buvo suteiktas faktine situacija pagrįstas ieškinys – *actio in factum concepta*. Tai reiškia, jog hipotekinio kreditoriaus reikalavimas įkeisto turto atžvilgiu buvo grindžiamas ne civiline teise, kuri galimybės ir priemonių išsireikalauti tokį turtą iš trečiųjų asmenų nenumatė, bet faktine padėtimi, kurioje atsidūrė hipotekos kreditorius. Taigi, ne civilinė teisė, bet pretorių teikiamos teisminės gynybos priemonės sukuria romėnų teisėje hipoteką kaip daiktinę (absoliutinio) pobūdžio teisę. Pirmasis šios daiktinės teisės sankcionavimo srityje žengtas svarbus žingsnis – tai faktinių arba pretorinių ieškinių kategorijai priskirtinas Servijaus ieškinys (*actio Serviana*), kurį savo edikte apie I a. vidurį numato pretorius Servijus. Svarbu pažymėti tai, kad šio ieškinių dalykas galėjo būti tik *invecta et illata* – nuomotojui įkeistas žemės ūkio inventorių. Tuo tarpu hipoteka kaip įkeitimo forma jau kuris laikas buvo išėjusi už siauros žemės sklypų nuomos santykių sferos ribų. Hipoteka imta įkeisti ne tik *invecta et illata*, bet patį įvairiausių turtą. Taigi, apie hipoteką kaip apie bendro pobūdžio daiktinį prievolių įvykdymo užtikrinimo būdą romėnų teisėje galima kalbėti tik tuomet, kai pretoriai numato hipotekinio kreditoriaus, kuriam hipoteka įkeistas kitoks turtas, procesinę teisių gynybą. Šiuo atveju pretoriai, numatydami tokią gynybą, pasinaudojo analoginio ieškinių konstrukcija. Imperatoriaus Hadriano valdymo laikotarpiu (II a.) Servijaus ieškinių taikymo ribos buvo išplėstos. Tai reiškia, kad šis ieškinys kaip tiesioginis (*actio directa*) tapo

pavyzdžiui kuriant analoginio ieškinio (*actio utilis*) formulę. Hipotekinio kreditoriaus, kuriam įkeistas bet kokio pobūdžio turtas, padėtis buvo panaši į tą, kurioje atsidurdavo žemės nuomotojas, nuomininkui įkeitus *invecta et illata* ir neperdavus šio turto kreditoriui. Taigi, pretoriai, suteikdami analoginį ieškinį, kuris vadintas tarytum Servijaus ieškiniu (*actio quasi Serviana*), o taip pat *actio hypothecaria* arba *actio hypotheca in rem*, atvėrė galimybę bet kokią hipotekos būdu įkeistą turtą išsireikalauti iš bet kurio jį valdančio trečiojo asmens.

3.2. Ieškininės formulės su fikcijos elementu, priedėliu *ex fide bona* ir subjektų transpozicija

Be aptarto būdo, kai teisminė gynyba analoginiu ieškiniu buvo suteikiama giminiejiems, tačiau *ius civile* nesankcionuotiems santykiams, dar dažniau teisminę (procesinę) gynybą naujiems reikalavimams pretoriai užtikrindavo prie dar legisakciniame procese naudotų procesinės gynybos priemonių prijungdami tam tikrus papildomus elementus ir tokiu būdu suteikdami analoginius ieškinius. Minėti papildomi elementai – tai fikcija (*fictio*), gerosios valios priedėlis (*ex fide bona*) ir transpozicija (*transpositio*). Šias reikšmingas priemones, kurių dėka pretoriai plėtė procesinės teisių gynybos galimybes ir tuo pačiu tobulino bei pildė privatinį materialinį teisinį reglamentavimą, aptarsime skyriumi.

3.2.1. *Formula ficticia*

Fikcijos dėka pretorius tam tikras realiai neegzistuojančias aplinkybes laikydavo tarytum esančiomis ir suteikdavo procesinę gynybą tokiems reikalavimams (teisėms), kurių senoji *ius civile* nereglementavo ir nenumatė procesinių priemonių joms apginti. Ieškiniai, į kurių formulę buvo įjungiamas toks fiktyvus elementas, vadinti *actiones ficticiae*. Jų taikymo romėnų civiliniame procese pavyzdžių galima išvardinti ne vieną.

Viena iš dažniausiai pasitaikančių fikcijų – tai Romos pilietybės fikcija. Kadangi *legis actiones* (griežtai įstatymo tekstu pagrįsti ieškiniais, kuriais naudotasi legisakciniame procese) disponavo tik Romos piliečiai, pretorius ieškinines formules, skirtas ginti atitinkamoms civilinės teisės pripažįstamoms ir procesine tvarka saugomoms teisėms, suteikdavo svetimšaliams (peregrinams) ieškininių reikalavimų (*intentio*) dalyje numatydamas fikciją: *si civis esset* (tarytum būtų pilietis). Tokiu būdu svetimšalis civiliniame procese buvo traktuojamas lygiai taip pat, kaip ir Romos pilietis.

Pilietybės fikcijos taikymo pavyzdį pateikia Gajus, kuris „Institucijose“ rašė: *Item civitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo iustum sit eam actionem etiam ad peregrinum extendi. Velut si furti agat peregrinus aut cum eo agatur, formula ita concipitur: Iudex esto. Si paret Lucio Titio a Dione, Hermaei filio, opeve consilio Dionis, Hermaei filio, furtum factum esse paterae aureae, quam ob rem eum, si civis Romanus esset, pro fure damnatum decidere oporteret et reliqua. Item peregrinus furti agat, civitas ei Romana fingitur. Similiter si ex lege Aquilia peregrinus*

damni iniuriae agat aut cum eo agatur, ficta civitate Romana iudicium datur. – Taigi, svetimšaliui taikoma Romos pilietybės fikcija, jei jis pradėtų arba prieš jį būtų pradedamas procesas tokiu pagrindu, dėl kurio mūsų įstatymai yra nustatę ieškinį, jei tik tai teisinga, kad tokio ieškinio taikymas būtų išplėstas svetimšalių atžvilgiu. Pavyzdžiui, jei svetimšalis pradeda arba su juo pradedamas procesas dėl vagystės, sudaroma tokia formulė: Tebūnie paskirtas teisėjas. Jei pasitvirtins, kad žala Liucijui Titui kilo dėl Diono, Hermėjaus sūnaus, padarytos arba jam patariant ar padedant įvykdytos auksinės pateros vagystės, dėl ko jis, jei tik būtų Romos pilietis, privalėtų sudaryti susitarimą dėl padarytos žalos atlyginimo ir taip toliau. Taip pat jeigu svetimšalis pradeda procesą dėl vagystės, taikoma Romos pilietybės fikcija. Panašiai, jei svetimšalis pradėtų arba prieš jį Akvilijos įstatymo pagrindu būtų pradėtas procesas dėl neteisėtai svetimam turtui padarytos žalos, ieškinyms suteikiamas taikant Romos pilietybės fikciją⁸.

Pateiktoje Gajaus „Institucijų“ ištraukoje iš esmės kalbama apie deliktinę atsakomybę, kuri kyla padarius du romėnų privatinės teisės pažeidimus (deliktus). Vienas jų – tai vagystė (*furtum*), atsakomybę už kurią pakankamai išsamiai reglamentavo ir atskiras vagystės sudėtis numatė jau XII lentelių įstatymai. Antrasis – *damnum iniuria datum*, t. y. neteisėtas žalos svetimam turtui padarymas, už kurį atsakomybę numatė tie patys XII lentelių įstatymai, o itin detalai ją reglamentavo 286 m. prieš Kristų kaip plebėjų susirinkimo nutarimas (*plebiscitum*) paskelbtas Akvilijos įstatymas (*lex Aquilia de damno*). Romėniškoje deliktų nomenklatūroje tiek vagystė, tiek ir *damnum iniuria datum* priskiriami deliktų, atsakomybę už kuriuos numatė *ius civile*, kategorijai. Tai *ipso facto* reiškia, jog pagal šią išimtinai Romos piliečiams taikytą teisę, deliktinės atsakomybės teisinių santykių subjektai (t. y. tiek žalos atlyginimo reikalavimo teisę turintis nuo delikto nukentėjęs asmuo, tiek ir pareigos atlyginti padarytą žalą saistomas delinkventas) privalėjo būti Romos piliečiai. Taigi, atitinkami civiliniai ieškiniai, reiškiami vagiui (tam, atsižvelgiant į vagystės padarymo būdą, naudotasi net keletu ieškinių) ir žalą svetimam turtui padariusiam asmeniui (*actio legis Aquiliae*), galėjo būti pareikšti tik Romos piliečiui. Aktyviai legitimuotas asmuo šių ieškinių atveju taip pat galėjo būti tik Romos pilietis. Tuo tarpu pretoriai, ieškinių formules papildydami Romos pilietybės fikcija, garantavo tai, jog ne tik romėnų, bet visų valstybės gyventojų nuosavybė kaip turtinė teisė nuo neteisėtų kėsinių į ją vagystės ir turto sunaikinimo (sugadinimo) deliktais tapo procesine tvarka saugoma ir ginama. Kita vertus, pilietybės fikcija sukūrė ir svetimšalių privatinės teisinės atsakomybės už deliktus, kuriais kėsinama si arba pažeidžiama svetima nuosavybė, institutą.

Dar vienas fikcijos taikymo ir tokio sprendimo dėka teikiamos procesinės teisių gynybos pavyzdys – tai visiško asmens teisinio subjektiškumo fikcija. Nors dėl privatinio teisinio subjektiškumo (*capitis deminutio*) bet kuri prievolė baigdavosi, asmeniui, kurį ištiko toks teisinio subjektiškumo apimties susiaurėjimas, pretorius suteikdavo ieškinį su jo formulėje esančia fikcija *si capitis deminutus non esset*. Tai reiškia, jog teisėjui nagrinėjant civilinę bylą, toks asmuo turėjo būti traktuojamas taip tarytum jo teisinis subjektiškumas nebūtų apribotas.

⁸ Gaius, *Institutiones* 4, 37.

Ne mažiau svarbios reikšmės ieškiniai su fikcijos elementu įgijo ir tobulinant romėnų paveldėjimo teisę. Kaip žinia, iš esmės iki pat imperatoriaus Justiniano „Novelomis“ įgyvendintos paveldėjimo teisės reformos, romėnų teisėje koegzistavo dvi santykinai savarankiškos universalaus mirusio asmens turtinių teisių perėmimo sistemos – paveldėjimas pagal civilinę teisę (*hereditas*) ir pretorinis paveldėjimas (*bonorum possessio*). Pretorinis paveldėjimas, be kita ko, Romoje buvo reikalingas dėl tos priežasties, kad *ius civile* paveldėjimo pagal įstatymą atveju netaikė *successio ordinum et graduum* principo. Tai reiškia, jog artimesnės eilės įstatyminiam įpėdiniui negalint arba nenorint priimti palikimo, tolimesnių eilių įpėdiniai nebuvo kviečiami paveldėti, o palikimas buvo laikomas tokiu, kuris neturi įpėdinių (*bona vacantia, caducum*) ir pagal *lex Iulia caducaria* atitekdavo valstybės išdui. Akivaizdu, kad tokia įstatyminio paveldėjimo tvarka neatitiko artimų mirusiojo palikėjo giminaičių interesų ir neužtikrino turtinio pobūdžio santykių kontinuacijos po fizinio asmens mirties. Tokią padėtį koreguoti imasi pretorių teisė. Jei artimiausias įstatyminis įpėdinis nepriima palikimo ir netampa įpėdiniu pagal *ius civile*, o tai reiškia – kviritiniu palikimą sudarančio turto savininku, pretorius, prašomas suinteresuoto asmens, galėjo tolimesnės eilės įstatyminį įpėdinį pripažinti palikimo valdytoju (*bonorum possessor*). Pradžioje teisinės gynybos priemonė, kuria galėjo pasinaudoti toks pretorinis įpėdinis buvo vienas iš *interdictum adipiscendae possessionis* grupės interdikto – *interdictum quorum bonorum*. Ja pasinaudodamas pretorinis įpėdinis galėjo siekti, kad pretorius pripažintų jam faktinį palikimo valdymą. Taigi, esminis skirtumas tarp įpėdinio pagal *ius civile* ir pretorinio įpėdinio buvo tai, kad pirmasis, įgijęs palikimą, tapdavo jo savininku, o antrasis – tik faktiniu jo valdytoju. Atitinkamai civiliniam įpėdiniui buvo teikiama gynyba daiktiniu ieškiniu. Tai buvo *hereditatis petitio*, kurį pareikšdamas civilinis įpėdinis galėjo išsireikalauti visą palikimą, valdomą bet kurio trečiojo asmens. Pretorinis įpėdinis, būdamas tik faktinis palikimo valdytojas, iš pradžių tokios procesinės teisių gynybos priemonės neturėjo, tačiau imperatoriaus Hadriano valdymo metais *bonorum possessor* teisių apsauga buvo išplėsta. To pasiekta naudojantis *actio utilis* ir *actio ficticia* institutais. Pretoriniam įpėdiniui suteiktas *hereditatis petitio (possessoria) utilis*, kurio formulėje taikyta civilinio įpėdinio fikcija: *si heres esset*. Apie šios fikcijos taikymą „Institucijose“ pažymi Gajus: *Habemus adhuc alterius generis fictiones in quibusdam formulis, velut cum is, qui ex edicto bonorum possessionem petit, ficto se herede agit. Cum enim praetorio iure is, non legitimo, succedat in locum defuncti, non habet directas actiones [...] Itaque ficto se herede intendit [...]*. – Kai kuriose formulėse esama dar kitos rūšies fikcijos. Pavyzdžiui, kai tas, kuris pretoriaus edikto pagrindu tapo palikimo valdytoju, veda bylą kaip fiktyvus įpėdinis. Kadangi mirusiojo teises jis perima pagal pretorių, o ne pagal įstatyminę⁹ teisę, jam nepriklauso tiesioginis ieškinys [...] Taigi, savo reikalavimą jis reiškia kaip fiktyvus įpėdinis“.¹⁰ Taigi, bylą dėl palikimo nagrinėjantis teisėjas privalejo *bonorum possessor* traktuoti tarytum jis būtų įgijęs palikimą pagal civilinę teisę. Tokios procesinės gynybos suteikimas reiškė, jog pretorinis įpėdinis įgijo absoliu-

⁹ Tai reiškia pagal civilinę teisę.

¹⁰ Gaius, *Institutiones* 4, 34.

tinio pobūdžio teisę palikimo atžvilgiu, t. y. pareikšdamas vieną ieškinį, galėjo išsireikalauti visą palikimą iš bet kurio jo valdytojo. Dera atkreipti dėmesį į tai, kad tokiais atvejais, kai pretoriniam įpėdiniui pretoriaus suteiktas palikimo valdymas buvo definityvus (galutinio) pobūdžio (*bonorum possessio cum re*), *hereditatis petitio (possessoria) utilis* jis galėjo efektyviai gintis net ir prieš civilinį įpėdinį. Pavyzdžiui, valdant imperatoriui Antoninui Pijui (II a.), testamentiniam įpėdiniui kuris buvo paskirtas testamentu, sudarytu nesinaudojant *ius civile* sukurtomis testamentu formomis¹¹, pretoriaus suteiktas palikimo valdymas tapo *bonorum possessio cum re*.¹² Įpėdiniai pagal civilinę teisę nebegalėjo išsireikalauti palikimo iš pretorinio įpėdinio. Tuo tarpu jei palikimo valdymą civilinis įpėdinis įgydavo neteisėtai būdais (atimdamas iš pretorinio įpėdinio jo valdymą), pretorinis įpėdinis galėjo palikimą išsireikalauti pareikšdamas minėtą analoginį ieškinį su fikcijos elementu. Procesinės gynybos *hereditatis petitio (possessoria) utilis* būdu suteikimo pretoriniam įpėdiniui sukeltos teisinės pasekmės romėnų paveldėjimo teisei buvo itin reikšmingos. Galima teigti, jog numačius tokią pretorinio įpėdinio teisių gynybos galimybę iš esmės išnyko takoskyra tarp civilinio ir pretorinio paveldėjimo, buvo eliminuotas ypatingas *ius civile* rigorizmas ir formalizmas (visų pirma, pasireiškęs itin siauro įstatyminių įpėdinių rato nustatymu ir itin ribotomis testamentu sudarymo formomis) reglamentuojant paveldėjimo teisinius santykius.

Dar viena teisių santykių, kurių materialinis teisinis reglamentavimas buvo iš esmės patobulintas naudojantis tuo pačiu būdu – plečiant teisės į teisminę subjektyvių teisių gynybą apimtį ir kuriant naujas procesines gynybos priemones, buvo nuosavybės santykiai. Komplikuotą šių turtinių santykių teisinį reglamentavimą romėnų teisėje atspindi Gajaus „Institucijų“ fragmentas, kuriame teigiama, kad priešingai nei svetimšaliai, kuriems buvo žinoma vienintelė privatinės nuosavybės rūšis („arba kas nors yra savininkas, arba nelaikomas savininku“), romėnams buvo būdingas nuosavybės teisių santykių dualizmas. Tai reiškia, jog vieną asmenį daikto savininku galėjo laikyti kviritinė teisė (*ius civile*), tačiau tas pats daiktas galėjo būti sudėtinė kito asmens turto dalis (*in bonis esse*).¹³ Šioje ištraukoje Gajus liudija romėnų teisėje greta viena kitos egzistavus dvi privatinės nuosavybės teisės rūšis: kviritinę nuosavybę, kurią teisiškai reglamentavo ir daiktiniais ieškiniais gy-

¹¹ Civilinė teisė nustatė viešas ir žodines testamentu sudarymo formas (testamentu sudarymas tautos susirinkime, žygiui pasirengusio kariuomenės dalinio akivaizdoje, taip pat mancipacinis testamentas). Pasinaudojimo šiomis formomis galimybės buvo ribotos, todėl pretoriai sankcionavo paskutinės palikėjo valios *mortis causa* išreiškimą raštu. Rašytinis testamentas romėnų teisėje laikomas pretoriniu testamentu. Tokiu testamentu paskirtas testamentinis įpėdinis tapdavo ne civiliu (*heres*), bet pretoriniu įpėdiniu (*bonorum possessor*).

¹² Osuchowski, W. *Cit. op.*, p. 507.

¹³ Gajus, *Institutiones* 2, 40: *Sequitur, ut admoneamus apud peregrinos quidem unum esse dominium, nam aut dominus quisque est, aut dominus non intellegitur. Quo iure etiam populus Romanus olim utebatur, aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat, aut non intellegabatur dominus. Sed postea divisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere.* – „Išėina, jog svetimšaliams žinoma tik viena nuosavybės rūšis, nes arba kas nors yra savininkas, arba nelaikomas savininku. Tokia teise kadaise naudojosi ir romėnai, nes arba kas nors būdavo kviritinis (civilinis) savininkas, arba nebuvo laikomas daikto savininku. Tačiau vėliau nuosavybę imta diferencijuoti taip, kad vienas asmuo galėjo būti savininkas pagal kviritinę teisę, o kitas – turėti daiktą savo turto sudėtyje.

nė romėnų civilinė teisė, bei bonitarinę arba pretorinę nuosavybę. Pastaroji buvo ne kas kita kaip teisėtu pagrindu (*iusta causa*) įgytas faktinis daikto, kuris įgijėjui perduotas nesilaikant *ius civile* numatyto formalizmo, valdymas, ginamas pretorių teisės. Gajus pateikia ir dažniausiai pasitaikančią gyvenimišką situaciją, kurioje tokie bonitarinės nuosavybės teisiniai santykiai susiformuodavo.¹⁴ Tereikia prisiminti, jog klasikinė romėnų teisė naudojosi civilinės apyvartos objektų (*res*) diferencijavimu į nemancipuojamus (galimus perduoti įgijėjo nuosavybėn neformaliai įteikiant) ir mancipuojamus daiktus, kurių nuosavybės teisę buvo galima perleisti tik pakankamai sudėtingais, viešais sandorių sudarymo būdais (mancipacija ir procesinė cesija), ypatingai trukdžiusiais ir stabdžiusiais civilinę apyvartą. Natūralu, jog ilgainiui teisių į mancipuojamuosius daiktus perleidimo sandoriai imti sudaryti nukrypstant nuo minėtų sudėtingų sandorio įforminimo procedūrų. Pradžią tokiai komercinei praktikai davė vergų (vieno iš romėnams reikšmingiausių mancipuojamų daiktų) perleidimo sandoriai. Paprastai sandoris būdavo sudaromas ne dėl pavienių vergų, bet dėl didelių jų partijų. Dėl kiekvieno konkretaus vergo atlikti mancipacijos arba procesinės cesijos procedūras neretai paprasčiausiai nebuvo nei galimybių, nei laiko. Kita vertus, būtina akcentuoti perleidžiant tokius daiktus neformaliu būdu kildavusias teises pasekmes. Tiek mancipaciją, tiek procesinę cesiją *ius civile* laikė formaliaisiais sandoriais, todėl formos (procedūros) nesilaikymas sudarant tokį sandorį reiškė jo negaliojimą ir sandorio šalių siektų teisių pasekmių neatsiradimą. Taigi, neformaliai įteikus mancipuojamą daiktą įgijėjui, jis ne tapdavo kviritiniu daikto savininku, t. y. neatsirasdavo sandorio šalių siektas teisinis rezultatas. Įgijėjas sandorio objekto atžvilgiu įgydavo tik faktinio, o ne teisinio pobūdžio valdžią - *possessio*. Vienintelis būdas kaip ši įgijėjui priklausanti faktinė valdžia įsigyto daikto atžvilgiu galėjo būti transformuojama į juridinę valdžią daiktui (nuosavybės teisę) buvo įgyjamoji senatis. Todėl ir įgijėjo daikto atžvilgiu turimą valdžią reikia kvalifikuoti kaip *possessio ad usucapionem*, t. y. valdymą, kurio tikslas – kviritinės nuosavybės teisės į daiktą įgijimas tuomet, kai sueis įgyjamąsios senaties terminas. Nors klasikinėje teisėje *usucapio* terminai nebuvo itin ilgi: vieneri metai kilnojamiesiems ir dveji – nekilnojamiesiems daiktams, per šį laiką teisėtus faktinio valdytojo arba, kitaip tariant, bonitarinio savininko interesus galėjo pažeisti, visų pirma, daikto perleidėjas, kuris likdamas kviritiniu daikto savininku galėjo bet kuriuo metu iki sueinant įgyjamąsios senaties terminui pareikalauti daikto atgal (pareikšti bonitariniam daikto savininkui kaip faktiniam valdytojui vindikacinį reikalavimą). Kokiu būdu bonitarinis savininkas galėjo gintis prieš perleidėją (kviritinį daikto savininką), aptarsime šiek tiek vėliau, nagrinėdami procesinės išlygos instituto reikšmę. Tuo tarpu šioje vietoje būtina įvertinti tai, kad pavojus

¹⁴ Gaius, *Institutiones* 2, 41: *Nam si tibi rem mancipi neque mancipavero, neque in iure cessero, sed tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iure Quiritium vero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias, semel enim impleta usucapione proinde pleno iure incipit, id est in bonis, et ex iure Quiritium tua res esse, ac si ea mancipata vel in iure cessa esset.* – „Nes jei mancipuojamo daikto neperduosiu tau nei mancipacijos būdu, nei perleisiu pretoriaus akivaizdoje, o tik jį [tau] įteiksiu, tas daiktas, nors ir ima priklausyti tavo turtui, pagal Kviritų teisę išlieka mano daiktas tol, kol tu valdymo pagrindu neįgysi jo nuosavybėn pagal senatį. Kai sueina įgyjamoji senatis, daiktas visiškai teisiškai priklauso tau. Tai reiškia, jis priklauso tavo turtui ir yra tavo pagal Kviritų teisę tarytum būtų buvęs perduotas mancipacijos būdu ar perleistas dalyvaujant pretoriui.“

netekti faktinio daikto valdymo bonitariniam savininkui grėšė iš bet kurio trečiojo asmens, kuris galėjo atimti daikto valdymą. Neturėdamas į daiktą kviritinės nuosavybės teisės, bonitarinis savininkas nedisponavo ir ofensyvinio pobūdžio gynybos priemone, kuria galėjo naudotis kviritinis savininkas – vindikaciniu ieškiniu.

Formuodama bonitarinės nuosavybės kaip absoliutinio pobūdžio teisės *erga omnes* institutą, romėnų teisė dar kartą naudojosi jai įprastu būdu: tai buvo daroma sukuriant bonitarinio savininko teisę į procesinę jam priklausiančios teisės gynybą. Tuo tikslu I a. pretorius Publicijus, apie kurio jurisdikcinę veiklą platesnių žinių nėra išlikę, suteikia bonitariniam savininkui analoginį ieškinį su fikcijos elementu. Tai ieškiny, kuris jį suteikusių pretoriaus garbei pavadintas *actio Publiciana*. Jame taikoma fikcija – tai kviritinės nuosavybės teisės fikcija. Gajus tvirtina: *Item usucapio fingitur in ea actione quae Publiciana vocatur*. – „Taip pat ir tame ieškinyje, kurį vadiname Publicijaus, yra taikoma įgyjamosios senaties fikcija“.¹⁵ Kitaip tariant, ieškovui reiškiant petitorinį (daiktinį) reikalavimą dėl daikto, kurį jis buvo įgijęs ne civilinės, bet tautų teisės (*ius gentium*) sukurtu neformaliu *traditio* būdu, išreikalavimo iš svetimo valdymo, pretorius ieškininės formulės *intentio* (ieškininių reikalavimų) dalyje numatydamas fikciją: *si annum possedisset*. Tai reiškė, jog ginčą dėl daikto iš esmės sprendžiantis teisėjas privalėjo laikyti ieškovą kviritiniu savininku, kuriuo jis tariamai tapo išvaldęs daiktą visą įstatymo numatytą įgyjamosios senaties terminą. Tokią procesinės gynybos priemonę pretoriai, be abejonės, numatė vedini esminio jų vykdomos jurisdikcinės veiklos kriterijaus: bendrojo *aequitas* (teisingumo) principo. Antai teisininkas Neracijus pažymi Publiciano ieškinį nebuvo išrastą tam, kad būtų galima atimti daiktą iš savininko. Pasak jo, visų pirma, teisingumas skatino užtikrinti tai, kad daiktą išlaikytų tas, kuris jį nupirko gera valia ir tokiu pagrindu įgijo daikto valdymą.¹⁶ Vietos diskusijoms ko gero nepalieka tai, jog *aequitas* esmę atitinka poreikis ginti subjektą, kuris daiktą įgijo teisėtu pagrindu (pavyzdžiui, sutartimi), tačiau nesilaikydamas sunkiai įgyvendinamų formalus pobūdžio reikalavimų, keliamų *ius civile*. Atkreiptinas dėmesys, kad Publicijaus ieškiniu galėjo gintis ne tik tas asmuo, kuris daiktą įgijo neformalaus perdavimo būdu ir todėl netapo kviritiniu savininku. Tokios pačios teisinės pasekmės (t. y. tai, jog įgijėjas netapdavo daikto savininku) kildavo ir tada, kai daiktą įgijėjui perdavęs perleidėjas pats nebuvo kviritinis daikto savininkas. Šiuo atveju buvo nesilaikoma ne formos, o svarbaus principo, reglamentuojančio išvestinį nuosavybės įgijimą, jog niekas negali kitam perleisti daugiau teisių nei jų turi pats.¹⁷ Ulpianas tvirtina pretorių teigus, kad Publicijaus ieškinį jis suteiksiąs reikalaujančiam daikto, kurį ne savininkas jam perdavė teisėtu pagrindu ir kurio jis dar nebuvo spėjęs įgyti

¹⁵ Gajus, *Institutiones* 4, 36. Taip pat kitoje „Institucijų vietoje nurodoma: [...] *Datur autem haec actio ei, qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usu cepit eamque amissa possessione petit. Nam quia non potest eam re ex iure Quiritium suam esse intendere, fingitur rem usu cepisse* [...] – „Tas [Publicijaus] ieškiny suteikiamas tam, kuris senaties būdu dar neįgijo teisės pripažįstamu pagrindu jam perduoto daikto, ir siekia atgauti daiktą jį praradęs. Kadangi jis negali tvirtinti esant daiktą jo [nuosavybe] pagal Kviritų teisę, taikoma fikcija, kad daiktą jis įgijo pagal senatį [...]“

¹⁶ D. 6, 2, 17 Neratius: *Publiciana actio non ideo comparata est, ut res domino auferatur: eiusque rei argumentum est primo aequitas, deinde exceptio „si ea res possessoris non sit“: sed ut is, qui bona fide emit possessionemque eius ex ea causa nactus est, potius rem habeat.*

¹⁷ D. 50, 17, 54 Ulpianus: *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet.*

kviritinėn nuosavybėn senaties būdu.¹⁸ Tas pats teisininkas, apibendrinamas Publicijaus ieškinio taikymo galimybes, pažymi, jog naudotis juo galėjo bet kuris asmuo, galėjęs savo reikalavimą pagrįsti teisėtu daikto perdavimo – įgijimo pagrindu. Taigi, tai galėjo būti ne tik gera valia jį nupirkęs asmuo, bet ir tie, kam daiktas buvo perduotas, pavyzdžiui, kaip kraitis ir dar nespėtas įgyti nuosavybėn senaties būdu.¹⁹

Publicijaus ieškiniu bonitarinis savininkas daiktą galėjo išsireikalauti net ir iš nominalaus kviritinio savininko. Paulius nurodo, jog kviritinis savininkas į tokį ieškinį galėjo atsikirsti *exceptio iusti domini*, t. y. motyvuoti, kad jam priklauso teisėta nuosavybė į daiktą: *Exceptio iusti domini Publicianae obicienda est*.²⁰ Tačiau tuo procesas nesibaigdavo. Jei ieškovas buvo įgijęs daiktą iš atsakovo teisėtu pagrindu, jis į *exceptio iusti domini* galėjo replikuoti, jog tai esanti apgaulė (*replatio doli*).

Taigi, tik I a., kuomet romėnų civiliniame procese imta praktiškai ir aktyviai naudotis Publicijaus ieškiniu, galima tvirtinti romėnų teisėje visiškai susiformavus nuosavybę kaip svarbiausią absoliutaus pobūdžio turtinę teisę ir numačius efektyvią procesinę jos gynybą, o taip pat suteikus ofenzyvinio pobūdžio gynybos priemonę daikto valdytojui, kuris daikto valdymą įgijo teisėtu pagrindu.

Apibendrinant fikcijos taikymo ieškininėse formulėse rezultatus, reikia akcentuoti, jog suteikiant teisę į teisminę gynybą tokiais ieškinais, romėnų teisė: ženkliai išplėtė procesinę gynybą besinaudojančių subjektų ratą ir nemažai nuveikė asmenų lygybės įstatymui ir teismui formavimosi labai (fikcijos taikymas sudarė sąlygas civilinės teisės teikiama gynyba naudotis tiems asmenims, kuriems kitaip tokia gynyba nebūtų buvusi teikiama); fikcijos dėka buvo unifikauta paveldėjimo teisė bei susiformavo bonitarinė nuosavybė kaip absoliutinio pobūdžio teisė.

3.2.2. Formulė su priedėliu *ex fide bona*

Antrąja pretorių taikytų priemonių rūšimi, kuriomis modifikuota teisė į teisminę gynybą, o drauge tobulintas materialinis teisinis reguliavimas buvo ieškininėje formulėje įrašoma nuoroda *ex fide bona*. Šios nuorodos įrašymas ieškinio formulėje reiškė teisėjui duodamas gaires nagrinėti šalių ginčą atsižvelgiant į sąžiningos komercinės apyvartos principus ir vertinti ginčo situaciją pagal savo vidinį įsitikinimą apie tai, kas atitinka *aequitas* kriterijus arba jiems prieštarauja. Taigi, *iudicia bonae fidei* atveju, teisėjas turėjo galimybę įvertinti tas faktines aplinkybes, į kurias nebuvo atsižvelgta ieškinio formulėje, ir nustatyti jų reikšmę ginčo teisiniams santykiams. *Bonae fidei iudicia* romėnų civiliniame procese imami taikyti I a. prieš Kristų. Šių ieškinių rūšis vadinama Justiniano „Institucijos“.²¹ Taigi, gerosios valios

¹⁸ D. 6, 2, 1 Ulpianus: *Ait praetor: Si quis id quod traditur ex iusta causa non a domino et nondum usucaptum petet, iudicium dabo.*

¹⁹ D. 6, 2, 3, 1 Ulpianus: *Qui igitur iustam causam traditionis habet, utitur Publiciana: et non solum emptori bonae fidei competit Publiciana, sed et aliis, ut puta ei cui dotis nomine tradita est necdum usucapta [...]*

²⁰ D. 6, 2, 16 Paulus

²¹ I. 4, 6, 28.

ieškiniai kilo iš konsensualinių kontraktų, iš realinių kontraktų (išskyrus paskolos sutartį), globos teisinių santykių, svetimų reikalų tvarkymo bei įgaliojimo ir kt. Nuoroda *ex fide bona* galėjo būti jungiama tik prie prievolinės prigimties (asmeni- nių), bet ne daiktinių ieškinių; ja buvo galima papildyti tik ieškinį, pagrįsta *ius civile (actio in factum concepta)*, o tai reiškia, kad tokiu ieškiniu buvo galima ginti tik *ius civile* pripažįstamą reikalavimą bei tokius reikalavimus, kurių teismo pripa- žinimo ir patenkinimo ieškovas siekdavo drauge su reiškiamu reikalavimu, kylan- čiu iš *ius civile*. Toks procesinės teisių gynybos modifikavimas padėjo romėnų teisei pasiekti keletą tikslų. Be jau minėtos kur kas platesnės bylą nagrinėjančio teisėjo diskrecijos bei didesnių galimybių spręsti ginčą vadovaujantis ne rigoristine, o atskirais atvejais ir socialiai neteisinga pozityviosios teisės (*ius civile*) norma, tačiau bendraisiais teisės pradmenimis – teisingumu ir gera valia, teismas turėjo daugiau galimybių padėti tiek atsakovui, tiek ir ieškovui įgyvendinti jų teises. An- tai, nagrinėdamas bylą pagal griežtosios teisės ieškinį (*stricti iuris iudicium*), sprendimą dėl ginčo esmės teisėjas priimdavo vertindamas ginčo šalių santykius *litis contestatio* momentu, t. y. tuomet, kai civilinė byla jau būdavusi iškelta, teisiš- kai kvalifikuoti ginčo santykiai ir pereinama prie ginčo nagrinėjimo iš esmės. Jeigu po *litis contestatio* atsakovas įvykdydavo prievolę ieškovo naudai, teismas vis tiek patenkindavo griežtosios teisės ieškinį ir priteisdavo iš atsakovo piniginių prievolės dalyko ekvivalentą (civiliniame procese galiojo piniginio priteisimo – *condemnatio pecuniaria* principas). Teisingumo kriterijų tai neatitiko, todėl teismas, nagrinėjan- tis bylą pagal *iudicium bonae fidei*, turėjo galimybę tinkamai įvertinti faktus, įvy- kusius po *litis contestatio*. Jeigu antroje ordinarinio proceso stadijoje atsakovas įvykdydavo prievolę, dėl kurios vykdymo ieškovas buvo kreipęsis į teismą, teismas ieškovo ieškinio netenkindavo. Dar vienas svarbus dalykas yra tai, kad *bonae fidei iudicia* atveju egzistavo ieškininių reikalavimų apimties keitimo galimybė. Nagri- nėjant bylą pagal *actio stricti iuris*, ieškininių reikalavimų viršijimas (*pluris petitio*) reišė besąlygišką atsisakymą tenkinti ieškinį. Nagrinėjant konkrečius pavyzdžius galima nesunkiai įsitikinti, kokias sunkias ir teisingumo principo neatitinkančias procesines pasekmes tai sukeldavo ieškovui. Pavyzdžiui, reiškiant griežtosios teisės ieškinį, kylantį iš paskolos (*mutuum*) sutarties paskolos davėjas galėjo pareikalauti tik paskolinto kapitalo grąžinimo. Tai nulemta aplinkybės, jog romėniškoji pasko- los sutartis laikyta neatlygintiniu sandoriu (*negotium lucrativum*), todėl iš šios su- tarties nekilo kreditoriaus teisė gauti atlyginimą už skolininkui suteiktą galimybę naudotis svetimu kapitalu. Nors komercinėje praktikoje iš esmės visais atvejais toks atlyginimas buvo nustatomas atskira žodine paskolos davėjo ir jos gavėjo su- tartimi (*stipulatio usurarum*), griežtosios teisės ieškiniu dėl paskolos sutarties vyk- dymo kreditorius negalėjo pareikalauti palūkanų priteisimo. Tai padarius, teismas atsisakydavo tenkinti ieškinį motyvuodamas ieškovą viršijus ieškininius reikalavi- mus (*pluris petitio*). Tuo tarpu esant gerosios valios ieškiniumi, ieškovas procesine tvarka galėjo įgyvendinti ne tik tipines reikalavimo teises, kylančias iš konkrečios rūšies civilinio kontrakto, tačiau taip pat ir papildomus reikalavimus (pavyzdžiui, prisiteisti įstatymines palūkanas). Be to, tokiame procese teismas disponavo gali- mybe atsižvelgiant į ieškovo pareiškimą mažinti ieškininių reikalavimų apimtį.

Kalbant apie gerosios valios ieškinius, nedera nepaminti ir dar vieno konkretaus atvejo, kaip tobulindami teisės į teisminę gynybą įgyvendinimą bei suteikdami naujų jos realizavimo priemonių (o būtent – numatydami gerosios valios ieškinius), pretoriai sėkmingai reformavo ir materialinę teisę. Tai susiję su prievolių pasibaigimo romėnų teisėje būdais, kurie klasifikuoti į civilinius (pasibaigimas *ipso iure*) bei pretorinius (pasibaigimas *ope exceptionis*). Vienu iš pretorių teisės sukurtų prievolių pasibaigimo būdu yra laikomas įskaitymas (*compensatio*). Įskaitymas, kuris kaip tarpusavio išskolinimų likvidavimo neformalių susitarimų dėka būdas Romoje žinotas nuo seno, nuėjo ilgą ir pakankamai sudėtingą raidos kelią. Kaip vienalytis teisės institutas *compensatio* galiausiai susiformavo tik imperatoriaus Justiniano epochos teisėje. Būtina pažymėti, kad romėnų teisė įskaitymą traktavo ne kaip materialinės, bet kaip proceso teisės institutą.²² Tuomet, kai šalis viena kitos atžvilgiu buvo ir kreditoriai, ir skolininkai (t. y. turėjo ir reikalavimų teisių ir vykdytinų prievolių), pareiškus atitinkamus ieškinius, kompensaciją arba įskaitymą galėjo taikyti teisėjas. Civilinė teisė, generavusi griežtosios teisės ieškinius, pradžioje tokios galimybės nenumatė. Įskaitymo taikymo sritis buvo ribota – šiuo būdu galėjo būti baigiamos tik gerosios valios prievolės, iš kurių kilo *iudicia bonae fidei*. Vėliau atskirais atvejais net ir esant griežtosios teisės ieškiniui buvo galima taikyti šį tarpusavio prievolių įskaitymo būdą. Pavyzdžiui, jei bankininkas (*argentarius*) turėjo tam tikrų turtinių reikalavimų savo kliento atžvilgiu, tai įvertinęs tai, ką jis pats privalo klientui išmokėti, galėjo iš kliento pareikalauti tik skirtumo (saldo). Lygiai taip pat ir fizinio asmens bankroto atveju – asmuo, konkurso (varžytinių) tvarka įsigijęs visą bankrutavusiojo turtą (*bonorum emptor*), iš bankrutavusiojo asmens skolininkų galėjo pareikalauti tik skirtumo, kuris buvo nustatomas įvertinant tokių skolininkų turimas reikalavimo teises į konkurso būdu įsigytą turtą.

Taigi, priedėlio *ex fide bona* taikymas ne tik optimizavo bylinėjimosi civilinio proceso tvarka galimybes, bet iš esmės buvo pagrindinis akstinas įskaitymui kaip prievolių pasibaigimo būdai romėnų prievolių teisėje susiformuoti.

3.2.3. Formulė su subjektų transpozicija

Trečioji pretorių taikyta priemonė, kurios dėka teisė į teisminę gynybą civiliniu ieškiniu buvo plečiama panašių teisinių santykių atžvilgiu bei suteikiama platesniam subjektų ratui – tai vadinamoji transpozicija arba ieškininė formulė su pakeistas subjektais. Šio pretorių naudoto manevro esmę sudaro tai, kad vienas asmuo buvo nurodomas ieškininių reikalavimų dalyje (*intentio*), kitas – *condemnatio*, t. y. formulės dalyje, kurioje magistratas formulavo sąlyginį nurodymą teisėjui priteisti iš atsakovo, jei ištyrus įrodymus, aplinkybės, kuriomis ieškovas grindė savo reikalavimą, pasitvirtintų, arba atsisakyti tenkinti ieškinį, jei byloje surinkti ir iširti įrodymai nepatvirtintų faktinio ieškinio pagrindo tikrumo (*si paret condemna, si non paret absolve*). Pateiksime reikšmingiausias transpozicijos taikymo atvejus.

Pirma, transpozicija yra charakteringa *actiones adiectitiae qualitatis* formulėms. Civilinei – komercinei apyvartai Romoje buvo būdinga tai, kad itin dažnai

²²²² Dębiński, A. *Cit. op.*, p. 333-334.

komerciniai sandoriai buvo sudaromi tiesiogiai dalyvaujant asmeniui, apskritai neturinčiam arba neturinčiam visiško turtinio teisinio subjektiškumo, t. y. vergui arba asmeniui, esančiam šeimos galvos (tėvo arba vyro) valdžioje – *persona alieni iuris*. Pradžioje romėnų teisė laikėsi nuostatos, jog tokių sandorių pagrindu atsirandantis turtinio pobūdžio teises įgyja vergo šeimnininkas arba patriarchalinės šeimos galva, o tuo tarpu iš sandorių kylančios prievolės yra natūraliosios (*obligatio naturalis*). Tai reiškė, jog prievolės įvykdymo kontrahentas galėjo tikėtis tik tuomet, jei priešingoji sandorio šalis sutartinę prievolę įvykdys geruoju. Tuo tarpu civilinės vergų šeimnininkų ir *patres familiae* atsakomybės bei galimybės pareikšti jiems civilinį ieškinį dėl prievolės įvykdymo romėnų teisė nenumatė. Kadangi nemaža dalis komercinių sandorių buvo sudaroma per vergus arba pavaldžius šeimos narius, toks materialinis teisinis reguliavimas ypatingai stabdė komercinę apyvartą ir didino pagrįstą kontrahentų nenorą prisiimti gresiančią riziką, jei sutartinės prievolės nebus vykdomos geruoju. Vėliau galimybė teisme pareikalauti iš tokių sandorių kilusių prievolių vykdymo atsiranda ir šiuo tikslu sukuriama ištisa ieškinių grupė – tai minėtieji *actiones adiectitiae qualitatis*. Šio romėnų teisės instituto esmę sudaro tai, kad natūralioji arba prigimtinė asmens, su kuriuo tiesiogiai buvo sudarytas sandoris (vergo, *alieni iuris* asmens), atsakomybė buvo papildyta civiline vergo šeimnininko bei šeimos galvos atsakomybe. Tam, kad iš tėvo būtų galima priteisti pinigų sumą, mokėtiną pagal pavaldaus sūnaus sudarytą sandorį, pretoriai ėmėsi transpozicijos. Ieškininių reikalavimų dalyje buvo nurodomas asmens, su kuriuo tiesiogiai buvo sudarytas sandoris (sūnaus), vardas. Iš esmės nedisponuodamas teisiniu subjektiškumu turtinės teisės srityje, sūnus taip pat nebuvo ir proceso teisės subjektas – iš jo nebuvo galima nieko priteisti teismo sprendimu civilinėje byloje, o tuo pačiu ir išieškoti pagal teismo sprendimą, nes toks asmuo neturėjo asmeninės nuosavybės (iš esmės visas jo įgytas turtas automatiškai tapdavo tėvo nuosavybe). Taigi, *condemnatio* dalyje teisėjui pretorius nurodydavo pasitvirtinus, kad ieškovo reikalavimas yra pagrįstas, prievolės įvykdymą priteisti iš tėvo.

Ieškiniai, kurių formulėje buvo naudojama transpozicija, taip pat įgalino bankrutavusio fizinio asmens kreditorius pareikalauti turimų reikalavimo teisių patenkinimo iš bankrutavusiojo turtą konkurso (varžytinių) tvarka įsigijusio asmens. Tam tikslui naudotasi vadinamąja Rutilijaus formule (*formula Rutiliana*), kurioje *intentio* dalyje buvo įrašomas bankrutavusiojo asmens vardas, o *condemnatio* dalyje teisėjui, nusprendusiam reikalavimą esant tenkintiną, nurodoma priteisti iš bankrutavusiojo turtą konkurso būdu įsigijusio *bonorum emptor*.

Pagaliau, transpozicijos taikymas romėnų teisėje atvėrė kelią atstovavimo tiek kaip materialinės, tiek kaip procesinės teisės instituto sukūrimui bei paskatino kai kurių kitų su tuo susijusių materialinės teisės institutų (pavyzdžiui, reikalavimo teisės perleidimo – cesijos) formavimąsi.

Ikikasikinės romėnų teisės pozicija atstovavimo atžvilgiu buvo kategoriška. Pasak Ulpiano, legiskaciniame procese niekas negalėdavęs bylinėtis svetimu vardu: *Nemo alieno nomine lege agere potest.*²³ Panašaus požiūrio būta ir į atstovavimą kaip materialinės teisės institutą. Net ir Justiniano „*Digestuose*“ teigiama, jog tar-

²³ D. 50, 17, 123.

pininkaujant laisvajam asmeniui negalima įgyti jokių prievolių: *per liberam personam quae neque iuri nostro subiecta est neque bona fide nobis servit, obligationem nullam acquirere possumus*.²⁴ Atstovavimo kaip materialinės teisės instituto vystimosi Romoje neskaitino taip pat ir objektyvaus poreikio nebuvimas: nemažą dalį komercinių sandorių romėnai sudarydavo tarpininkaujant vergams arba pavaldiems laisviesiems asmenims (*alieni iuris*). Procesinio atstovavimo galimybė atsiranda formuliniame procese. Gajus teigia: „Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad dabar bylą vedame savo nuosavu arba svetimu vardu, pavyzdžiui kaip procesiniai atstovai – kognitorius arba prokuratorius, globėjas, rūpintojas, kai tuo tarpu anksčiau, kai taikyti įstatyminiai ieškiniai (*legis actiones*), nebuvo galimybės vesti bylą svetimu vardu.²⁵ Gajus taip pat nurodo ir būdą, kuriuo pasinaudodami pretoriai atvėrė kelią procesiniam atstovavimui formuliniame procese – tai buvo teisės į teisminę gynybą garantavimas suteikiant ieškinine formulę, kurioje taikoma transpozicija: *Qui autem alieno nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam convertit*.²⁶ Taigi, ieškininių reikalavimų dalyje (*intentio*) buvo nurodomas atstovaujamojo vardas, o kondemnacijoje – procesinio atstovo. Tai buvo netiesioginis atstovavimas, todėl proceso teisines pasekmes atstovas vėliau turėdavo perkelti atstovaujamajam.

Savo ruožtu, procesinio atstovavimo institutą romėnų teisė efektyviai naudojo tobulindama kai kuriuos materialinės teisės institutus. Geriausias to pavyzdys – tai reikalavimo teisės perleidimo (cesijos) instituto susiformavimas romėnų teisėje. Romėniškoji *obligatio* pasižymėjo išimtinai individualiu ir asmeniniu pobūdžiu, todėl ankstyviausiais laikais subjektų – tiek kreditoriaus, tiek ir skolininko pasikeitimas prievolėje buvo negalimas. Anksčiausiai reikalavimo teisių perėjimo kitam asmeniui galimybė atsirado paveldėjimo teisėje. Reikalavimo teisių bei skolų (išskyrus kai kurias deliktines prievoles) perėjimą įpėdiniais numatė dar XII lentelių įstatymai, tačiau reikalavimo teisės perleidimo *inter vivos* koncepcija kelią romėnų teiėje skynėsi sunkiai ir iš lėto. Cesijai atlikti, be kitų būdų, taikytas ir procesinis atstovavimas. Cedentas (reikalavimo teisę perleidžiantis asmuo) paskirdavo cesionarijų savo procesiniu atstovu (*procurator in litem suam*) ir pavesdavo jam cedentui priklausančios reikalavimo teisės įgyvendinimą procesine tvarka. Šiuo atveju pretorius taip pat naudojosi ieškinine formule su subjektų transpozicija: *intentio* dalyje buvo nurodomas cedentas, o kondemnacijoje – cesionarijus (prokuratorius). Įvykdžius palankų teismo sprendimą, tai, kas išieškota iš skolininko, cesionarijus galėjo pasilikti sau. Šis būdas nebuvo patogus ir tobulas, nes iki įvykstant litis *contestatio*, cedentas bet kuriuo metu galėjo atšaukti cesionarijų duotą pavidimą; *mandatum* sutartis taip pat baigdavosi ir cedento mirties atveju. Cesijos institutas romėnų teisėje ir toliau buvo tobulinamas suteikiant teisę į teisminę gynybą atitinkamu ieškiniu. Antai II a., valdant imperatoriui Antoninui Pijui, imperatoriaus reskriptais cedentui buvo suteikta nuosava analoginio ieškinio (*actio utilis*) teisė. Ją

²⁴ D. 45, 1, 126, 2.

²⁵ Gaius, *Institutiones* 4, 28: *Nunc admonendi sumus agere nos aut nostro nomine aut alieno, veluti cognitorio procuratorio curatorio, cum olim, quo tempore legis actiones in usu fuissent, alieno nomine agere non liceret, praeterquam ex certis causis.*

²⁶ Gaius, *Institutiones* 4, 86.

cesionarijus įgydavo tiesiogiai iš cedento reikalavimo perleidimo sutartimi (tai drauge buvo ir ieškinio cesija). Minėtam cesionarijaus *actio utilis* teikta pirmenybė prieš cedentui priklausantį tiesioginį ieškinį (*actio directa*).²⁷

Taigi, transpozicijos taikymo dėka romėnų teisėje susiformuoja civilinė vergų savininkų ir šeimos galvos atsakomybė už iš pavaldžių asmenų sandorių kylančias prievoles, kurios nebuvimas iki tol buvo vienas didžiausių civilinės apyvartos Romoje stabdžių. Be to, transpozicijos taikymas atveria galimybes formuotis atstovavimo ir reikalavimo teisės perleidimo (cesijos) institutams.

3.3. TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ REIKŠMĖ SANDORIŲ GALIOJIMO PROBLEMATIKAI IR KAI KURIŲ KITŲ KLAUSIMŲ SPRENDIMUI. PROCESINĖ IŠLYGA (*EXCEPTIO*)

3.3.1. Sandorių galiojimas ir *exceptio*

Teisės į teisminę gynybą kaip romėnų teisei svarbiausios materialinės teisės koregavimo bei tobulinimo priemonės ir būdo analizė nebūtų išsami neaptarus jos taikymo sprendžiant sandorių negaliojimo klausimus. Romėnų *ius civile*, spręsdama sandorio galiojimo problemą, dėmesį telkė į išorinę valios išraišką. Klasikinio laikotarpio teisininkai elementu, apsprendžiančiu tai, ar sandoris buvo sudarytas, laikė būtent išorinę valios išraišką. Tai atspindi žymiausių šio laikotarpio *iurisprudentes* nuomonės. Pasak Sabino, *potius substantiam intuetur quam opinionem*.²⁸ Pauliaus įsitikinimu, *plus in re est quam in existimatione mentis*.²⁹ Kita vertus, veikiant graikų filosofijai ir retorikai, palaipsniui imama atsižvelgti ir į vidinę sandorio šalių valią (*voluntas*), kuri ne visais atvejais sutapo su išorine jos išraiška (*verba*). Būtent šiuo laikotarpiu atsiranda garsiojo Justiniano „Institucijose“ formuluojamo principo, jog klaidingas (neteisingas) motyvas, dėl kurio šalis sudarė sandorį nenkenkia (*Falsa causa non nocet*)³⁰, išimtys. Svarbiausios šio principo išimtys, kurias nustatė pretorių teisė, buvo *dolus* (apgaulė) ir *metus* (grasinimas). Iš esmės tokioms išimtims galima priskirti ir siekį pažeisti kreditorių interesus arba juos apgauti (*fraus creditorum*). Formalizmu pasižymėjusi *ius civile* visus apgaulės, grasinimo įtakoje ar siekiant pažeisti kreditorių interesus sudarytus sandorius laikė galiojančiais, jei tik juos sudarantys asmenys laikėsi nustatytos sandorio formos. Pretorių teisė, pirmoji pažvelgusi į vidinę sandorį sudariusio subjekto valią ir sandorio sudarymo motyvus, numato santykinį minėtų sandorių negaliojimą, t. y. galimybę kreiptis į teismą dėl sandorio pripažinimo negaliojančiais. Požiūrį į sandorio galiojimo problematiką pretoriai reformavo nuo apgaulės ar grasinimo nukentėjusiems asmenims, o taip pat kreditoriams, kurių teisės ir teisėtus interesus pažeidė fraudau-

²⁷ Osuchowski, W. *Cit. op.*, p. 471-473.

²⁸ D. 41, 4, 22

²⁹ D. 22, 6, 9, 4

³⁰ I. 2, 20, 31.

torius, suteikdami atitinkamus ieškinius.³¹ Taigi, būtent suteikiama teisė į teisminę gynybą (į ieškinį) sudarė galimybę pakeisti teisingumo principo neatitinkančią *ius civile* nuostatą, jog pasinaudojant apgaule, kenkiant kreditoriams ar grasinant sudaromi sandoriai yra galiojantys ir sukelia teises pasekmes.

Be ieškininės gynybos, nuginčijamų sandorių kontekste būtina aptarti dar vieną svarbią pretorių teiktą procesinės gynybos priemonę, kuria romėnų teisė naudojosi taisydama ir modifikuodama *ius civile* nustatytą netobulą materialinį teisinį reglamentavimą ne tik minėtu kai kurių sandorių pripažinimo negaliojančiais, bet ir daugeliu kitų atvejų. Tai procesinė išlyga – *exceptio*.

Procesinės išlygos apibrėžimus pateikia du klasikinio laikotarpio teisininkai – Ulpianas ir Paulius. Pasak Ulpiano, procesinė išlyga yra laikoma tam tikra išimtis, kuri paprastai priešpastatoma kokiam nors ieškiniiui siekiant paneigti tai, kuo savo reikalavimą grindė ieškovas arba kuo pagrįsta ieškininė formulė³². Paulius tvirtina *exceptio* esant sąlygą, kuri šalina arba mažina atsakovo atsakomybę³³.

Kaip minėta, procesinėmis išlygomis pretoriai labai dažnai naudojo tobulindami materialinį teisinį reglamentavimą. Viena iš tokių situacijų – tai minėtieji sandoriai sudaryti apgaulės arba grasinimo įtakoje. Mūsų aptartus ieškinius - *actio de dolo* ir *actio quod metus causa* romėnų teisė laikė *ultimum remedium*, t. y. tokia teisinė gynybos nuo apgaulės ar grasinimo įtakoje sudarytų sandorių sukeltamų teisiųjų pasekmių priemone, kuria sandorį sudaręs asmuo naudojosi tik tuomet, kai nebuvo kitų priemonių apsiginti. Jeigu sandorį jis jau buvo įvykdęs, pretorius galėjo taikyti neprocesinės arba pretorinės gynybos priemonę – restituciją (*restitutio in integrum*).

Tuo tarpu jei sandoris dar nebuvo įvykdytas, apgaule pasinaudojęs arba grasi- nęs kontrahentas, remdamasis tuo, kad *ius civile* tokius sandorius laikė galiojan- čiais, galėjo pareikšti priešingai (nuo apgaulės ar grasinimo nukentėjusiai) šaliai įstatymu pagrįstą ieškinį dėl iš sandorio kylančios prievolės įvykdymo. Pretoriai tokių sandorių sukeltamas teises pasekmes neutralizavo plėsdama procesinės gynybos priemonių arsenalą. Asmuo, kuriam pareikštas ieškiny- s dėl apgaulės ar grasinimo įtakoje sudaryto sandorio įvykdymo, galėjo prašyti pretoriaus suteikti į formulę įrašomą procesinę išlygą – *exceptio*. Grasinimo įtakoje sudaryto sandorio atveju tai būdavusi *exceptio quod metus causa*, o apgaulės įtakoje – *exceptio doli*.

Exceptio quod metus causa buvo formuluojama: *si in ea re nihil metus causa factum est* (jei šioje byloje nieko nebuvo padaryta grasinant). Tai buvo *exceptio in rem scripta*, t. y. tokia išlyga buvo galima naudotis ne tik grasinusio asmens, bet ir bet kurio kito, kuris iš grasinimo įtakoje sudaryto sandorio gavo turtinės naudos, atžvilgiu.

³¹ Pretorius Akvilijus Galas I a. prieš Kristų įvedė ieškinį dėl apgaulės (*actio de dolo*), pretorius Oktavijus (apie 80 m. prieš Kristų) – ieškinį dėl grasinimo (*actio quod metus causa*). Kreditoriai, pareikšdami *actio Pauliana*, galėjo ginčyti fraudatoriaus sudarytus turto perleidimo sandorius.

³² D. 44, 1, 2 pr. Ulpianus: *Exceptio dicta est quasi quaedam exclusio, quae opponi actioni cuiusque rei solet ad excludendum id, quod in intentionem condemnationemve deductum est.*

³³ D. 44, 1, 2 pr. Paulus: *Exceptio est condicio, quae modo eximit reum damnatione, modo minuit damnationem.*

Exceptio buvo formuluojama taip: *si in ea re nihil dolo malo Auli Agerii factum sit neque fiat*. Taigi, atsakovas procesinę išlygą galėjo grįsti tuo, jog sudarant sandorį kontrahentas jį suklaidino (*factum sit*). Tokiu atveju tai būdavo *exceptio doli specialis*. Tuo tarpu jei atsakovas tvirtindavo, kad ieškovo reikalavimo patenkinimas konkrečioje faktinėje situacijoje ir konkrečiu laiku prieštarautų geriems papročiams (*fiat*), išlyga vadinta *exceptio doli generalis*. Ja naudotasi tokiais atvejais, kai ieškovo reikalavimas neatitiko geros valios ir sąžiningos komercinės apyvartos reikalavimų.³⁴ Gerosios valios ieškinių atveju tokia *exceptio* buvo nereikalinga.³⁵

Esama dar vieno atvejo, kai naudojantis procesine išlyga buvo užblokuojamas kelias į civilinės teisės pripažįstamo ir ginamo, tačiau teisingumo, geros valios bei sąžiningos komercinės praktikos principų neatitinkančio reikalavimo patenkinimą. Tokią galimybę romėnų teisė teikė vadinamiesiems *minores* – asmenis, sulaukusiems pilnametystės ir įgijusiems visišką privatinį teisinį veiksnumą, tačiau jaunesniems nei 25 amžiaus. Būtent jaunas amžius ir nepatyrimas teisiniuose bei komerciniuose reikaluose buvo veiksnys, skatinęs pretorių stiprinti teisminę šių asmenų teisių ir teisėtų interesų gynybą. Dar apie 192 m. prieš Kristų paskelbtas *lex Laetoria* numatė tokių asmenų teisę pareikšti ieškinį dėl baudos (*actio poenale*). Ją siekta išsieti iš kontrahento, kuris sudarydamas sandorį su *minor*, pasinaudojo šio nepatyrimu ir iš tokio sandorio jaunuoliui kilo nepalankios turinės pasekmės. Pretoriai išplėtė *minores* taikomų teisinės gynybos priemonių arsenalą. Be pretorinės (neprocėsinės) priemonės, kokia buvo siekiant panaikinti įvykdyto sandorio sukeltas pasekmes taikyta restitucija (*restitutio in integrum propter minorem aetatem*), pretoriai suteikė *minor* galimybę gintis ir nuo jam reiškiamo ieškinio dėl nenaudingo sandorio įvykdymo. Kadangi *minor*, kaip pilnamečio ir visiškai veiksnus asmuo, sudarytas sandoris buvo galiojantis, kontrahentui priklausė civilinės teisės ginamas reikalavimas dėl sutartinės prievolės įvykdymo. Tokį civiline teise pagrįstą reikalavimą *minor* galėjo sėkmingai atremti pasinaudodamas procesine išlyga – *exceptio legis Laetoriae*. Taigi, šiuo atveju pretorių teisė aukščiau pozityviosios teisės (*ius civile*) nuostatų dar kartą iškelė bendruosius sąžiningumo, teisingumo ir geros valios kriterijus, kuriuos praktikoje įgyvendino per teisę į teisminę gynybą.

Nederėtų pamiršti ir dar vienos teisės į teisminę gynybą romėnų teisėje įgyvendintos funkcijos. Kai kuriais atvejais ši teisė tapdavo ne priemone paneigti civilinę teisę, kuri neatitiko teisingumo kriterijų, bet jos įgyvendinimo ir apsaugos priemone. Kitaip tariant, teisė į teisminę gynybą savotiškai šią teisę sankcionavo ir užtikrino jos laikymąsi. Tokia situacija galima laikyti *lex Cincia de donis ac muneribus* – 204 m. prieš Kristų kaip *plebiscitum* paskelbtą įstatymą, kuris draudė dovanojimo sandorius, viršijančius įstatymo nustatytą sumą. Šios sumos dydžio, re-

³⁴ Pavyzdžiui, valdant Markui Aurelijui, įskaitymas kaip prievolių pasibaigimo būdas, imtas taikyti visų *iudicia stricti iuris* atveju, o ne tik išimtinėse situacijose, kurias aptarėme. Jeigu ieškovas reikalaujavo iš atsakovo visos skolos, neįvertinęs to, ką jis pats yra atsakovui skolingas, į reikiamą ieškinį atsakovas galėjo atsikirsti *exceptio doli* (tai, kad ieškovas nereikalavo tik jam priklausančio skirtumo, buvo traktuojama kaip nesąžiningumas ir apgaulė). Teisėjas tokiu atveju netenkindavo ieškovo ieškinio visiškai. Tokiu būdu, romėnų teisėje susiformavo prievolių įskaitymas, kurį Pomponijus vadina būtinuoju – *compensatio necessaria* (D. 16, 2, 3).

³⁵ Osuchowski, W. *Cit. op.*, p. 262.

miantis turimais šaltinių duomenimis, nustatyti negalima. Cincijos įstatymas ypatingas tuo, kad tai yra *lex imperfecta*, t. y. toks, kuris nenumatė sankcijos už įstatyme formuluojamų draudimų nesilaikymą. Taigi, pačiame įstatyme nebuvo numatytos neigiamos teisinės pasekmės, kurios ištinka asmenis sudarančius didesnės vertės dovanojimo sandorius nei nustatyta įstatyme. Sankcija buvo konstruojama pasinaudojant teisės į teisminę gynybą mechanizmu. Pažeidus Cincijos įstatymo nustatytą draudimą sudarytas sandoris buvo laikomas galiojančiu. Jei dovanotojas savo sutartinę prievolę įvykdydavo ir suteikdavo apdovanojamajam tam tikrą turtinę naudą, sandorio teisinės pasekmės realiai atsirasdavo. Tačiau jei sandoris geruoju nebūdavo vykdomas ir apdovanotasis kreipdavosi į teismą su ieškiniu prašydamas įpareigoti donatorių perduoti turtą, pretorius suteikdavo donatoriui galimybę gintis išlyga, jog toks reikalavimas turėtų būti patenkintas, jeigu šioje faktinėje situacijoje nebūtų pažeistas Cincijos įstatymas – *exceptio legis Cinciae*.

Panašiems atvejams dera priskirti ir I a. paskelbto *senatus consultum Macedonianum* sukurtą teisinę situaciją. Šis Romos Senato nutarimas buvo skirtas kovai su tėvams pavaldžių sūnų besaikiu skolinimusi žadant gražinti paskolas po tėvo mirties. Konkretus istorinis įvykis – jaunuolio Macedo įvykdytas tėvo nužudymas tam, kad galėtų greičiau įgyti palikimą ir atsiskaityti su kreditoriais, paskatino Senato narius priimti minėtą nutarimą. Nuo tokio pobūdžio sandorių sudarymo kontrahentai buvo sulaikomi atsakant suteikti jiems iš sandorio kylančių teisių procesinę gynybą: „Jei kas šeimos sūnui suteiktų piniginę paskolą nesilaikydamas nustatytos tvarkos, tas negalės po tėvo mirties pareikšti sūnui ieškinio dėl gražinimo to, kas buvo paskolinta tėvui esant gyvam“.³⁶ Taigi, net ir pasibaigus *patria potestas*, o sūnui tapus visateisiu subjektu, t. y. taip pat ir sutartinės civilinės atsakomybės subjektu, iš paskolos sutarties atsiradusios kreditoriaus reikalavimo teisės procesinė gynyba buvo negalima. Tai *ipso facto* reiškė, jog iš tokio pobūdžio kredito sutarčių atsirandančios prievolės buvo skelbiamos *obligationes naturales*, t. y. tokiomis, kurių įvykdymo negalima reikalauti teisme. Be to, net jei ieškinį sūnui po jo tėvo mirties ir būtų mėginama reikšti, į tokį reikalavimą buvo galima atsikirsti pasinaudojant *exceptio senatus consulti Macedoniani*.³⁷

Tokiu būdu, laiduodamas teisę į teisminę gynybą procesine išlyga, pretorius užblokuodavo ieškovui, nors ir pareiškusiam civiline teise (įstatymu) pagrįstą ir jos požiūriu tenkintiną ieškinį, kelią į realų ieškinio patenkinimą. Dėl tokios procesinės gynybos sandoriai, sudaryti apgaulės bei grasinimo įtakoje, tapo santykinai negaliojančiais arba nugincytais.

3.3.2. *Exceptio* kaip asmens, teisėtu pagrindu ir gera valia įgijusio daikto valdymą, gynybos priemonė

Kaip minėta sandorių, turinčių valios išraiškos trūkumų, galiojimo problematika nebuvo vienintelė sritis, kurioje teisė į teisminę gynybą procesinės išlygos būdu reformavo materialinį teisinį reguliavimą. Šioje vietoje tenka grįžti prie to, kas bu-

³⁶ Paulus, *Sententiae* 2, 10: *Qui filio familias contra interdictum aplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, post mortem patris ex eo, quod vivo pate credidit, cum eo agere non potest.*

³⁷ Dębiński. *Cit. op.*, p. 284.

vo pasakyta apie nuosavybės teisinių santykių romėnų teisėje dualizmą: kviritinę ir bonitarinę nuosavybę. Aptarėme pretorių bonitariniam savininkui suteiktą gynybą Publicijaus ieškiniu, kuriuo savo daiktą jis galėjo išsireikalauti iš bet kurio trečiojo asmens. Kita vertus, tam tikras pavojus bonitariniam savininkui grėsė ir iš asmens, kuris daiktą perleido nesilaikydamas *ius civile* nustatytų formų, ir išliko kviritiniu jo savininku, pusės. Toks asmuo bet kuriuo metu iki sueinant įgyjamąsios senaties terminui, galėjo pareikšti bonitariniam savininkui vindikacinį ieškinį. Nuo tokio civilinės teisės požiūriu pagrįsto reikalavimo pretorius bonitarinį savininką gynė suteikdamas procesinę gynybą *exceptio* būdu. Tas bonitarinis savininkas, kuris daikto valdymą įgijo pirkimo – pardavimo sutarties pagrindu, į perleidėjo reiškiamą vindikacinį ieškinį galėjo atsikirsti *exceptio rei venditae et traditae*. Tai reiškia, jog atsakovas teigėdavo, kad vindikacinį ieškinį būtų galima tenkinti, jei ne aplinkybė, jog pats ieškovas daiktą pardavė ir neformaliu būdu perdavė įgijėjui. Jei daikto valdymas būdavo įgytas kitos (ne pirkimo – pardavimo) sutarties pagrindu, atsakovas galėjo gintis *exceptio doli generalis* pagalba, t. y. nurodydamas, kad toks perleidėjo reikalavimas prieštarauja gerai valiai ir sąžiningai komercinei praktikai. Abiem atvejais galimybė į vindikacinio ieškinio patenkinimą būdavo užblokuojama. Tokiu būdu, pretoriai pasiekė, kad perleidėjui priklausanti kviritinė nuosavybės teisė į perleistą daiktą tapo procesine tvarka neginama teise – *nudum ius Quiritium*. Gajus ne vienoje „Institucijų“ vietoje tvirtina, jog taip romėnų teisėje suformuota nuostata, kad bonitarinis savininkas turi daugiau teisių į daiktą nei tas, kuriam priklauso *nudum ius Quiritium*: „Tačiau tas, kuriam vergas priklauso „nuogos“ Kviritų teisės pagrindu, nors ir yra jo savininkas, laikomas turinčiu mažiau teisių nei uzufuktorius ar geros valios valdytojas“.³⁸ Kitoje vietoje Gajus tvirtina, jog: „Nelaukiamas turinčiu valdžią vergui tas, kuriam priklauso „nuoga“ Kviritų teisė į vergą.“³⁹ Tokiu būdu, esant formaliosios *ius civile* pripažįstamos kviritinės ir pretorių ginamos bonitarinės nuosavybės konkurencijai į tą patį daiktą (tokią situaciją romėnų teisė vadino *duplex dominium* – dviguba nuosavybe), prioritetą teiktas bonitarinei nuosavybei. Reikšmingiausia šio prioriteto apraiška – tai bonitarinės nuosavybės teisės teisminė gynyba, kurią buvo atsisakoma suteikti *nudum ius Quiritium*.

IŠVADOS

1. Teisę į teisminę gynybą, nuoseklų jos plėtojimą naujai susiklostantiems visuomeniniams santykiams ir vis didesnėms teisės subjektų grupėms reikia pripažinti vienu svarbiausių romėnų privatinės teisės vystymo būdų ir pagrindine teisės spragų šalinimo bei pozityviosios teisės novelizavimo priemone.

2. Romėnų privatinės teisės raidos istorija – tai ne naujų subjektinių materialinių teisių radimosi procesas, bet teisės į teisminę gynybą pretorių naujai kuriamomis procesinėmis priemonėmis procesas.

³⁸ Gaius, *Institutiones* 3, 166: *Sed qui nudum ius Quiritium in servo habet, licet dominus sit, minus tamen iuris in ea re habere intellegitur, quam usufructuarius et bonae fidei possessor.*

³⁹ Gaius, *Institutiones* 1, 54: *Nam, qui nudum ius Quiritium in servo habet, in potestatem habere non intellegitur.*

3. Pagrindinis visuomenėje naujai susiklostančių santykių sankcionavimo būdas romėnų teisėje – tai ne pozityviosios teisės norma, bet faktiniais šalių santykiais pagrįsti ieškiniai, kuriuos teikia pretorius – *formulae in factum conceptae* arba *actiones praetoriae*.

4. Pagrindiniai procesiniai būdai, kuriais naudojantis teisė į teisminę gynybą buvo išplečiama naujai atsirandantiems ir *ius civile* neginamiems visuomeniniams santykiams bei taikoma platesnėms teisės subjektų grupėms – tai analoginiai ieškiniai (*actiones utiles*), ieškininė formulė su fikcijos elementu (*formula ficticia*), ieškininėje formulėje teisėjui duodama nuoroda nagrinėti bylą *ex fide bona* bei transpozicija.

5. Analogijos, fikcijos ir dispozicijos taikymo dėka sparčiai formuojasi tokie reikšmingi romėnų privatinės materialinės teisės institutai kaip bonitarinė nuosavybė, hipotekos, emfiteuzės teisės, harmonizuojama ir suvienodinama paveldėjimo teisė, atveriamas kelias iki tol romėnų teisės nepripažinto atstovavimo instituto raidai, prievolių teisėje atsiranda reikalavimo perleidimo trečiajam asmeniui (cesijos) bei prievolių pasibaigimo įskaitymo būdu galimybės.

6. Pagrindinis būdas, kuriuo naudojantis teisė į teisminę gynybą tampa teisės spragų šalinimo ir pasenusio, teisėtų lūkesčių bei teisingumo principo neatitinkančios pozityviosios teisės reformavimo įrankiu – tai procesinė išlyga (*exceptio*).

7. Naudodamasi teise į teisminę gynybą procesinės išlygos būdu, romėnų teisė iš esmės reformavo požiūrį į sandorių, sudarytų apgaulės, grasinimo įtakoje arba siekiant pažeist kreditorių interesus, galiojimą. Iki tol *ius civile* laikyti galiojančiais sandoriais, procesinės išlygos dėka šių rūšių sandoriai tampa santykinai negaliojantys (nuginčijami). Ši reforma reiškė romėnų teisėje apskritai besiformuojantį naują požiūrį į sandorio galiojimo problematiką: sprendžiant šį klausimą prioritetas imamas teikti ne išorinei sandorio subjektų valios išraiškai (*verba*), bet jos ir vidinės subjektų valios bei sandorio sudarymo motyvų atitikčiai (*voluntas*).

8. Teikdama teisę į teisminę gynybą procesinės išlygos būdu, romėnų teisė gebėjo atsižvelgti į realiai nelygiavertę sandorio šalių padėtį ir ginti socialiai silpnesnę sandorio šalį. Tokios gynybos pavyzdys yra pilnamečiams, tačiau 25 metų amžiaus nesulaukusiems asmenims suteikiama galimybė išvengti nepelningo sandorio vykdymo pasinaudojant *exceptio legis Laetoriae*.

9. Procesinės išlygos dėka romėnų teisėje susiformuoja nuostata ginti kiekvieną faktinį daikto valdytoją, kuris daikto valdymą įgijo teisėtu pagrindu (*iusta causa*) ir gera valia.

LITERATŪRA

1. Bonfante, P. *Istituzioni di diritto romano*. Torino: G. Giappichelli – Editore, 1957;
2. Dajczak, W., Giaro, T., Longchamps de Brier. *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN, 2009;
3. Dębiński A. *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2003;
4. Гарсия Гарридо, М. Х. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. Москва: Статут, 2005;

5. Kolańczyk, K. *Prawo rzymskie*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2001;
6. Litewski, W. *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001;
7. Litewski, W. *Rzymskie prawo prywatne*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexisTM, 2003;
8. Litewski, W. *Rzymski proces cywilny*. Warszawa – Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1998;
9. Litewski, W. *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*. Kraków: Universitas, 1998;
10. Osuchowski, W. *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966;
11. Rominkiewicz, J., Szymoszek, E., Żeber, I. *Prawo rzymskie. Teksty źródłowe do ćwiczeń*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998.
12. Szymoszek, E., Żeber, I. *Prawo rzymskie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.

SUTARTIES LAISVĖS RIBOS PASIRAŠANT VEKSELIUS ELEKTRONINIU PARAŠU

Prof. Julija KIRŠIENĖ, Paulius ASTROMSKIS

*Vytauto Didžiojo universiteto
Teisės fakultetas*

Teisė turi reaguoti į ekonominius visuomenės poreikius. Nesustabdoma ir itin sparti informacinių technologijų plėtra jau tapo pagrindiniu dabartinės visuomenės veiklą ir bendravimą skatinančiu veiksniu. Kompiuteriai ir kompiuterių tinklai unikaliomis informacijos kaupimo, apdorojimo ir platinimo funkcijomis nesustabdomai plečia verslo galimybes, atskleidžia naujas idėjas ir platina patirtį. Naujų informacijos technologijų atsiradimo ir panaudojimo poligonu tapo ir visa teisingumą aptarnaujanti sistema, kurios dalis yra ir notarai. Žinoma, besikeičianti informacijos apdorojimo ir perdavimo technologija kelia ir atitinkamai naujus teisinius, administracinius bei techninius iššūkius.

Neišvengiama technologinės evoliucijos įtaka Lietuvos teisei buvo pripažinta ir garsiausių Lietuvos mokslininkų. Pavyzdžiui Prof. Valentino Mikelėno nuomone „Šiuolaikinių informacijos perdavimo technologijų naudojimas pamažu išsstumtasi tradiciškai suprantamą rašytinę sandorio formą“¹. Prof. Vytautas Pakalniškis taip pat yra pabrėžęs, kad Lietuvos teisės pasaulis artimiausiu metu turės veikti ne tik daiktinės, materialios veiklos kryptimi, tačiau ir intelektualiuoju keliu, todėl, pasak profesoriaus, dabartis notaro veikloje grįsta naujovėmis ir permainomis.² Šiuolaikinių technologijų skvarba į materialiąją ir procesinę teisę yra pastebima ir iš įstatymų leidėjo siūlomų bei svarstomų e-teisingumo ir panašių koncepcijų.

Labai svarbiu informacijos technologijų pasiekimu yra tapęs elektroninio parašo ir elektroninio dokumento sąvokų atsiradimas, jų pripažinimas³ ir pritaikomumo praktikų plėtra. Vienok, siekiant suvokti elektroninį parašą yra būtina suprasti kas per teisinis reiškinytis yra tradicinis parašas.

Lietuvos teisės aktai nereglamentuoja, o teismų praktika – nėra sprendusi, klasikinio parašo sąvokos, jo požymių ar funkcijų. Klasikinio parašo samprata Lietuvoje yra virtusi savotišku *acte clair* iš esmės nekeliant diskusijos kokią funkciją

¹ Valentinas Mikelėnas, „Sandorių notarinės formos nustatymo Lietuvos civilinėje teisėje kriterijai ir reikšmė: lyginamasis aspektas“, *Notariatas* (2007, Nr. 2), p. 29;

² Vytautas Pakalniškis, „Kaip notarui adaptuotis šiame sudėtingame postmodernistiniame pasaulyje“, *Notariatas* (2007, Nr. 2), p. 11

³ Elektroninio parašo galia yra įtvirtinta LR Elektroninio parašo įstatymo (EPI) 8 straipsnyje, kuriame yra nustatyta, jog elektroninis parašas „*turi tokią pat teisinę galią kaip ir parašas rašytiniuose dokumentuose ir yra leistinas kaip įrodinėjimo priemonė teisme*“

atlieka parašas ir kokie yra jo formos reikalavimai. Tačiau JAV, Anglijos ir kitų šimtamečių demokratijų jurisprudencijoje minėti klausimai turi aiškius kriterijus ir nusistovėjusias sąvokas.

Teisiškai ranka rašytas parašas pirmą kartą buvo pripažintas tik XVI amžiaus Prancūzijoje. Iki to laiko vietoj parašo buvo naudojami žiedai su antspaudais, liudininko patvirtinimas ar priesaikos. Įvairiu laikotarpiu tiek Anglijos, tiek JAV teismai pripažino įvairiausias būdus ar simbolius kaip tinkamus parašo atitikmenis. Anglijos teismai pripažino atspausdintus vardus⁴, antspaudus⁵, pseudonimus⁶, identifikuojančias frazes⁷, inicialus⁸, netgi „kryžiukus“⁹ kaip teisiškai priimtinius parašus. JAV teismai taip pat yra ne kartą pripažinę, jog popieriniuose dokumentuose bet koks simbolis, net paprasčiausias „X“ gali būti kvalifikuojamas teisiškai priimtiniu parašu.

Tačiau šiuolaikinė parašo samprata yra pakitusi pereinant nuo jo formos aiškinimo į funkcinę analizę. Pagal šiuolaikinę parašo sampratą, nusistovėjusią JAV, parašas yra asmens vardas ar žymuo, užrašytas to asmens arba su to asmens nurodymu¹⁰. Parašu yra laikoma bet koks atspausdintas, įspaustas ar užrašytas simbolis, nuo inicialų iki piršto antspaudo ar specialios dokumento formos¹¹. Esminis skiriamasis tokio simbolio bruožas yra asmens ketinimas juo patvirtinti (tiesiogiai ar netiesiogiai) savo (ar savo atstovaujamojo) valią pasirašomo dokumento atžvilgiu¹².

Taigi, funkciniu požiūriu, parašas dokumente yra jį pasirašančios šalies valios manifestas. Tradiciniu požiūriu šalis yra visiškai laisva nuspręsti kokia forma ši manifestą išreikšti – pilnai užrašant savo vardą ir pavardę, atliekant tai su grafiniais - meniniais elementais, ar tiesiog padedant „kryžiuką“. Tai yra, pats asmuo sprendžia kokio sudėtingumo ir atitinkamai – saugumo, simboliu patvirtinti savo valią, atsižvelgdamas į sandorio riziką, galimų nuostolių dydį ir jų atsiradimo tikimybę. Svarbu, kad parašas atliktų pasirašančio asmens ir jo valios autentifikavimo funkciją. Šia logiga yra grindžiama ir elektroninio parašo sąvoka.

Elektroninio parašo sąvoka, pateikta LR Elektroninio parašo įstatyme¹³, Europos parlamento ir Tarybos direktyvoje *Dėl Bendrijos elektroninių parašų regulia-*

⁴ *Brydges v. Dix* (1891) 7 TLR 215; *France v. Dutton*, [1891] 2 Q.B. 208; *Newborne v. Sensolid (Great Britain), Ltd.* [1954] 1 QB 45.

⁵ *Lazarus Estates, Ltd. v. Beasley* [1956] 1 QB 702; *London County Council v. Vitamins, Ltd.*, *London County Council v. Agricultural Food Products, Ltd.* [1955] 2 QB 218.

⁶ *Redding, in re* (1850) 14 Jur 1052, 2 Rob. Ecc. 339

⁷ *Cook, In the Estate of (Deceased). Murison v. Cook and Another* [1960] 1 All ER 689

⁸ *Hill v. Hill* [1947] Ch 231

⁹ *Baker v. Denning* (1838) 8 A&E 94

¹⁰ Bryan A. Garner, *Black's law dictionary*, Eight Edition (West Publishing, 1999), p. 1415.

¹¹ National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, American Law Institute, *Uniform Commercial Code. Official Text – 2004 with comments*, spausdinta rinkinyje: West Publishing, *Selected Commercial Statutes*, 2004 Edition (West Publishing, 2004), 1-201(a)(37) str. komentaras, p. 33.

¹² The American Law Institute, *Restatement of the Law, Second, Contracts, § 134 Signature* (1981) <<http://www.lexisnexis.com/>> [aplankyta 2006 03 28].

¹³ LR Elektroninio parašo įstatymas (2000 07 11, Nr. VIII-1822).

vimo sistemos Nr. 1999/93/EB, UNCITRAL Elektroninio parašo pavyzdinio įstatyme¹⁴ yra labai plati ir savo turiniu, sąlyginai, atitinka tradicinio parašo elementus. Elektroninis parašas yra kriptografinis (kodavimo) procesas, įstatymo apibrėžiamas kaip „*duomenys*¹⁵, kurie įterpiami, [arba] prijungiami ar [arba] logiškai susiejami su kitais duomenimis pastarųjų autentiškumui patvirtinti ir (ar) pasirašančiam asmeniui identifikuoti“. Loginės sąsajos reikalavimas reiškia tai, jog parašą sudarantys duomenys gali būti fiziškai atskiri nuo pasirašomo dokumento, tačiau santykyje su juo sudaryti vientisą, loginėmis jungtimis¹⁶ sujungtą struktūrą.

Šie teisės aktai iš esmės nustato ir elektroninio parašo rūšis, kurias sąlyginai galima suskirstyti taip: (i) paprastas elektroninis parašas; (ii) saugus elektroninis parašas; (iii) kvalifikuotas elektroninis parašas. Tačiau elektroninio parašo plėtra Lietuvoje šiandien remiasi iš esmės išimtinai saugaus ir kvalifikuoto parašo, grindžiamo viešojo rakto infrastruktūros (angl. PKI - Public Key Infrastructure) samprata¹⁷.

Saugus ir kvalifikuotas elektroninis parašas yra susiję su saugios parašo formavimo įrangos ir/ar akredituotų sertifikavimo paslaugų teikėjų¹⁸ išduotų kvalifikuotų sertifikatų naudojimu. Su saugia, kvalifikuota ir/ar akredituota programine įranga pasirašytų dokumentų galiojimas nekelia jokių abejonių¹⁹. Aiškiai reglamentuota yra ir tokių parašų tikrinimo procedūra²⁰.

Deja, tačiau šiandieniniai elektroninės erdvės plėtotojai iš esmės neteikia mokslinio bei praktinio įdirbio paprastojo elektroninio parašo, grindžiamo *šalių laisve susitarti*, plėtotei.

Elektroninio parašo direktyvos Nr. 1999/93/EB preambulės 16 punktą nedviprasmiškai nurodo, jog:

¹⁴ UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures (2001)

¹⁵ Plačiausiai praktikoje paplitęs domuo, laikomas elektroniniu parašu, yra PIN kodą (Report from the Commission to the European parliament and the Council “report on the operation of directive 1999/93/EC on a community framework for electronic signatures”, 2.3.2. p. Taip pat: Ž.Š. p. AB “Lietuvos taupomasis bankas”. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (2002 02 20, Nr. 3K-3-390/2002).

¹⁶ Loginės jungtys yra keturios: konjunkcija (ir), disjunkcija (arba), implikacija (jei...tai) ir ekvivalencija (jei ir tik jei...tai). (Romanas Plečkaitis *Logikos pagrindai*. (Vilnius, Tyto Alba, 2006) p. 27- 46).

¹⁷ PKI - kai kiekvienas elektroninio parašo turėtojas yra susiejamas su tik jam priklausančia šifravimo raktų pora. El. parašas - tai duomenys, užšifruoti asmeniui priklausančiu privačiuoju šifravimo raktu (slaptu, tik jam žinomu ir saugiai laikomu šifru, priklausančiu anksčiau minėtai raktų porai). Pasirašytų duomenų gavėjas dešifruoja el. parašą kitu (antruoju iš minėtos raktų poros), visiems platinamu viešuoju raktu, kuris leidžia dešifruoti siuntėjo privačiuoju (pirmuoju) raktu pasirašytus (užšifruotus) duomenis. Pasirašytų duomenų gavėjams galimybę pasitikrinti, ar šifravimo raktai iš tikro priklauso prisistačiusiam siuntėjui, suteikia el. parašo sertifikatas (liudijimas).

¹⁸ Teisė išduoti kvalifikuotus sertifikatus Lietuvos Respublikoje turi tik trys bendrovės: VĮ „Registru centras“, VĮ „Gyventojų registras“ ir UAB „Skaitmeninio sertifikavimo centras“ (Informacinės visuomenės plėtros komitetas, Kvalifikuotus sertifikatus sudarantys sertifikavimo paslaugų teikėjai, < <http://epp.ivpk.lt/lt/teisinfo/kspt/>> [aplankyta 2010 08 24].

¹⁹ Žr. išnašą 70: 8 str. 1 ir 2 d.

²⁰ Dėl reikalavimų elektroninio parašo tikrinimo procedūrai patvirtinimo, Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktoriaus įsakymas (2003 01 29, Nr. T-8).

elektroniniams parašams, naudojamiems išimtinai tik sistemose, kurios yra paremtos savanoriškomis, pagal privatinę teisę sudarytomis sutartimis tarp tam tikro dalyvių skaičiaus, reguliavimo sistema nereikalinga; šalių laisvė tarpusavyje susitarti dėl sąlygų, pagal kurias jos priimtų elektroniniu būdu pasirašytus duomenis, turi būti pripažįstama tiek, kiek tai leidžia nacionalinė teisė; turi būti pripažintas teisinis tokiose sistemose naudojamų elektroninių parašų galiojimas bei jų, kaip įrodymų, leistinumas teismo procese.

Šalių teisė susitarti dėl elektroninio parašo yra įtvirtinta ir UNCITRAL pavyzdinio įstatymo 5 straipsnyje bei LR Elektroninio parašo įstatymo 8 str. 3 dalyje. Ši dalis nustato, jog elektroninis parašas visais atvejais turi EPĮ 8 str. 1 dalyje įtvirtintą teisinę galią, jeigu parašų naudotojai tarpusavyje dėl to susitaria. Tai yra, jei šalys tarpusavyje susitaria, elektroninis parašas „*turi tokią pat teisinę galią kaip ir parašas rašytiniuose dokumentuose ir yra leistinas kaip įrodinėjimo priemonė teisme*“. Tai reiškia, jog sandorio šalims yra leidžiama **susitarti** dėl elektroninio parašo galios suteikimo tam tikriems **duomenims**.

Sandorio šalims sudarius nacionalinėje teisėje nustatytas sutarties laisvės ribas nepažeidžiantį susitarimą dėl to, kokiems elektroninio parašo sąvoką (EPĮ 2 str. 4 d.) atitinkantiems duomenims ar veiksams bus priskirta EPĮ 8 str. 1 d. numatyta galia, šie duomenys ir veiksmai šioms šalims turės tokią pačią galią kaip ir parašas rašytiniuose dokumentuose. Pvz. šalims susitarus, jog sandoris bus laikomas sudarytu, jei jo sąlygos bus patvirtintos elektroninio pašto žinute, siūsta iš adreso *sandorio@patvirtinimas.lt* su žodžiu „sutinku“, tai šį susitarimą atitinkančiai elektroninio pašto žinutei bus priskirta EPĮ 8 str. 1 d. numatyta galia, jei tai nepažeis imperatyvių teisės normų.

Vienok, sudėtingesnis (pirmu žvilgsniu) klausimas yra dėl šio – pirmojo – susitarimo formos. Šis klausimas, kaip matyti iš Elektroninio parašo direktyvos Nr. 1999/93/EB preambulės 16 punkto, yra paliktas nacionalinės teisės diskrecijai. Sutarties laisvės principo, įtvirtinto LR Civilinio kodekso 1.2 ir 6.156 straipsniuose, esmė yra ta, kad šalys **turi teisę** nustatyti, papildyti ar pakeisti sutarties sąlygas tiek, kiek to neriboja imperatyviosios teisės normos.

Elektroninio parašo įstatymas ar jo įgyvendinimą reglamentuojantys poįstatyminiai teisės aktai nereglamentuoja šalių susitarimo dėl to, kas bus laikoma jų parašu, formos ar turinio. Esant šiai situacijai, CK 6.156 str. 6 d. įpareigoja vadovautis papročiais, teisingumu, protingumu bei sąžiningumo kriterijais, įstatymų ar teisės analogija. Šių vertinamojo pobūdžio principų ir analogijos taikymas yra tiesiogiai priklausomas nuo faktinių kiekvieno įvykio ar sandorio aplinkybių. Tai yra – kiekvienas šalių susitarimas dėl to, kas yra laikoma jų parašu, turės būti vertinamas individualiai.

Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, jog siekiant užtikrinti civilinių teisinių santykių saugumą, teisėtumą ir stabilumą, įstatymo leidėjas yra nustatęs imperatyvius reikalavimus sandorio formai (CK 1.71 – 1.74 str.), kuri didžiąja dalimi priklauso nuo atitinkamo sandorio turtinės išraiškos ar kitos reikšmės privačiam ar viešajam interesui. Griežčiausios formos, tad ir svarbiausių sandoriais sukuriamų privačių ir viešųjų interesų sergėtojai yra notarai.

Taikant pagal analogiją, šios normos turi tą pačią galią ir šalių susitarimui dėl to, kokie duomenys bus laikomi elektroniniu parašu. Tai yra, jei šalių sudaromo sandorio reikšmė turiniams šalių interesams yra maža ar mažareikšmė viešojo intereso atžvilgiu, susitarimui dėl duomenų, kurie bus laikomi parašu, turi būti taikomi liberalesni, o svarbesniems sandoriams – griežtesni formos reikalavimai.

Šiame kontekste primintina, jog Lietuvoje 2008 metų pabaigoje prasidėjęs precedento neturintis ekonomikos sunkmetis²¹ su savimi atnešė ir „turtinių prievolių krizę“²². Ši krizė pirmiausiai pasireiškė itin ženkliai išaugusiu teismuose gautų civilinių bylų skaičiumi: lyginant su 2005-2007 metų vidurkiu, bendras 2008 metais Lietuvos teismuose gautų civilinių bylų skaičius padidėjo atitinkamai nuo 150 tūkst. iki 186 tūkst., o 2009 metais net iki 229 tūkst.²³ Itin svarbu paminėti ir tai, jog daugiau kaip pusė šių prievolių bylų yra susiję su sąlyginai nedidelių sumų išieškojimu teismo įsakymo proceso tvarka²⁴. Akivaizdu, jog skolų (o ypač smulkių) išieškojimo efektyvumas gali būti skatinamas iš esmės tik teisminių procesų sąskaita, juos automatizuojant, mažinant arba skatinant naudotis teisminio nagrinėjimo nereikalaujančiomis priemonėmis – pvz. kredito pinigais²⁵ dar vadinamais vekseliais.

Iš esmės analogišką mintį yra išsakęs ir Prof. Vytautas Nekrošius, 2007 metų pranešime kalbėdamas apie ateities notarų bei numatęs, kad suteikus notarams teisę daryti vykdomuosius įrašus vekseliuose, ne tik pagreitėtų dalies kreditorių teisių įgyvendinimas, bet ir sumažėtų teismų darbo krūvis.²⁶

Vienas šių būtinųjų vekselio rekvizitų yra vekselio davėjo parašas (IPVĮ 77 str. 7 punktą). Nesant vekselio davėjo parašo, paprastasis vekselis neturi paprastojo vekselio galios (IPVĮ 78 str. 1 d.). Pažymėtina, jog būtent parašo reikalavimas, suprantant jį kaip tradicinį, iki šiol buvo viena esminių kliūčių šio instrumento paplitimui masinių produktų rinkose (pvz. telekomunikacijų, komunalinių paslaugų ir pan.).

Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į itin sveikintą, inovatyvų ir toliaregišką 2010-09-17 Lietuvos notarų rūmų prezidiumo nutarimu Nr. 11.2. pateiktą konsultaciją, atvėrusią kelią vekselių pasirašymui elektroniniu parašu. Itin reikš-

²¹ Dėl ekonomikos sunkmečio, LR Vyriausybės nutarimas (2009 10 14, Nr. 1295).

²² Lietuvos Antstolių rūmai, *Naujų skolų skaičius 2009 metais pasiekė piką ir pradeda mažėti* (2010 03 04); <<http://www.antstoliurumai.lt/index.php/pageid/1013/articlepage/2/articleid/1293>> [aplankyta 2010 07 20].

²³ Nacionalinė teismų administracija, *Civilinių bylų nagrinėjimo ataskaita (I instancijos teismuose)* (2005-2009 m.); <<http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika/>> [aplankyta 2010 07 20].

²⁴ Nacionalinė teismų administracija, *Civilinių bylų nagrinėjimo ataskaita (I instancijos teismuose)* (2005-2009 m.); <<http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika/>> [aplankyta 2010 07 20].

²⁵ Naudojant vekselių kaip atsiskaitymo priemonę už pateiktas prekes, vekselis atlieka dvi funkcijas – juo atsiskaitoma už prekes ir pardavėjas kredituoja pirkėją, todėl vekselis dar vadinamas kredito pinigais. (*A.L. p. AB firma „VITI“ ir kiti*, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (2005 10 03, Nr. 3K-3-443/2005)).

²⁶ Vytautas Nekrošius, „Notaro vaidmuo postmodernioje visuomenėje“, *Notariatas* (2007, Nr. 2), p. 21.

minga yra tai, jog Lietuvos notarų rūmai aiškiai pripažino ir šalių (vekselio davėjo ir gavėjo) teisę susitarti dėl to, kokie duomenys bus laikomi parašu vekselyje. Vienok, šio susitarimo formos ir šalių sutarties laisvės ribų sargyba, šiai dienai, yra palikta notarų diskrecijai. Būtent notaras kiekvienu atveju turės sverti aukščiau minėtas teises kategorijas – sutarčių laisvės principo ribas, parašo vekselyje atitinkimą formaliesiems ir funkciniais reikalavimams ir kitas svarbias aplinkybes. Žinoma, kiekvienas konkretus atvejis lems konkrečią praktiką, o konkreti praktika, tikėtina, lems ir papildomo teisinio reglamentavimo ar technologinių sprendimų poreikį.

LITERATŪRA:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992, Nr.33-1014
2. UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures (2001)
3. Report from the Commission to the European parliament and the Council “report on the operation of directive 1999/93/EC on a community framework for electronic signatures”
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002-02-20 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2002).
5. Plečkaitis R. *Logikos pagrindai*. -Vilnius, Tyto Alba, 2006.
6. Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktoriaus 2003 01 29 įsakymas Nr. T-8 *Dėl reikalavimų elektroninio parašo tikrinimo procedūrai patvirtinimo*.
7. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009-10-14 nutarimas Nr. 1295 *Dėl ekonomikos sunkmečio*.
8. Lietuvos Antstolių rūmai, *Naujų skolų skaičius 2009 metais pasiekė piką ir pradeda mažėti* (2010 03 04); <<http://www.antstoliurumai.lt/index.php/pageid/1013/-articlepage/2/articleid/1293>> [aplankyta 2010 07 20].
9. Nacionalinė teismų administracija, *Civilinių bylų nagrinėjimo ataskaita (I instancijos teismuose)* (2005-2009 m.); <<http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika/>> [aplankyta 2010 07 20].
10. Nacionalinė teismų administracija, *Civilinių bylų nagrinėjimo ataskaita (I instancijos teismuose)* (2005-2009 m.); <<http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika/>> [aplankyta 2010 07 20]
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005-10-03 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2005.
12. Nekrošius V., „Notaro vaidmuo postmodernioje visuomenėje“, *Notariatas* (2007, Nr. 2), p. 21.

ADMINISTRACINĖS BYLOS PROCESO ŠALIŲ TEISIŲ APSAUGA TAIKANT REIKALAVIMO UŽTIKRINIMO PRIEMONES

Dr. Dainius RAIŽYS

*Mykolo Romerio universiteto
Viešojo saugumo fakulteto
Teisės katedra*

Santrauka. *Teisminės gynybos teisė būtų tik fikcija, jeigu nebūtų užtikrintas realus teismo sprendimo įvykdymas. Vienas iš teisinių instrumentų, garantuojančių realų teismo sprendimo įgyvendinimą bei asmens pažeistų teisių atkūrimą, yra reikalavimo užtikrinimo priemonės. Straipsnyje tyrinėjamas teisės normų, reguliuojančių reikalavimo užtikrinimą, turinys, jų aiškinimas ir taikymas teismų praktikoje. Atskleidžiamas administracinės bylos proceso šalių teisių apsaugos teisinis mechanizmas, taikomas sprendžiant klausimus dėl reikalavimo užtikrinimo. Analizuojant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo jurisprudenciją, siekiama įvertinti, kaip teismų praktikoje yra apsaugomos administracinės bylos proceso šalių teisės teismui imantis priemonių reikalavimui užtikrinti. Straipsnyje nurodomos teisinio reguliavimo spragos ir siūlomi šių spragų pašalinimo būdai.*

Pagrindinės sąvokos: *administracinis procesas, administracinė justicija.*

IVADAS

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje¹ bei Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo (toliau – ir ABTĮ) 5 straipsnio 1 dalyje² įtvirtinta asmens teisminės gynybos teisė būtų tik fikcija, jeigu nebūtų užtikrintas realus teismo sprendimo įgyvendinimas. Europos Žmogaus Teisių Teismo

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992, Nr.33-1014.

Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalis: „Asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą“.

² Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. Valstybės žinios. 1999, Nr.13-308.

Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 5 straipsnio 1 dalis: „Kiekvienas suinteresuotas subjektas turi teisę įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą, kad būtų apginta pažeista ar ginčijama jo teisė arba įstatymų saugomas interesas“.

jurisprudencijoje pripažįstama, jog teismo sprendimo vykdymas yra integrali teisė į teisminę gynybą, garantuotos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje³, dalis⁴. Vienas iš teisinių instrumentų, garantuojančių realų teismo sprendimo įgyvendinimą bei asmens pažeistų teisių atkūrimą, yra reikalavimo užtikrinimo priemonės, kurių taikymą reglamentuoja ABTĮ 71 straipsnis⁵. Tačiau šių priemonių taikymas administraciniame procese yra susijęs ne tik su pareiškėjo teisių apsauga, bet ir su kitų proceso šalių teisių suvaržymu, galimų turtinių nuostolių atsiradimu. Administracinės bylos proceso šalių teisių ir teisėtų interesų apsauga ypač aktuali tais atvejais, kai reikalavimo užtikrinimo priemonės taikomos administracinėje byloje, kurioje yra ginčijamas administracinis aktas, suteikiantis asmeniui tam tikrą subjektinę teisę. Nes jeigu tokioje byloje teismas imasi priemonių reikalavimui užtikrinti (tarkim laikinai sustabdo ginčijamo administracinio akto galiojimą), tuomet asmuo laikinai negali įgyvendinti savo subjektinės teisės.

³ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios. 2000, Nr.96-3016.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis: „Kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas. Teismo sprendimas paskelbiamas viešai, tačiau demokratinėje visuomenėje moralės, viešosios tvarkos ar valstybės saugumo interesais spaudos atstovams ar visuomenei gali būti neleidžiama dalyvauti per visą procesą ar jo dalį, kai tai reikalinga dėl nepilnamečių ar bylos šalių privataus gyvenimo apsaugos, arba tiek, kiek, teismo nuomone, yra būtina dėl ypatingų aplinkybių, dėl kurių viešumas pakenktų teisingumo interesams“.

⁴ Raižys, D. Administracinių teismų sprendimų vykdymo problemos. Jurisprudencija. 2005, 69 (61), p. 13-21.

⁵ ABTĮ 71 straipsnis. Reikalavimo užtikrinimo priemonės

1. Teismas arba teisėjas proceso dalyvių motyvuotu prašymu arba savo iniciatyva gali imtis priemonių reikalavimui užtikrinti. Reikalavimas gali būti užtikrinamas bet kurioje proceso stadijoje, jeigu, nesiėmus užtikrinimo priemonių, teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti negalimas.

2. Reikalavimo užtikrinimo priemonės gali būti:

- 1) uždraudimas atsakovui atlikti tam tikrus veiksmus;
- 2) išieškojimo pagal vykdomąjį dokumentą sustabdymas;
- 3) ginčijamo akto galiojimo laikinas sustabdymas.

3. Prašymą dėl reikalavimo užtikrinimo teisėjas arba teismas išnagrinėja ne vėliau kaip kitą dieną po jo gavimo, nepranešdamas atsakovui ir kitiems proceso dalyviams. Jeigu toks prašymas paduodamas kartu su skundu (prašymu), jis išnagrinėjamas ne vėliau kaip kitą dieną po skundo (prašymo) priėmimo. Dėl reikalavimo užtikrinimo teismas arba teisėjas priima nutartį, kurioje nurodo jos įvykdymo tvarką ir būdą.

4. Dėl teismo nutarčių reikalavimo užtikrinimo klausimais gali būti duodamas atskirasis skundas. Atskirojo skundo dėl nutarties užtikrinti reikalavimą padavimas nesustabdo nutarties vykdymo ir bylos nagrinėjimo.

5. Teismo nutartis užtikrinti reikalavimą skubiai vykdoma. Nutartis pakeisti vieną reikalavimo užtikrinimo priemonę kita arba panaikinti reikalavimo užtikrinimą vykdoma pasibaigus terminui toms nutartims apskūsti, o jeigu skundas paduotas, - priėmus nutartį atmesti skundą. Šiame straipsnyje nurodytos nutartys vykdomos teismo sprendimams vykdyti nustatyta tvarka.

6. Jeigu pažeidžiami draudimai, nurodyti šio straipsnio 2 dalyje, kaltiems asmenims teismo nutartimi skiriama iki 1000 litų bauda.

Taigi reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymas yra reikšmingas administracinio proceso teisės institutas, nes jį taikant susiduriame su dviejų teisinių vertybių apsaugos pusiausvyra. Viena vertus, reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymą sąlygoja būtinumas preliminariai apsaugoti pareiškėjo teismine tvarka ginamas teises, kita vertus, tokių priemonių taikymas labai dažnai yra susijęs su kitų administracinės bylos proceso šalių subjektinių teisių suvaržymu. Teismas, taikydamas reikalavimo užtikrinimo priemones visuomet privalo įvertinti, tiek pareiškėjo tiek kitų administracinės bylos proceso šalių teisių pusiausvyrą.

Lietuvos teisės moksle beveik nėra išsamių šio administracinio proceso teisės instituto tyrimų. Reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo problemas fragmentiškai yra nagrinėjęs D.Poška⁶.

Šio tyrimo objektas - teisės normos, reguliuojančios reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymą, taip pat teisminė praktika dėl šių teisės normų taikymo ir aiškimumo.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti administracinės bylos proceso šalių teisių apsaugos teisinį mechanizmą taikomą sprendžiant klausimus dėl reikalavimo užtikrinimo bei įvertinti, kaip teismų praktikoje yra ginamos administracinės bylos proceso šalių teisės teismui imantis priemonių reikalavimui užtikrinti.

REIKALAVIMO UŽTIKRINIMO PRIEMONIŲ TAIKymo PAGRINDAI

Administracinių bylų teisenoje gali būti taikomos tokios reikalavimo užtikrinimo priemonės: 1) uždraudimas atsakovui atlikti tam tikrus veiksmus; 2) išieškavimo pagal vykdomąjį dokumentą sustabdymas; 3) ginčijamo akto galiojimo laikinas sustabdymas (ABTĮ 71 straipsnio 2 dalis).

Užsienio valstybinių administracinės justicijos sistemoje reikalavimui užtikrinti dažniausiai yra sustabdomas skundžiamo administracinio akto vykdymas. Vokietijoje administracinio akto apskundimas (tiek ikiteismine, tiek teismine tvarka) sustabdo skundžiamo administracinio akto vykdymą, išskyrus specialiai įstatyme numatytus atvejus. Tais atvejais, kai skundo padavimas nesustabdo skundžiamo administracinio akto vykdymo, tuomet jo vykdymą gali sustabdyti administracinis teismas⁷.

Pažymėtina, kad ir kai kuriuose Lietuvos teisės aktuose yra įtvirtinta taisyklė, kuomet vien tik skundo padavimas sustabdo skundžiamo akto vykdymą. Tarkim, Mokesčių administravimo įstatymo 110 straipsnio 1 dalis nustato, kad jeigu dėl atskiro mokesčio to mokesčio įstatymas nenustato kitaip, skundo, kilus mokestiniam ginčui, padavimas stabdo ginčijamų mokesčių, baudų ir delspinigių priverstinį išieškojimą⁸.

⁶Poška, D. Asmens teisė į teisminę gynybą ir jos įgyvendinimo probleminiai aspektai Lietuvos administraciniuose teismuose. Daktaro disertacija. Vilnius, 2007.

⁷Mouzouraki, P. L'efficacité des décisions du juge de la légalité administrative dans le droit français et allemand. Paris: L.G.D.J., 1999, p. 81-84.

⁸Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas. Valstybės žinios. 2004, Nr.63-2243.

Prancūzijoje skundžiamo administracinio akto vykdymo sustabdymo klausimą pareiškėjo prašymu išsprendžia administracinio teismo teisėjas⁹. Vien tik skundo padavimas administraciniam teismui nesustabdo administracinio akto galiojimo. Tam, kad administracinio teismo teisėjas galėtų išspręsti administracinio akto vykdymo sustabdymo klausimą, būtinos tam tikros sąlygos: turi būti pareiškėjo prašymas, skundas turi būti paduotas dėl administracinio sprendimo panaikinimo, taip pat skundžiamas administracinis sprendimas neturi būti įvykdytas (įgyvendintas)¹⁰.

Reikalavimas gali būti užtikrinamas bet kurioje proceso stadijoje, jeigu, nesiėmus užtikrinimo priemonių, teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti negalimas (ABTĮ 71 straipsnio 1 dalis). Iš šios teisės normos turinio matyti, kad reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymas siejamas su teismo sprendimo įvykdymu ar įgyvendinimu. Aiškindamas ABTĮ 71 straipsnio 1 dalies nuostatas, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas savo praktikoje ne kartą yra pažymėjęs, kad, sprendžiant dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo, turi būti įvertinta, ar yra reali grėsmė, jog, netaikius reikalavimo užtikrinimo priemonių, teismo sprendimo įvykdymas pasunkėtų arba pasidarytų negalimas, t. y. kad, priėmus sprendimą panaikinti skundžiamą aktą (veiksą), iki jo priėmimo buvusios padėties atkūrimas pasunkėtų arba taptų negalimas. Realus bei veiksmingas iki skundžiamo administracinio akto priėmimo buvusios padėties atkūrimas, pažeistų pareiškėjo teisių ir teisėtų interesų atkūrimas ir apgynimas, o, atsižvelgiant į paminėtą, ir realus teismo sprendimo įvykdymas, pasunkėtų arba taptų nebeįmanomas tuo atveju, jei bylos nagrinėjimo metu galiojantis aktas, kurio teisėtumas ir pagrįstumas ginčijamas, sukeltų (ar tikėtina, kad sukeltų) tokias neigiamas pasekmes, kurių pašalinimas, teismui priėmus palankų pareiškėjui sprendimą, būtų neįmanomas ar sudėtingas¹¹.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas taip pat yra pažymėjęs, kad pagrindas reikalavimo užtikrinimo priemonėms taikyti yra ne tik teismo sprendimo įvykdymo negalimumas, bet ir ženklus įvykdymo apsunkinimas (tai gali būti susiję su sudėtingais technologiniais procesais, dideliais materialiniais, finansiniais ištekliais ir pan.)¹².

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo galimybę sieja ne tik su būtinybe užtikrinti būsimo teismo sprendimo įvykdymą, bet ir su laikina pareiškėjų interesų apsauga¹³.

⁹ Février, J. M. Recherches sur le contentieux administratif du sursis à exécution. Paris: L'Harmattan, 2000, p. 211-215.

¹⁰ Vlachos, G. Les principes généraux du droit administratif. Paris: Ellipses, 1993, p.405-406.

¹¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. balandžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵-155/2005; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS-2-646/2007; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. spalio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁸²²-557/2008; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. rugpjūčio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁴³⁸-527/2009; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. spalio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁶³-617/2009.

¹² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. liepos 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS¹-375/2004.

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-411/2010.

Europos Tarybos leidinyje „Viešasis administravimas ir privatūs asmenys“ nurodyta: „Administracinį aktą ginčijantis asmuo turi teisę prašyti teismo suteikti jam laikinąją apsaugą. Teismas gali suteikti tokią apsaugą, jeigu privataus asmens suinteresuotumas tokia apsauga yra reikšmingesnis už viešąjį interesą ir kitų asmenų interesus. Laikinoji apsauga suteiktina, jeigu apskūstas administracinis aktas sukels (ar tikėtina, kad sukels) didelę nepataisomą žalą“¹⁴. Todėl sprendžiant klausimus dėl reikalavimo užtikrinimo, administraciniai teismai turėtų remtis ne vien tik formaliu būsimo teismo sprendimo įvykdytinumo kriterijumi, bet ir vadovautis visuotinai pripažįstamais administracinio proceso principais. Administracinis teismas, sprenddamas dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo, visuomet turėtų įvertinti: pareiškėjo ginamų interesų, viešojo intereso bei kitų proceso šalių interesų reikšmingumą, taip pat galimą žalą, kurią galėtų sukelti ginčijamo administracinio akto tolesnis vykdymas (įgyvendinimas), jeigu nebus taikomos reikalavimo užtikrinimo priemonės.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo jurisprudencijoje be būtinybės motyvuotai įvertinti teismo sprendimo įvykdymo galimybes, taip pat yra akcentuojama, jog, sprendžiant dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo, turi atsižvelgiama ir į proporcingumo, proceso šalių interesų pusiausvyros, viešųjų interesų apsaugos principus¹⁵.

ADMINISTRACINĖS BYLOS PROCESO ŠALIŲ TEISŲ APSAUGOS PROBLEMOS

Kaip jau minėjome, administracinės bylos proceso šalių interesų apsauga ypač yra svarbi tuomet, kai užtikrinant reikalavimą yra sustabdomas viešojo administravimo subjekto priimto administracinio akto, kurio pagrindu asmuo įgyja subjektinę teisę, galiojimas. Tokiais atvejais reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymas paprastai suvaržo privačių asmenų teises. Tarkim statybos leidimo galiojimo laikino sustabdymo tiesioginė pasekmė yra statybų sustabdymas. Sprendimo patvirtinti detalų planą galiojimo sustabdymas prilygsta uždraudimui žemės sklype, kurio detalusis planas yra ginčijamas teisme, vykdyti bet kokius veiksmus. Tokių ir analogiškų ginčijamų administracinių aktų laikino galiojimo sustabdymas gali sąlygoti ir turtinių nuostolių atsiradimą.

Be to, sprenddamas prašymą dėl reikalavimo užtikrinimo, administracinis teismas ne visada turi galimybę įvertinti suinteresuoto asmens ginamų teisių ar teisėtų interesų reikšmingumo laipsnį, proceso šalių interesų balansą, viešųjų interesų apsaugos mastą, nes tikroji padėtis paaiškėja tik išnagrinėjus bylą iš esmės, t.y. pilnu-

¹⁴ Viešasis administravimas ir privatūs asmenys. Vilnius: Justitia, 2004. p. 45.

¹⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. spalio 31 d. administracinėje byloje Nr. AS¹-573/2006; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. sausio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁷-05/2007; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. lapkričio 23 d. administracinėje byloje Nr. AS¹⁴-619/2006; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. kovo 9 d. administracinėje byloje Nr. AS¹⁵-183/2006; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. lapkričio 23 d. administracinėje byloje Nr. AS¹⁵-622/2006; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. birželio 8 d. administracinėje byloje Nr. AS¹⁵-336/2006; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. gruodžio 29 d. administracinėje byloje Nr. AS⁸-526/2005.

tinai, visapusiškai ir objektyviai išaiškinus visas bylos aplinkybes. D. Poškos nuomone, ABTĮ nustatyta tvarka teismas, nutartimi patenkindamas pareiškėjo prašymą taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonės, tačiau nepareikalaudamas pareiškėjo pateikti atsakovo nuostolių atlyginimo užtikrinimo, nepagrįstai ir neteisėtai neužtikrina pareiškėjo ir atsakovo interesų apsaugos pusiausvyros ir nukrypsta nuo proceso šalių lygiateisiškumo principo, tokiu būdu pažeisdamas atsakovo teises¹⁶. Būtų galima sutikti su šio autoriaus nuomone dėl atsakovo interesų pažeidimo, tačiau būtina pažymėti, kad administracinis teismas neturi jokio teisinio pagrindo pareikalauti, jog pareiškėjas ar kitas prašymą taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonės padavęs asmuo pateiktų atsakovo nuostolių, galinčių atsirasti dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo, atlyginimo užtikrinimą. Be to, administracinių bylų teisenos įstatyme nėra įtvirtinta proceso šalies teisė į nuostolių, susijusių su reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymu, atlyginimą. Šią teisinio reguliavimo problemą yra akcentavęs ir Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas¹⁷.

Reikalavimo užtikrinimo priemonių institutas teisine prigimtimi yra analogiškas laikinųjų apsaugos priemonių, taikomų civiliniame procese, institutui. Civilinio proceso kodekso¹⁸ (toliau – ir CPK) 144 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad teismas dalyvaujančių byloje ar kitų suinteresuotų asmenų prašymu gali imtis laikinųjų apsaugos priemonių, jeigu jų nesiėmus teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti neįmanomas. Taigi tiek reikalavimo užtikrinimo, tiek laikinųjų apsaugos priemonių taikymo tikslai ir paskirtis yra identiški – užtikrinti teismo sprendimo įvykdymą bei laikinai apsaugoti ieškovo ar pareiškėjo interesus.

Nors ABTĮ ir nėra teisės normų, kurios suteiktų administracinės bylos proceso dalyviams galimybę reikalauti nuostolių atlyginimo dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo, tačiau tai nereiškia, kad tokia teisė negali būti įgyvendinta.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje yra nurodyta, kad teisė naudotis reikalavimo užtikrinimo priemonėmis, nustatyta ABTĮ 71 straipsnyje, yra procesinė subjektinė teisė, tačiau šios procesinės teisės pažeidimo pasekmė – žala – patenka į civilinės teisės reglamentavimo sritį. Dėl žalos padarymo atsiranda civilinės teisės ir pareigos (CK 1.136 straipsnio 2 dalies 5 punktas) ir tais atvejais, kai žala padaryta neteisėtai įgyvendinant procesines teises administracinių bylų teiseinoje. Asmuo, kuriam padaryta žalos piktnaudžiaujant teise prašyti taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonės, nepriklausomai nuo jo procesinės padėties, turi teisę reikalauti šios žalos atlyginimo iš atsakingo asmens (CK 1.137 straipsnio 3 dalis)¹⁹.

¹⁶ Poška D. Asmens teisė į teisminę gynybą ir jos įgyvendinimo probleminiai aspektai Lietuvos administraciniuose teismuose. Daktaro disertacija. Vilnius, 2007, p. 107.

¹⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas 2006 m. rugsėjo 7 d. nutartimi, priimta administracinėje byloje Nr. AS²-490/2006, atmetė prašymą taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonę – sustabdyti statybos leidimo galiojimą. Be kitų motyvų, teismas taip pat nurodė, jog akivaizdu, kad dėl statybos sustabdymo tretysis suinteresuotas asmuo patirtų didelių finansinių nuostolių, kurių atlyginimo užtikrinimo galimybės Administracinių bylų teisenos įstatymo normos nenumato. Tuo atveju, jeigu pareiškėjo reikalavimas būtų atmetas, statytojo, kuris procese yra tretysis suinteresuotas asmuo, finansinių nuostolių atlyginimas būtų komplikotas.

¹⁸ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr.42.

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. sausio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-58/2009.

Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje yra pažymėjęs, kad reikalavimo užtikrinimo ir laikinųjų apsaugos priemonių institutų tikslai yra iš esmės analogiški skirtingose (administracinėje ir civilinėje) teisenose. Nors ABTĮ, skirtingai nei CPK, neįtvirtinta asmens, kuriam dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių padaryta žalos, teisė reikalauti, kad asmuo, kurio prašymu šios priemonės buvo taikomos, atlygintų padarytus nuostolius, tačiau tokia reikalavimo teisė neabejotinai egzistuoja, ir kyla iš žalos padarymo fakto. Remdamasis išvada dėl reikalavimo užtikrinimo ir laikinųjų apsaugos priemonių institutų panašumo, atsižvelgdamas į tapačius šių priemonių taikymo tikslus, pobūdį ir padarinius, vadovaudamasis Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalyje įtvirtintu asmenų lygiateisiškumo principu, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad sprendžiant nuostolių dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo administraciniame procese atlyginimo klausimą turi būti vadovaujama šiais pačiais principais ir taikomos tokios pat sąlygos, kaip ir sprendžiant dėl nuostolių dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo civiliniame procese atlyginimo²⁰.

CPK 147 straipsnio 1 dalis suteikia teisę teismui, taikant laikinasias apsaugos priemones, pareikalauti iš asmens, prašančio taikyti minėtas priemones įmokėti tam tikrą pinigų sumą arba pateikti banko garantiją, kad būtų užtikrintas atsakovo nuostolių, galinčių atsirasti dėl laikinųjų priemonių taikymo, atlyginimo užtikrinimas. Šio kodekso 147 straipsnio 3 dalis laiduoja atsakovo teisę, įsiteisėjus sprendimui, kuriuo ieškiny s atmetas, reikalauti iš ieškovo atlyginti nuostolius, kuriuos jam padarė ieškovo prašymu taikytos laikinosios apsaugos priemonės.

Tam, kad būtų įgyvendintas teisinio aiškumo principas Administracinių bylų teisenos įstatyme turėtų būti numatyta analogiška nuostolių dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo atlyginimo tvarka, kokia numatyta Civilinio proceso kodekse.

Nors reikalavimo užtikrinimo priemonių ir laikinųjų apsaugos priemonių teisinė prigimtis yra identiška, tačiau būtų neracionalu Civilinio proceso kodekso normas, reglamentuojančias atsakovo nuostolių atlyginimo tvarką dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, tiesiogiai perkelti į Administracinių bylų teisenos įstatymą. Nustatant nuostolių atlyginimo tvarką dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo, būtina atsižvelgti į administracinių bylų proceso pobūdį, ginčų dėl administracinių teisiųjų santykių specifiką bei administracinės justicijos paskirtį. Ginčai, nagrinėjami administraciniuose teismuose, yra susiję ne tik su asmens pažeistų teisiųjų ar įstatymo saugomų interesų gynyba, bet ir su viešojo intereso apsauga bei vykdomosios valdžios institucijų kontrole. Administracinio teismo sprendimo įvykdymas yra ne tik asmens pažeistų teisiųjų restitucija, bet ir viešojo intereso apsauga bei vykdomosios valdžios institucijų padarytų pažeidimų prevencija. Todėl Administracinių bylų teisenos įstatyme įtvirtinant proceso šalių teisę gauti nuostolių atlyginimą dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo, būtina suderinti asmens ir visuomenės interesų apsaugos pusiausvyrą.

²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-411/2010.

IŠVADOS

1. Administracinių bylų teisenos įstatyme turėtų būti nustatyta nuostolių atlyginimo tvarka dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo.
2. Nustatant nuotolių atlyginimo tvarką dėl reikalavimo užtikrinimo priemonių taikymo, būtina atsižvelgti į administracinių bylų teisenos specifiką.

CITUOJAMŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992, Nr.33-1014.
2. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios. 2000, Nr.96-3016.
3. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. Valstybės žinios. 1999, Nr.13-308.
4. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas. Valstybės žinios. 2004, Nr.63-2243.
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr.42.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. sausio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-58/2009.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-411/2010.
8. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. liepos 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS¹-375/2004.
9. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. balandžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵-155/2005.
10. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. gruodžio 29 d. administracinėje byloje Nr. AS⁸-526/2005.
11. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. kovo 9 d. administracinėje byloje Nr. AS¹⁵-183/2006.
12. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. birželio 8 d. administracinėje byloje Nr. AS¹⁵-336/2006.
13. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. rugsėjo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵-490/2006.
14. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. spalio 31 d. administracinėje byloje Nr. AS¹-573/2006.
15. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. lapkričio 23 d. administracinėje byloje Nr. AS¹⁴-619/2006.
16. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. lapkričio 23 d. administracinėje byloje Nr. AS¹⁵-622/2006.
17. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. sausio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁷-05/2007.
18. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS-2-646/2007.
19. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. spalio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁸²²-557/2008.
20. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. rugpjūčio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁴³⁸-527/2009.
21. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. spalio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁶³-617/2009.

22. Février, J. M. Recherches sur le contentieux administratif du sursis à exécution. Paris: L'Harmattan, 2000.
23. Mouzouraki, P. L'efficacité des décisions du juge de la légalité administrative dans le droit français et allemand. Paris: L.G.D.J., 1999.
24. Poška, D. Asmens teisė į teisminę gynybą ir jos įgyvendinimo probleminiai aspektai Lietuvos administraciniuose teismuose. Daktaro disertacija. Vilnius, 2007.
25. Raižys, D. Administracinių teismų sprendimų vykdymo problemos. Jurisprudencija. 2005, 69 (61).
26. Viešasis administravimas ir privatūs asmenys. Vilnius: Justitia, 2004.
27. Vlachos, G. Les principes généraux du droit administratif. Paris: Ellipses, 1993.

CPK PAKEITIMAI: KODĖL TEISĖ Į TEISMINĘ GYNYBĄ ĮGYVENDINTI TAPS PAPERASČIAU?

Tautginas MICKEVIČIUS

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos

Teisės sistemos departamento Teisės sistemos vystymo skyriaus vyriausiasis specialistas

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami pagrindiniai civilinio proceso teisinio reguliavimo pakeitimai, numatomi svarstomame Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projekte. Neabejotina, kad tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje įtvirtintos teisės į teisminę gynybą įgyvendinimas yra bet kurio teismo proceso ašis. Apžvelgus teisės į teisminę gynybą sampratos pagrindinius aspektus, siekiama iliustruoti, kodėl siūlomos pataisos leis asmenims paprasčiau (t. y. efektyviau ir operatyviau) apginti savo pažeistas teises ar įstatymų saugomus interesus teisme. Siūlomi civilinių bylų nagrinėjimo pokyčiai straipsnyje sistemaiškai atskleidžiami per atskirus civilinio proceso institutus.

ĮVADAS

2003 m. sausio 1 d. įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksui¹ (toliau – CPK) ir sukaupus tam tikros jo taikymo praktikos bei patirties, iškilo poreikis įvertinti naujojo teisinio reguliavimo privalumus ir trūkumus, kad esant būtinybei būtų tobulinamos procesinės nuostatos. Taigi jau 2004 m. birželio 4 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-138 sudaryta darbo grupė, kuriai pavesta išanalizuoti CPK taikymo problemas bei pateikti siūlymus dėl šių problemų sprendimo. Ši darbo grupė, surinkusi siūlymus iš įvairių suinteresuotų institucijų, parengė Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projektą², kuriuo sistemaiškai peržiūrėtas civilinių bylų nagrinėjimo teisinis reguliavimas.

Užtrukus minėto įstatymo projekto svarstymui Lietuvos Respublikos Seime, o per tą laiką atsiradus naujų idėjų tiek akademinio, tiek politinio, tiek teisės taikymo lygiu, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2009 m. liepos 16 d. įsakymu Nr. 1R-237 sudaryta nauja darbo grupė, kuriai pavesta parengti patobulintą CPK pakeitimų projektą (šios darbo grupės nariu buvo ir šio straipsnio autorius). Be kita ko,

¹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.

² http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=320645&p_query=&p_tr2= [žiūrėta 2010-11-17].

darbo grupė siekė iš esmės modernizuoti civilinį procesą. Atsižvelgdama į iškeltus tikslus, ši darbo grupė parengė patikslintą ir papildytą Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projektą³ (toliau – CPK pakeitimo projektas), kuris straipsnio rengimo metu buvo svarstomas Lietuvos Respublikos Seime.

Šio straipsnio naujumą lemia išsamesnės mokslinės CPK pakeitimo projekte numatomų naujovių analizės nebuvimas Lietuvos teisinėje literatūroje. Straipsnyje aptariama tema yra aktuali visiems teisininkams profesionalams, kuriems teks taisyti naujas CPK nuostatas, jei joms bus pritarta.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti svarbiausius CPK pakeitimo projekte siūlomus teisinio reguliavimo pokyčius, tiesiogiai susijusius su teise į teisminę gynybą, siekiant įrodyti, jog šie pokyčiai prisidės prie paprastesnio teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo.

Tyrimo objektas – CPK pakeitimo projekte siūlomas teisinis reguliavimas.

Tyrimo metodai:

1) dokumentų analizės metodas – šis metodas įgalins išanalizuoti teisės aktus, jų projektus bei teismų praktiką teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo aspektu;

2) apibendrinimo metodas – šis metodas, atlikus teisės aktų, jų projektų bei teismų praktikos analizę, leis įvertinti teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo būklę ir siūlomus pokyčius.

Temos ištyrimo lygis – Lietuvos teisinėje literatūroje nagrinėti įvairūs teisės į teisminę gynybą turinio aspektai, tačiau iš esmės nėra aptarti CPK pakeitimo projekte numatomi teisinio reguliavimo pokyčiai.

1. KAI KURIE TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ SAMPRATOS ELEMENTAI

Šiuolaikinėje teisinėje valstybėje teisės į teisminę gynybą užtikrinimas bei jos universalumas yra visuotinai priimtina aksioma. Teisines garantijas dėl pažeistų teisių teisminės gynybos įtvirtina tiek tarptautiniai teisės aktai (1948 m. gruodžio 10 d. priimtos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos⁴ 8 straipsnis, 1966 m. gruodžio 19 d. priimto Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto⁵ 14 straipsnis, 1950 m. lapkričio 4 d. priimtos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁶ (toliau – EŽTK) 6 straipsnis), tiek Europos Sąjungos dokumentai (2000 m. gruodžio 7 d. paskelbtos Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos⁷ (su pakeitimais nuo Lisabonos sutarties įsigaliojimo dienos) 47 straipsnis), tiek ir nacionaliniai teisės aktai (Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁸ (toliau –

³ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=357980&p_query=&p_tr2= [žiūrėta 2010-11-17].

⁴ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.

⁵ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3288.

⁶ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.

⁷ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija // OL 2010 C 83.

⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

Konstitucija) 30 straipsnis, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo⁹ (toliau – Teismų įstatymas) 4 straipsnis, CPK 5 straipsnis).

Mūsų nuomone, aukščiausiu įstatyminiu lygiu neužtikrinus teisės į teisminę gynybą ir negarantavus jos realaus įgyvendinimo, visos kitos asmens teisės (pavyzdžiui, teisė į nuosavybę, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą) iš esmės gali tapti deklaratyvios. T. y. šiuo atveju asmens materialinių teisių įgyvendinimas priklauso vien nuo visuomeninių santykių dalyvių geros valios. Tuo tarpu teisminės valdžios egzistavimas ir jos vykdymas leidžia asmeniui tikėtis, kad jo pažeistos teisės ar įstatymų saugomi interesai bus apginti valstybės ir įgyvendinti prievartine tvarka.

Teisinėje literatūroje, apibendrinant įvairius požiūrius, nurodoma, kad teisė į teisminę gynybą gali būti suprantama keliais aspektais:

- 1) kaip konstitucinis principas. Teigiama, kad šiuo atveju teisė į teisminę gynybą yra asmens teisinio statuso sudedamoji dalis, taigi – ir teismo elementas;
- 2) materialiosios teisės požiūriu – kaip teisė į pažeistos subjektinės teisės atkūrimą tam tikrais subjektinės teisės gynbos būdais;
- 3) proceso teisės požiūriu – kaip teisė kreiptis į teismą, pateikiant atitinkamus reikalavimus¹⁰.

Šiame straipsnyje bus aptariami CPK pakeitimo projekte numatomi siūlymai, siejant juos būtent su procesiniu teisės į teisminę gynybą aspektu.

Pastebėtina, kad teisės į teisminę gynybą turinį, taip pat ir šios teisės procesinį aspektą savo jurisprudencijoje ne kartą yra analizavęs Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas).

Kaip pastebi dr. Armanas Abramavičius, ši teisė Konstitucinio Teismo doktrinoje kildinama iš konstitucinio teisinės valstybės principo. Pastebima, kad asmens teisė į teisminę gynybą „neatsiejama ir nuo kitų Konstitucijos normų ir principų – lygiateisiškumo, teisės į žalos atlyginimą, teisės į tinkamą teismo procesą ir kt.“¹¹

Konstitucinis Teismas, aiškindamas konstitucinę teisės į teisminę gynybą principą, yra pabrėžęs šios teisės universalų pobūdį. Konstitucinis Teismas konstatavo, jog Lietuvoje, kaip teisinėje valstybėje, kiekvienam turi būti užtikrinta galimybė savo teises ginti teisme tiek nuo kitų asmenų, tiek nuo neteisėtų valstybės institucijų ar pareigūnų veiksmų. Asmens teisių ir laisvių teismo gynimo garantija – tai procesinio pobūdžio garantija, esminis asmens teisių ir laisvių konstitucinio instituto elementas, būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga, neatskiriamas konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas. Labai svarbu pastebėti, jog Konstitucinis Teismas išaiškino, kad teisė kreiptis į teismą yra absoliuti; asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą negali būti dirbtinai suvaržoma, taip pat negali būti nepa-

⁹ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas / Valstybės žinios. 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.

¹⁰ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 21.

¹¹ Abramavičius A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje // Jurisprudencija. 2009, Nr. 3(117), p. 22.

grįstai pasunkinamas jos įgyvendinimas. Priešingu atveju tektų konstatuoti šios konstitucinės teisės deklaratyvumą¹².

Dr. Armanas Abramavičius, apibendrinamas Konstitucinio Teismo praktiką, atkreipia dėmesį, kad „jeigu nagrinėjant bylas kildavo bent mažiausia galimybė ginčijamą teisinį reguliavimą interpretuoti kaip dirbtinai suvaržantį asmens teisę kreiptis į teismą, tai toks teisinis reguliavimas būdavo pripažįstamas prieštaraujančiu Konstitucijai“¹³.

Kita vertus, Konstitucinio Teismo praktikoje konstatuota, kad teisės į teisminę gynybą absoliutumumas negali būti aiškinamas taip, kad asmuo bet kokia tvarka ir nesilaikydamas jokių procedūrų galėtų kreiptis į teismą. Konstitucinis Teismas išaiškino, jog konstitucinė asmens teisė kreiptis į teismą nereiškia, kad įstatymų leidėjas procesiniuose įstatymuose negali nustatyti kreipimosi į teismą tvarkos ir tam tikrų formalių reikalavimų, kuriuos turi atitikti teismui pateikiamas kreipimasis. Pats savaime tokių formalių reikalavimų nustatymas dar nereiškia, kad yra dirbtinai suvaržyta asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą ar nepagrįstai pasunkintas šios teisės įgyvendinimas. Tačiau įstatymų leidėjas, reglamentuodamas kreipimosi į teismą tvarką ir nustatydamas tam tikrus reikalavimus, kuriuos turi atitikti teismui pateikiamas kreipimasis, negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad juo būtų nepagrįstai pasunkintas kokios nors asmens konstitucinės teisės ar teisėto intereso, *inter alia* ir asmens teisės į teisminę gynybą, įgyvendinimas ar apskritai jis taptų neįmanomas¹⁴.

Iš šių išaiškinimų galima daryti išvadą, kad įstatymais reguliuojamas teisės į teisminę gynybą įgyvendinimas privalo būti ne formalus, bet realus. T. y. procesiniuose bei kituose įstatymuose būtina nustatyti tokią kreipimosi į teismą ir bylų

¹² Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2006, Nr. 7-254.

¹³ Abramavičius A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje // Jurisprudencija. 2009, Nr. 3(117), p. 23.

¹⁴ Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2006, Nr. 7-254.

nagrinėjimo jame tvarką, kuri leistų asmeniui efektyviai bei operatyviai apginti savo reikšiamus reikalavimus.

Norėtume atkreipti dėmesį, kad darbo grupė, rengusi CPK pakeitimo projektą, visų pirma kaip tik ir vadovavosi siekiu, kad teismo procesas būtų įmanomai efektyvesnis ir operatyvesnis, kartu nesudarant prielaidų pakenkti teisingumo vykdymo kokybei. Toliau šiame straipsnyje apžvelgiami atskiri CPK pakeitimo projekte numatomi pakeitimai, kurie geriausiai iliustruoja, kad pritarus šiam projektui įgyvendinti teisę į teisminę gynybą civiliniame procese turėtų tapti paprasčiau.

2. CPK PAKEITIMAI, SUSIJĘ SU BENDRAISIAIS PROCESINIAIS KLAUSIMAIS IR BYLOS NAGRINĖJIMU PIRMOSIOS INSTANCIJOS TEISME

2.1. Šiuolaikiniame pasaulyje itin didelį vaidmenį vaidina informacinės ir elektroninių ryšių technologijos. Su jomis susiduriama kone kiekvienoje kasdienės veiklos srityje. Šiandien iš esmės neįsivaizduojama informacijos paieška be interneto teikiamų galimybių, elektroniniu būdu teikiamos mokesčių deklaracijos, plačiai bendraujama elektroniniu paštu bei pasinaudojant internetinėmis pokalbių programomis. Nors teisminė valdžia dėl jai priskiriamos konstitucinės teisingumo vykdymo funkcijos objektyviai pasižymi tam tikru konservatyvumu, tačiau šiuolaikinės technologijos privalo būti įdiegtos ir teismų veikloje, siekiant, viena vertus, taupyti teismų darbo išteklius, kita vertus, palengvinti proceso dalyvių komunikaciją su teismais. Taigi rengiant CPK pakeitimo projektą svarstyta, kaip nepažeidžiant proceso šalių teisių šiuolaikinės komunikacijos priemonės galėtų paspartinti bylų nagrinėjimą teismuose.

CPK pakeitimo projekte visų pirma siūlomas procesinių dokumentų įteikimas dalyvaujantiems byloje asmenims ir šių dokumentų pateikimas teismui, naudojantis elektroninių ryšių priemonėmis. Numatoma, kad kai kuriems tiesiogiai įstatyme nurodytiems subjektams, iš kurių tikimasi profesionalaus dalyvavimo procese (advokatams, advokatų padėjėjams, antstoliams, antstolių padėjėjams, notarams, valstybės ir savivaldybių įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms, finansų įstaigoms, draudimo įmonėms), teismas procesinius dokumentus įteiktų tik elektroninių ryšių priemonėmis. Kitais atvejais įteikimo būdas (tradicinis arba elektroninių ryšių priemonėmis) priklausytų nuo asmens apsisprendimo, kurį jis galėtų arba iš anksto išreikšti su teismų informacinės sistemos valdytoju sudarytoje sutartyje, arba pareikšti konkrečioje byloje. Procesinių dokumentų pateikimo teismui forma (pavyzdžiui, paštu ar elektroninių ryšių priemonėmis) taip pat iš esmės priklausytų nuo asmens valios. Manytina, kad toks teisinis reguliavimas užtikrins tam tikrą valstybės ir bylininkų interesų balansą – viena vertus, teismų veikloje palaipsniui turėtų vis didesne apimtimi būti taikomos moderniosios technologijos, taip taupant teismo ir proceso dalyvių laiko bei finansines sąnaudas, kita vertus, tie asmenys, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių negalės pasinaudoti siūlomomis naujovėmis, turės teisę ir toliau bendrauti su teismu įprastinėmis komunikacijos priemonėmis.

Taip pat siūloma keisti praktiškai nepasiteisinusią procesinių dokumentų įteikimo viešo paskelbimo būdu tvarką, t. y. atsisakyti dokumentų įteikimo spaudoje ir

pakeisti jį dokumentų įteikimu specialiaame tinklalapyje internete (ir teismo skelbimų lentoje). Tai leis išvengti papildomų bylinėjimosi išlaidų. Be to, nors procesinių dokumentų įteikimas yra pripažįstamas teisine fikcija, tačiau, mūsų nuomone, atitinkamo pranešimo publikavimas specialiaame interneto tinklalapyje paprastai padidins tikimybę, kad asmuo, kuriam šis pranešimas skirtas, su juo galėtų susipažinti.

Antra, CPK pakeitimo projekte numatoma galimybė visiškai elektronizuoti teismo įsakymo išdavimo procedūrą. Planuojama, kad šiame supaprastintame procese naudojantis informacinių ir elektroninių ryšių technologijomis procesiniai dokumentai būtų ne tik pateikiami teismui ir įteikiami dalyvaujantiems byloje asmenims, bet ir automatiškai apdorojami. Šiuo tikslu tobulinama teismų informacinė sistema LITEKO. Pritarus siūlomiems pakeitimams, iki minimumo būtų sumažintos teisėjo darbo laiko sąnaudos šiose bylose (pavyzdžiui, teisėjui tektų atskirai spręsti tik laikinųjų apsaugos priemonių taikymo ir kai kuriuos kitus klausimus) ir jie galėtų skirti didesnę dėmesį sudėtingesnėms byloms nagrinėti.

Trečia, CPK pakeitimo projekte numatoma ilgainiui atsisakyti teismo posėdžių protokolavimo ir fiksuoti juos, naudojant garso įrašus. Reikėtų pastebėti, kad vadovaujantis Teismų įstatymo 38 straipsnio 3 dalimi, nuo 2010 m. liepos 1 d. daromi visų teismo posėdžių garso įrašai. Taigi CPK pataisomis yra siekiama detalizuoti šios technologinės naujovės naudojimą teismo procese. Pastebėtina, kad garso įrašų darymas ne tik supaprastina teismo posėdžių organizavimą bei jų fiksavimą, bet ir didina teismų darbo skaidrumą, viešumą ir visuomenės pasitikėjimas teismais.

Ketvirta, CPK pakeitimo projekto rengėjai siūlo naudoti informacines ir elektroninių ryšių technologijas (vaizdo konferencijas, telekonferencijas ir kt.), apklausiant liudytoją jo buvimo vietoje. Žinoma, kartu turės būti užtikrinamas patikimas proceso dalyvių tapatybės nustatymas ir paaiškinimų, parodymų, klausimų bei prašymų pateikimo objektyvumas. Šių priemonių naudojimas leistų išvengti atitinkamų bylinėjimosi išlaidų, taupyti liudyti turinčių asmenų laiką, be to, užtikrintų liudytojų apklausas tais atvejais, kai jiems dėl objektyvių aplinkybių būtų sudėtinga ar konkrečiu metu neįmanoma atvykti į teismo posėdį.

2.2. CPK pakeitimo projekte numatoma keisti bylų priskirtinumo bendrosios kompetencijos ir administraciniais teismams klausimų nagrinėjimo tvarką. Pritarus siūlomoms pataisoms, teismas negalės vienasmeniškai nutraukti priimtos bylos vien tuo pagrindu, kad ji priskirtina kitos kompetencijos teismui – šį klausimą prieš tai turės išnagrinėti Specialioji teisėjų kolegija, kurios sprendimas bus galutinis. Taip siekiama išvengti nepagrįstų bylos nutraukimo atvejų bei situacijų, kai asmuo yra iš esmės „siuntinėjamas“ iš vieno teismo į kitą.

Siekiant panaikinti praktiką, kai ieškinį atsisakoma priimti tik dėl formalių trūkumų ir taip apsunkinamas teisės į teisminę gynybą įgyvendinimas, griežčiau reguliuojami atvejai, kai teismas gali nustatyti procesinio dokumento trūkumą šalinimą. CPK pakeitimo projekte siūloma numatyti, kad ne tik klaidingas procesinio dokumento pavadinimo nurodymas, bet ir teismo pavadinimo nenurodymas, atsiskaitomosios sąskaitos numerio ar kredito įstaigos rekvizitų nenurodymas, procesinio dokumento surašymo datos nenurodymas, įrodymų nenurodymas ar nepateikimas arba kiti netikslumai, kurie nesudaro esminių kliūčių tolesnei proceso eigai, nėra kliūtis atlikti procesinius veiksmus, kurių yra prašoma pateiktame procesiniame

dokumente, ir nėra pagrindas taikyti procesinių dokumentų trūkumų šalinimo institutą.

2.3. CPK pakeitimo projekte numatomas naujas proceso dalyvių teisių gynimo mechanizmas tais atvejais, kai pirmosios instancijos teismas laiku neatlieka procesinių veiksmų, kuriuos pagal CPK privalo atlikti. Šiais atvejais suinteresuotas asmuo turės teisę kreiptis į aukštesnės pakopos teismą ir prašyti nustatyti terminą atitinkamam procesiniam veiksmui atlikti. Aukštesnės pakopos teisme prašymas paprastai bus nagrinėjamas rašytinio proceso tvarka, nepranešus byloje dalyvaujantiems asmenims apie posėdžio laiką ir vietą ir nekviečiant jų į teismo posėdį.

Pastebėtina, kad tokios procesinės priemonės nustatymą lėmė ne tik nacionalinio lygmens poreikis visomis įmanomomis priemonėmis spartinti bylų nagrinėjimą, bet ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje suformuluoti reikalavimai priemonėms, skirtoms išvengti pernelyg ilgo teismo proceso. Apibendrinęs šio teismo praktiką, taip pat įvertinęs kitas reikšmingas su EŽTK taikymu susijusias aplinkybes, Europos Tarybos Ministrų komitetas 2010 m. vasario 24 d. patvirtino Rekomendaciją CM/Rec(2010)3 valstybėms narėms dėl veiksmingų priemonių užkertant kelią pernelyg ilgai proceso trukmei¹⁵, kurioje dar kartą patvirtintas atitinkamų priemonių reikalingumas. Šioje rekomendacijoje, be kita ko, nurodoma, jog valstybių narių vyriausybės turėtų imtis visų reikalingų priemonių užtikrinti, kad visos vidaus procesų stadijos, nepaisant jų apibrėžimo viduje, kuriose gali būti sprendžiamas civilinio pobūdžio teisių ir pareigų klausimas, būtų užbaigiamos per įmanomai trumpiausią laiką. Siekiant šio tikslo, procesui tapus pernelyg ilgam, turėtų būti užtikrinama, kad pažeidimas būtų pripažįstamas arba tiesiogiai, arba pagal prasmę, ir kad:

- a) procesas būtų paspartinamas, kai tai įmanoma; arba
- b) nukentėjusiems būtų atlyginama žala, patirta dėl bet kokių turėtų nepatogumų; arba, geriau,
- c) derinamos abi šios priemonės.

Pirmoji iš nurodytų priemonių laikytina procesine, antroji – materialiąja. CPK pakeitimo projekte įtvirtinama būtent nurodyta procesinė priemonė, kuri, tikėtina, padės efektyviau šalinti procesinius pažeidimus, susijusius su pernelyg ilga tam tikrų procesinių veiksmų atlikimo trukme.

2.4. CPK pakeitimo projekte, pripažįstant taikaus ginčo sprendimo prioritetą, taip pat siūlomos priemonės, skatinsiančios ginčo šalis taikiai susitarti. Visų pirma, siekiant paskatinti taikinamojo tarpininkavimo, kaip alternatyvaus ginčų sprendimo būdo, taikymą, numatomos bylinėjimosi išlaidų lengvatos asmenims, kurie prieš kreipdamiesi į teismą arba teismo proceso metu pabando ginčą spręsti taikinamojo tarpininkavimo būdu. Antra, įtvirtinama nuostata, kad šalių prašymu arba sutikimu gali būti vykdomas teisminis taikinamasis tarpininkavimas, kurio metu šalims bandant išspręsti ginčą taikiai tarpininkauja taikinimo tarpininkas. Trečia, užtikrinamas taikinamojo tarpininkavimo procedūros konfidencialumas ir nustatoma, kad duomenys, gauti taikinamojo tarpininkavimo procedūros metu, negali būti

¹⁵ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1590115&Site=CM> [žiūrėta 2010-11-21].

įrodymais civiliniame procese, išskyrus Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatyme¹⁶ nurodytus atvejus.

Taikus ginčo sprendimas, viena vertus, pagreitina bylos nagrinėjimą šalims, kurios sudaro taikos sutartį. Kita vertus, augant taikos sutarčių skaičiui, mažėja teismų darbo krūviai, o tai lemia ir operatyvesnę visų teismuose nagrinėjamų bylų išsprendimą.

2.5. Dar vienas svarbus teisės į teisminę gynybą aspektu CPK pakeitimo projekte siūlomas pakeitimas susijęs su teismo sprendimų priėmimu ir paskelbimu. CPK 263 straipsnio 1 dalis imperatyviai nustato, kad teismo sprendimas turi būti teisėtas ir pagrįstas. Ar priimtas teismo sprendimas atitinka šias dvi sąlygas, įmanoma įvertinti, tik išanalizavus sprendime pateiktus motyvus. KT, nagrinėdamas sprendimų motyvavimo klausimą, pažymėjo, jog konstituciniai imperatyvai, kad teisingumą vykdo tik teismai, kad teisė negali būti nevieša, taip pat iš Konstitucijos kylantis reikalavimas teisingai išnagrinėti bylą suponuoja tai, kad kiekvienas teismo baigiamasis teismo aktas turi būti grindžiamas teisiniais argumentais (motyvais). Argumentavimas turi būti racionalus – baigiamajame teismo akte turi būti tiek argumentų, kad jų pakaktų šiam baigiamajam teismo aktui pagrįsti. Teisingumo vykdymas suponuoja ir tai, kad baigiamasis teismo aktas yra vientisas teisės aktas, kuriame nutariamoji dalis yra grindžiama motyvuojamojoje dalyje išdėstytais argumentais. Tai *inter alia* reiškia, kad oficialiai skelbiant baigiamąjį teismo aktą jame turi būti išdėstyti visi argumentai, kuriais jis grindžiamas, kad baigiamąjo teismo akto argumentai (ar jų dalis) negali būti teismo išdėstomi po oficialaus baigiamąjo teismo akto paskelbimo, kad oficialiai paskelbęs baigiamąjį teismo aktą teismas negali keisti ar kitaip koreguoti jo argumentų¹⁷.

Šių išaiškinimų pagrindu KT pripažino, jog CPK nuostatos, reguliuojančios teismų sprendimų priėmimą pirmosios instancijos (taip pat apeliacinės instancijos ir kasaciniame) teisme ir nustatančios, kad teismo sprendimas gali būti priimamas ir paskelbiamas surašius tik jo įžanginę bei rezoliucinę dalis, teismo posėdžių salėje trumpai žodžiu išdėstant sprendimo motyvus, o aprašomoji ir motyvuojamoji sprendimo dalys gali būti surašomos vėliau, prieštarauja Konstitucijai¹⁸.

¹⁶ Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 87-3462.

¹⁷ Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2006, Nr. 7-254.

¹⁸ Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 85 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), 139 straipsnio 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 19 d. red.), Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 306 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. red.), 308 straipsnio (2006 m. birželio 1 d. red.) 2 dalies (2002 m.

Atsižvelgiant į minėtus KT išaiškinimus, taip pat siekiant užtikrinti teisinį aiškumą ir sudaryti efektyvias teismo sprendimo apskundimo aukštesnės instancijos teismui galimybes, CPK pakeitimo projekte numatoma, jog pirmosios instancijos teismo sprendimas priimamas surašant visas CPK nurodytas teismo sprendimo dalis. Teismas, išnagrinėjęs bylą, gali nutarti priimti ir paskelbti sprendimą ne vėliau kaip po dvidešimties dienų. Šiuo laikotarpiu teisėjas gali nagrinėti kitas bylas. Atitinkamo pobūdžio nuostatos įtvirtintos ir dėl teismo sprendimo priėmimo ir paskelbimo apeliacinės instancijos ar kasaciniame teisme.

3. CPK PAKEITIMAI APELIACIJOS IR KASACIJOS SRITYJE

3.1. KT taip pat yra konstatavęs, kad reguliuojant civilinio proceso santykius įstatymu turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad bet kurį byloje priimtą pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą būtų galima apskusti bent vienos aukštesnės instancijos teismui. Pabrėžtina, kad įstatyme turi būti įtvirtinta ne tik pati proceso šalies teisė apskusti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui, bet ir nustatyta tokia apskundimo tvarka, kuri leistų aukštesnės instancijos teismui ištaisyti galimas pirmosios instancijos teismo klaidas. Priešingu atveju būtų nukrypstama nuo konstitucinio teisinės valstybės principo, pažeista asmens konstitucinė teisė į tinkamą teismo procesą¹⁹.

Dr. Armanas Abramavičius atkreipia dėmesį, jog tokia KT pozicija teisinėje bendruomenėje sukėlė daug diskusijų. Tačiau jis pabrėžia, kad „asmens teisė į tinkamą teisinį procesą, *inter alia* jo teisė apskusti baigiamąjį teismo aktą, aiškinama Lietuvos Respublikos Konstitucijos kontekste, negali būti interpretuojama atsižvelgiant vien į tai, kaip ši asmens teisė yra įtvirtinta kitų valstybių Konstitucijose <...>. Be to, reikia turėti omenyje ir tai, kad Lietuvos, kaip ir kitų valstybių, nacio-

kovo 14 d. red.), 324 straipsnio 12, 13 dalių (2002 m. kovo 14 d. red.), 377 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. red.) 9 dalies (2002 m. kovo 14 d. red.), 448 straipsnio 7 dalies (2002 m. kovo 14 d. red.), 454 straipsnio 5, 6 dalių (2002 m. kovo 14 d. red.), 460 straipsnio 4, 5 dalių (2002 m. kovo 14 d. red.), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 268 straipsnio 3 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 285 straipsnio 2, 5 dalių (2002 m. vasario 28 d. red.), 286 straipsnio 1 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 288 straipsnio 4 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 289 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 303 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 320 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 325 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. red.), 358 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. red.) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl pareiškėjo – Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 119 straipsnio 2 dalies 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 5 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio (2003 m. sausio 21 d. redakcija) 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 19 d. dekretas Nr. 2067 „Dėl apygardos teismo teisėjo įgaliojimų pratęsimo“, Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. birželio 18 d. dekretas Nr. 128 „Dėl apygardų teismų skyrių pirmininkų skyrimo“ ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Vilniaus apygardos teismo teisėjas Konstantas Ramelis skiriamas šio teismo civilinių bylų skyriaus pirmininku, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2006, Nr. 102-3957.

¹⁹ *Ibid.*

nalinė teisė gali numatyti asmeniui daugiau garantijų, nei jų numato Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija²⁰.

Įvertinus aptariamą konstitucinį imperatyvą, CPK pakeitimo projekte siūloma išplėsti apeliacijos teisę ir atsisakyti ribojimo, kad apeliacija negalima smulkiuose turtiniuose ginčiuose, kai ginčijama suma yra mažesnė kaip du šimtai penkiasdešimt litų.

Be to, siekiant apeliacijos operatyvumo, CPK pakeitimo projekte siūloma bendrąjį apeliacijos žodiškumo principą pakeisti bendruoju apeliacijos rašytiškumo principu. Apeliacija iš esmės yra skirta patikrinti pirmosios instancijos teismo priimto sprendimo teisėtumą bei pagrįstumą. Paprastai visi įrodymai jau būna surinkti bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme metu (vadovaujantis CPK 314 straipsniu, apeliacinės instancijos teismas atsisako priimti naujus įrodymus, kurie galėjo būti pateikti pirmosios instancijos teisme, išskyrus atvejus, kai pirmosios instancijos teismas nepagrįstai juos atsisakė priimti ar kai šių įrodymų pateikimo būtinybė iškilo vėliau). Taigi dažniausiai yra netikslinga apeliacinės instancijos teisme kartoti žodinį procesą, kuris pareikalauja papildomų tiek proceso dalyvių, tiek teismo darbo laiko sąnaudų. Visgi, užtikrinant teismo galimybes visapusiškai išnagrinėti bylos aplinkybes ir priimti joje teisingą sprendimą, CPK pakeitimo projekte taip pat įtvirtinama, jog apeliacinis skundas nagrinėjamas žodinio proceso tvarka, jeigu to prašo bent vienas dalyvaujantis byloje asmuo arba jeigu bylą nagrinėjantis teismas pripažįsta žodinį nagrinėjimą būtinu.

3.2. CPK pakeitimo projekte numatoma supaprastinta kasacinių skundų dėl tam tikrų apeliacinės instancijos teismo nutarčių pateikimo ir nagrinėjamo tvarka. Skundas kasaciniam teismui būtų pateikiamas per vieną mėnesį nuo skundžiamos nutarties įsiteisėjimo dienos. Šio skundo priėmimo ir jo tenkinimo klausimą spręstų kasacinio teismo trijų teisėjų kolegija. Atsiliepimai į skundą kasaciniam teismui būtų pateikiami iki teismo posėdžio. Kasacinio teismo nutartis dėl šių skundų būtų priimama per vieną mėnesį nuo skundo pateikimo

Šia tvarka būtų nagrinėjami kasaciniai skundai dėl apeliacinės instancijos teismo nutarčių:

1) priimtų CPK 327 straipsnio 1 dalies 2 punkto pagrindu, kai apeliacinės instancijos teismas panaikina apskųstą teismo sprendimą ir perduoda bylą pirmosios instancijos teismui nagrinėti iš naujo, jeigu neatskleista bylos esmė ir pagal byloje pateiktus įrodymus bylos negalima išnagrinėti iš esmės apeliacinės instancijos teisme. Operatyvi kasacija šiuo atveju yra būtina, siekiant išvengti praktikoje pasitaikančių netoleruotinių atvejų, kai pirmosios instancijos teismui grąžinta byla yra pradama nagrinėti iš naujo, o kasaciniame teisme dar nėra išspręstas kasacinio skundo dėl atitinkamos apeliacinės instancijos teismo nutarties tenkinimo klausimas;

2) priimtų CPK 370 straipsnio 3 dalies pagrindu, t.y. dėl proceso atnaujinimo arba atsisakymo jį atnaujinti. Kadangi proceso atnaujinimas reiškia įsiterpimą į visuomeninius santykius, dėl kurių jau yra pasisakyta įsiteisėjusiu teismo spren-

²⁰ Abramavičius A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje // Jurisprudencija. 2009, Nr. 3(117), p. 27.

mu, kasacijos didesnis operatyvumas šiuo atveju prisidėtų prie teisinio stabilumo principo apsaugos.

Dar viena CPK pakeitimo projekte siūloma naujovė kasacijos srityje – išplėstas ratas asmenų, turinčių teisę surašyti kasacinį skundą. Siūloma įtvirtinti, kad tokią teisę turėtų ir asmenys, turintys aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą, jeigu jie atstovauja savo artimiesiems giminaičiams ar sutuoktiniui (sugyventiniui), profesinės sąjungos, jeigu jos atstovauja profesinės sąjungos nariams darbo teisinių santykių bylose, taip pat antstolių padėjėjai, turintys aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą ir antstolio įgaliojimą atstovauti antstoliui bylose, kylančiose iš antstolio vykdomų funkcijų. Neabejotina, kad šie pakeitimai palengvins teisės į kasaciją įgyvendinimą.

4. ATSKIRŲ KATEGORIJŲ BYLŲ NAGRINĖJIMO POKYČIAI CPK PAKEITIMO PROJEKTE

4.1. Be šiame straipsnyje jau aptartų bylų dėl teismo įsakymo išdavimo nagrinėjimo elektronizavimo aspektų, CPK pakeitimo projekte numatomi ir kiti šių bylų teisinio reguliavimo pokyčiai.

Visų pirma siūloma aiškiai ir konkrečiai nustatyti, kad pareiškime dėl teismo įsakymo išdavimo nurodomi įrodymai, kurie gali pagrįsti reiškiama reikalavimą, tačiau prie pareiškimo jie nepridedami. Taip pat imperatyviai įtvirtinama, jog sprendamas pareiškimo priėmimo ir teismo įsakymo išdavimo klausimus teismas negali tikrinti kreditoriaus reikalavimo pagrįstumo. Tokių nuostatų įtvirtinimui egzistuoja kelios prielaidos. Viena vertus, CPK pakeitimo projektą rengusi darbo grupė konstatavo, kad yra nemažai ydingos teismų praktikos pavyzdžių, kai, nepaisant teismo įsakymo išdavimo procedūros esmės ir tikslų, iš pareiškėjų reikalaujama pridėti įrodymus, pagrindžiančius jų reikalavimus, nors CPK tokio bendro reikalavimo neįtvirtina. Manytina, kad efektyvus šios procedūros įgyvendinimas nesuderinamas su tokiais reikalavimais pareiškėjui, kurie teismo įsakymo išdavimo procesą priartina prie bylų nagrinėjimo bendrąja ginčo teiseną. Antra vertus, šiai idėjai įtakos turėjo ir europinės tendencijos. 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 1896/2006, nustatančio Europos mokėjimo įsakymo procedūrą²¹, 7 straipsnio 2 dalies e punkte nustatoma, kad prašyme išduoti Europos mokėjimo įsakymą tik pateikiamas reikalavimą pagrindžiančių įrodymų apibūdinimas. Tuo tarpu pateikti šių įrodymų kaip pareiškimo priedų nėra reikalaujama.

CPK pakeitimo projekte taip pat siūloma nustatyti, kad teismas nutartimi atsisako priimti pareiškimą tik tais atvejais, kai yra CPK 137 straipsnio 2 dalyje nurodytos aplinkybės (aplinkybės, kurioms esant teismas atsisako priimti ieškinį) arba pareiškimas neatitinka CPK 431 straipsnio 1 ir 2 dalyse numatytų leistinumų reikalavimų. Tuo tarpu nustačius pareiškimo dėl teismo įsakymo formos ir turinio trūkumus, turės būti taikomas procesinių dokumentų trūkumų šalinimo mechanizmas. Nors ši naujovė iš pirmo žvilgsnio gali būti vertinama kaip tam tikras trukdis ope-

²¹ 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1896/2006, nustatantis Europos mokėjimo įsakymo procedūrą // OL 2006 L 399.

ratyviai teismo įsakymo išdavimo procedūrai, tačiau, manytume, proceso operatyvumo principui kur kas didesnę žalą daro tokie atvejai, kai dėl formalių trūkumų atsisakoma priimti pareiškimą dėl teismo įsakymo išdavimo ir asmuo būna priverstas teikti jį iš naujo (tam tikrais atvejais – net po kelis kartus).

Tikėtina, kad šie pakeitimai padidins teismo įsakymo išdavimo procedūros patrauklumą, be to, leis išvengti minėtų neigiamų teismų praktikoje besiformuojančių tendencijų.

4.2. CPK pakeitimo projekte nuo vieno tūkstančio litų iki penkių tūkstančių litų didinama pinigų suma, dėl kurios priteisimo bylos nagrinėjamos, taikant CPK 441 straipsnyje numatytus ypatumus (t. y. paprastesnes procedūras). Šiuo atveju taip pat iš dalies orientuojamasi į europinį reguliavimą. 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 861/2007, nustatančio Europos ieškinių dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą²², 2 straipsnio 1 dalis nustato, kad šis reglamentas taikomas tarpvalstybinio pobūdžio bylose, kuriose ieškinio suma neviršija dviejų tūkstančių eurų.

IŠVADOS

1. Įstatymais reguliuojamas teisės į teisminę gynybą įgyvendinimas privalo būti ne formalus, bet realus. T. y. procesiniuose bei kituose įstatymuose būtina nustatyti tokią kreipimosi į teismą ir bylų nagrinėjimo jame tvarką, kuri leistų asmeniui efektyviai bei operatyviai apginti savo reiškiamus reikalavimus.

2. CPK pakeitimo projekte siūlomos priemonės, kurios leis efektyviau bei operatyviau įgyvendinti teisę į teisminę gynybą, kartu nesudarant prielaidų pakenkti teisingumo vykdymo kokybei.

3. CPK pakeitimo projektu numatoma civilinio proceso modernizacija, įgyvendinami KT nutarimuose pateikti išaiškinimai, siūlomi pokyčiai, orientuojantis į europines teisinio reguliavimo tendencijas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Abramavičius A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje // Jurisprudencija. 2009, Nr. 3(117).
2. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija // OL 2010 C 83.
3. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.
4. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.
6. Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas // Valstybės žinios. 2008, Nr. 87-3462.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
8. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas / Valstybės žinios. 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.

²² 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 861/2007, nustatantis Europos ieškinių dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą // OL 2007 L 199.

9. Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2006, Nr. 7-254.
10. Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 85 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), 139 straipsnio 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 19 d. red.), Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 306 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. red.), 308 straipsnio (2006 m. birželio 1 d. red.) 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. red.), 324 straipsnio 12, 13 dalių (2002 m. kovo 14 d. red.), 377 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. red.) 9 dalies (2002 m. kovo 14 d. red.), 448 straipsnio 7 dalies (2002 m. kovo 14 d. red.), 454 straipsnio 5, 6 dalių (2002 m. kovo 14 d. red.), 460 straipsnio 4, 5 dalių (2002 m. kovo 14 d. red.), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 268 straipsnio 3 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 285 straipsnio 2, 5 dalių (2002 m. vasario 28 d. red.), 286 straipsnio 1 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 288 straipsnio 4 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 289 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 303 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 320 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 325 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. red.), 358 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. red.) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl pareiškėjo – Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 119 straipsnio 2 dalies 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 5 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio (2003 m. sausio 21 d. redakcija) 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 19 d. dekretas Nr. 2067 „Dėl apygardos teismo teisėjo įgaliojimų pratęsimo“, Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. birželio 18 d. dekretas Nr. 128 „Dėl apygardų teismų skyrių pirmininkų skyrimo“ ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Vilniaus apygardos teismo teisėjas Konstantas Ramelis skiriamas šio teismo civilinių bylų skyriaus pirmininku, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2006, Nr. 102-3957.
11. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3288.
12. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.
13. 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1896/2006, nustatantis Europos mokėjimo įsakymo procedūrą // OL 2006 L 399.
14. 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 861/2007, nustatantis Europos ieškinių dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą // OL 2007 L 199.
15. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1590115&Site=CM> [žiūrėta 2010-11-21].
16. [http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=320645&p_query=&p_tr2=\(registracijos.Nr.XP-3107\)](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=320645&p_query=&p_tr2=(registracijos.Nr.XP-3107)) [žiūrėta 2010-11-17].
17. [http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=357980&p_query=&p_tr2=\(registracijos.Nr.XIP-1409\)](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=357980&p_query=&p_tr2=(registracijos.Nr.XIP-1409)) [žiūrėta 2010-11-17].

TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ ĮGYVENDINIMO YPATUMAI CIVILINĖSE BYLOSE SU UŽSIENIO ELEMENTU

dr. Laura GUMULIAUSKIENĖ

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Civilinio proceso katedros lektorė*

Autorės mokslinių tyrimų sritys: tarptautinis ir Europos Sąjungos civilinis procesas, bylų su užsienio elementu nagrinėjimo ypatumai ir tarptautinė teisinė pagalba civiliniame procese, užsienio teismų sprendimų pripažinimas ir vykdymas, tarptautinis komercinis arbitražas.

***Anotacija.** Straipsnyje analizuojami teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo ypatumai civilinėse bylose su užsienio elementu, t.y. bylose, kuriose nagrinėjamas šalių ginčas, susijęs ne su viena, bet su dviem arba daugiau valstybių. Siekiant atsakyti į klausimą, ar tokio pobūdžio bylose visiems asmenims vienodai yra prieinama teisė į teisminę gynybą ir ar visi turi vienodas sąlygas kreiptis ne tik į savo, bet ir į kitų valstybių teismus, siekdami apginti pažeistas savo teises bei teisėtus interesus, aptariami tokie klausimai kaip užsieniečių teisinės padėties civiliniame procese Lietuvoje, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos, kaip vienos iš pagrindinių priemonių, užtikrinančių teisminės gynybos prieinamumą socialiai silpniausioms visuomenės grupėms, gavimo galimybės bylose su užsienio elementu, depozito institutas kaip papildomas reikalavimas šaliai (ieškovui), jei jis yra kitos valstybės subjektas (fizinis ar juridinis asmuo), ir kaip toks reikalavimas suderinamas su visų asmenų lygybės bei užsieniečių nediskriminavimo principais. Kalbant apie valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą bylose su užsienio elementu, straipsnyje iš esmės apsiribojama šio mechanizmo veikimo tarp Europos Sąjungos valstybių narių analize.*

ĮVADAS

Šiuo metu pasaulyje yra keli šimtai valstybių, kiekviena su savo tradicijomis, papročiais ir, žinoma, savitomis teisinėmis sistemomis. Lietuvos fiziniai bei juridiniai asmenys sudaro sandorius su užsienio valstybių kontrahentais, Lietuvos įmonės atlieka darbus ir teikia įvairias paslaugas užsienio valstybėse, sudaromos santuokos tarp skirtingų valstybių piliečių. Lietuvoje vis dažniau prašoma pripažinti ir leisti vykdyti užsienio valstybių teismų bei tarptautinių arbitražų sprendimus. Šios

tarptautinės visuomenės integracijos pasėkoje daugėja ir teisinių santykių bei teisinių ginčų, kuriems būdingas vadinamasis tarptautinis (arba užsienio) elementas, t. y. tokių atvejų, kai teisinis santykis ar teisinis ginčas įgyja vienokių ar kitokių sąsajų ne su vienos, bet su dviejų ar net kelių valstybių teisės sistemomis.

Susidūrus su tokio pobūdžio teisiniais santykiais, iškyla nemažai įvairių klausimų, pvz., į kurios valstybės teismą kiekvienu konkrečiu atveju turi būti kreipiamasi, ar bus galimybė vienoje valstybėje priimtą teismo sprendimą įvykdyti kitoje valstybėje, kurios valstybės teisė taikytina konkrečiu atveju ginčo šalių santykiams ir pan. Siekiant atsakyti į šiuos klausimus ir tinkamai apginti pažeistas subjektyvias teises bei teisėtus interesus, neretai prireikia nemažai specialių žinių, tenka kompleksškai taikyti nacionalinius, tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės aktus, ir asmenys dažnai susiduria su nemenkais sunkumais, įgyvendindami savo teisę kreiptis į teismą ar įvykdyti teismo priimtą sprendimą. Visų pirma tai susiję su kvalifikuota teisine pagalba ir konsultacijomis tokio pobūdžio bylose, antra – su išaugusiomis teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo išlaidomis.

Šiandien Lietuva jau yra daugelio tarptautinių sutarčių bei konvencijų dalyvė, pilnateisė Europos Sąjungos valstybė narė, ir šie faktoriai, žinoma, ženkliai prisideda prie aptartų santykių teisinio reguliavimo. Tačiau tenka pripažinti, kad teisininkams praktikams ne retai vis dar trūksta ne tik praktikos, bet ir žinių analizuojant, įgyvendinant bei taikant tiek tarptautinės, tiek ir Europos Sąjungos teisės normas, nors su jų taikymu vis dažniau susiduria teisėjai, advokatai, notarai, antstoliai, privačių įmonių teisininkai ir kt.

Šiuolaikinėmis sąlygomis plečiantis tarptautiniam ekonominiam, teisiniam, politiniam bendradarbiavimui, didėjant žmonių migracijai ir globalizacijos procesui, ypatingai svarbiu ir aktuali klausimu tampa, kaip asmenims, ypač fiziniams, efektyviai įgyvendinti konstitucinę teisę į teisminę gynybą, kaip užtikrinti teisminės gynybos prieinamumo principo įgyvendinimą bylose, kylančiose iš visuomeninių santykių, susijusių su keliomis valstybėmis, kuomet savo pažeistas teises ir interesus asmenims tenka ginti kitos valstybės teismuose, remtis kitos valstybės teise ar priimtą teismo sprendimą vykdyti kitoje valstybėje.

1. BYLA SU UŽSIENIO (TARPTAUTINIŲ) ELEMENTU.

Kalbant apie teisės į teisminę gynybą įgyvendinimą vadinamose civilinėse bylose su užsienio elementu (angl. *cross border cases*, vok. *Grenzüberstreitende Sachen*), visų pirma svarbu išsiaiškinti tokios bylos sąvoką. Teisinėje literatūroje, ypač Europos Sąjungos civilinės teisės ir civilinio proceso terminijoje dažnai netgi galima sutikti bendriniu tokių bylų apibūdinimu tampančią anglų kalbos sąvoką „*cross border cases*“.

Bylomis su užsienio elementu laikytinos tos bylos, kurioms būdingas vadinamasis tarptautinis, arba užsienio, elementas, t.y. kai teisinis santykis ar teisinis ginčas įgyja vienokių ar kitokių sąsajų ne su vienos, bet su dviejų ar net keleto valstybių teisės sistemomis.

Plačiau prasme civiline byla su užsienio elementu laikytini atvejai, kai yra bent viena iš šių sąlygų:

- 1) ginčo šalis gyvena arba yra užsienyje;
- 2) ginčo objektas yra užsienyje;
- 3) pranešimai, šaukimai turi būti įteikti užsienyje gyvenantiems asmenims;
- 4) įrodymai civilinėje byloje yra užsienyje;
- 5) civilinėje byloje yra būtina informacija apie užsienio teisę;
- 6) byloje priimtą sprendimą būtina vykdyti užsienyje.

Tiesa, Lietuvos Respublikos teisės aktuose oficialios civilinės bylos su užsienio elementu kategorijos nerasime.

Pirmas bandymas konkretizuoti bylos su užsienio elementu sąvoką buvo 2003 m. sausio 27 d. Tarybos direktyvoje 2003/8/EB, numatančioje teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tarptautiniuose ginčiuose pagerinimą nustatant minimalias bendras teisinės pagalbos tokiems ginčams taisykles¹ (2 straipsnis). Šioje direktyvoje tarptautiniu ginču laikomas toks ginčas, kai šios direktyvos kontekste teisinės pagalbos prašanti šalis turi nuolatinę gyvenamąją vietą arba vietą, kurioje paprastai gyvena ne toje valstybėje narėje, kurioje vyksta teismas ar kurioje turi būti vykdomas sprendimas. Nuolatinė gyvenamoji vieta nustatoma laikantis Briuselio I reglamento² 59 straipsnio. Esminis momentas nustatant, ar yra tarptautinis ginčas pagal šią direktyvą, yra pareiškimo pateikimo laikas.

Naujausiuose Europos Sąjungos teisės instrumentuose civilinio proceso srityje - 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamente (EB) Nr. 1896/2006, nustatančiame Europos mokėjimo įsakymo procedūrą,³ ir 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamente (EB) Nr. 861/2007, nustatančiame Europos ieškinių dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą,⁴ – byla su užsienio elementu apibrėžiama kaip byla, kai bent vienos iš šalių nuolatinė gyvenamoji vieta ar nuolatinio buvimo vieta arba įprastinė gyvenamoji vieta yra kitoje valstybėje narėje nei ta, kurioje kreipiamasi į teismą. Nuolatinės gyvenamosios vietos ar nuolatinio buvimo vietos nustatymui taip pat taikomos Briuselio I reglamento 59 ir 60 straipsnių nuostatos, o bylos tarpvalstybinio pobūdžio nustatymo laikas yra data, kai kompetentingas teismas gavo prašymo išduoti Europos mokėjimo įsakymo ar Europos ieškinio dėl nedidelių sumų formą.

Įdomumo dėlei pažymėtina, kad visi Europos Sąjungos teisės aktai teisinio bendradarbiavimo civilinėse bylose, civilinio proceso srityje gali būti taikomi tik, vadinamosioms, byloms su užsienio elementu. Nors priiminėjant paminėtus pastaruosius du teisės aktus ir buvo idėjų jais reglamentuoti ne tik tarptautinių, bet ir nacionalinių civilinių bylų nagrinėjimą Europos Sąjungos valstybėse narėse, vis tik, atsižvelgiant į Europos Tarybos Teisinės Tarnybos išvadas, buvo apsiribota tik bylų su užsienio elementu reglamentavimu. Derybų metu dauguma valstybių narių ir Europos Taryba laikėsi ir pritarė nuomonei, kad Amsterdamo sutarties⁵ 65

¹ [2003]. OL, L 26.

² 2000 m. gruodžio 22 d. Tarybos Reglamentu dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo bei vykdymo užtikrinimo (EB) Nr. 44/2001. [2001]. OL, L 12.

³ [2006]. OL, L 399.

⁴ [2007]. OL, L 199.

⁵ Amsterdamo sutartis dėl Europos Sąjungos sutarties, Europos Bendrijų steigimo sutarties ir su jomis susijusių aktų pakeitimo. [1997]. OL, C 340.

straipsnis neturėtų būti aiškinamas plečiamai ir Europos Sąjungos kompetencija neturėtų būti išplečiama nacionalinių civilinių procesų reglamentavimui.⁶

2. UŽSIENIEČIŲ TEISINĖ PADĖTIS CIVILINIAME PROCESĖ.

Kai viena iš civilinės bylos šalių yra kitos valstybės pilietis arba asmuo be pilietybės arba kitos valstybės juridinis asmuo, tenka pripažinti, kad tokios šalies tiek procesinė, tiek faktinė padėtis šiek tiek skiriasi nuo tos valstybės, kurioje nagrinėjama byla, piliečių ar juridinių asmenų padėties.

Bendrą principą užsieniečių civiliniame procese atžvilgiu nustato Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso⁷ (toliau – LR CPK) 793 straipsnis, kuriuo remiantis užsienio valstybių asmenų bei asmenų be pilietybės teisnumas ir veiksnumas vertinami vadovaujantis šio LR CPK nuostatomis. Užsieniečiai, kurie pagal savo šalies įstatymus neturi civilinio procesinio veiksnumo arba jų veiksnumas yra ribotas, laikomi turinčiais civilinį procesinį veiksnumą, jeigu jie atitinka LR CPK 38 straipsnio reikalavimus.

Šios LR CPK nuostatos reiškia, kad ar bylos šalis, kuri yra užsienietis ar užsienio valstybės juridinis asmuo, turi procesinį veiksnumą, t.y. ar gali įgyvendinti savo teises teisme ir pavesti atstovui vesti bylą, vertinama ne pagal jo valstybės teisę, o pagal LR CPK. Ir jei asmuo atitinka Lietuvos civilinio proceso teisėje nustatytus reikalavimus, vadinasi jis gali dalyvauti Lietuvoje nagrinėjamoje civilinėje byloje, net jei pagal savo nacionalinę teisę jo procesinis veiksnumas ir yra apribotas.

Užsieniečių teisinę padėtį Lietuvoje apskritai, ne tik civiliniame procese, taip pat nustato Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties,⁸ kurio 3 straipsnis garantuoja, kad užsieniečiai Lietuvos Respublikoje turi tas teises ir laisves, kurias numato Lietuvos Respublikos Konstitucija, tarptautinės sutartys, Lietuvos Respublikos įstatymai ir Europos Sąjungos teisės aktai; užsieniečiai Lietuvoje yra lygūs pagal įstatymus, neatsižvelgiant į jų lytį, rasę, tautybę, kalbą, kilmę, socialinę padėtį, tikėjimą, įsitikinimus ar pažiūras.

Šis įstatymas nustato bendrą principą dėl užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje, o LR CPK detalizuoja jų procesinę padėtį nagrinėjant civilines bylas Lietuvos teismuose.

LR CPK 793 straipsnio 2 dalis taip pat numato galimybę, kad abipusiškumo pagrindu Lietuvos Respublikos teismuose advokatams gali būti leista atstovauti užsieniečiams, nurodytiems to paties straipsnio 1 dalyje, jeigu jie yra atitinkamų valstybių piliečiai. Tai reiškia, kad Lietuvos teisme savo klientui užsieniečiui gali atstovauti ir jo valstybės advokatas. Tuo tarpu Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo⁹ 17 straipsnio 4 dalis detalizuoja, kad užsienio valstybių advokatai verstis

⁶ Remiamasi 2005 m. kovo 14 d. Teisingumo ir vidaus reikalų Tarybos susitikimo Dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento, sukuriančio Europos teismo įsakymo procesą, projekto medžiaga (neskelbiama).

⁷ *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36–1340.

⁸ *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 73-2539.

⁹ *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632.

advokato veikla Lietuvoje gali tik pagal Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis dėl teisinės pagalbos, išskyrus Europos Sąjungos valstybių narių teisininkus, teikiančius laikinas ar nuolatinio pobūdžio teises paslaugas Lietuvos Respublikoje.¹⁰ Tokią galimybę numato tik viena Lietuvos Respublikos teisinės pagalbos ir teisių santykių sutartis. Tai 1992 m. Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose¹¹, kurios 1 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad abiejų susitariančių šalių advokatai kitoje valstybėje, t.y. Lietuvos advokatai Baltarusijoje ir Baltarusijos advokatai Lietuvoje, naudojami tokiais pat teisėmis kaip ir tos valstybės advokatai ir gali nekliudomai teikti teisinę pagalbą kitos šalies piliečiams.

Lietuvos teisinės pagalbos ir teisių santykių sutartys¹² taip pat numato, kad vienos susitariančios šalies piliečiai kitos susitariančios šalies teritorijoje naudojami tokiais pačiomis teisėmis, kaip ir tos šalies piliečiai ir gali nekliudomai kreiptis į teismus, prokuratūrą, notarus, antstolius ir kitas teises institucijas.

Europos Sąjungos valstybių narių piliečiams taip pat užtikrinama vienoda teisinė gynyba visoje Europos Sąjungos teritorijoje ir jie negali būti diskriminuojami ar naudotis blogesne procesine padėtimi kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje nei savo kilmės valstybėje.

3. VALSTYBĖS GARANTUOJAMA TEISINĖ PAGALBA BYLOSE SU UŽSIENIO ELEMENTU.

Viena iš svarbių teisminės gynybos prieinamumo principo užtikrinimo priemonių yra valstybės garantuojamos teisinės pagalbos institutas. Valstybės garantuojama teisinė pagalba – tai mechanizmas, kai valstybė apmoka už asmens bylinėjimąsi, advokato išlaidas, žyminius mokesčius valstybei, kai jis pats dėl savo finansinės padėties yra nepajėgus padengti šių išlaidų ir vien dėl to negalėtų veiksmingai pasinaudoti teise į teisminę gynybą ir apginti savo interesų teisme.¹³

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimas yra žinomas ir užtikrinamas taip pat ir bylose su užsienio elementu, t.y. jei asmuo yra vienos valstybės pilietis, o bylinėjasi kitos valstybės teisme, tai tam tikrais atvejais jis taip pat turi teisę į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir toje kitoje valstybėje nei jis gyvena ir kurioje vyksta teismas. Tokią galimybę numato tiek tarptautinės, tiek Europos

¹⁰ Kitų Europos Sąjungos valstybių narių advokatai visoje Europos Sąjungos teritorijoje gali teikti paslaugas, remiantis 1977 m. kovo 22 d. Komisijos Direktyva skirta padėti teisininkams veiksmingai naudotis laisve teikti paslaugas ([1977]. OL, L 78), ir 1998 m. vasario 16 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 98/5/EB skirta padėti teisininkams verstis nuolatinė advokato praktika kitoje valstybėje narėje nei ta, kurioje buvo įgyta kvalifikacija ([1998]. OL, L 77).

¹¹ *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1008.

¹² Šiuo metu sutartys dėl teisinės pagalbos ir teisių santykių galioja su šiomis valstybėmis: Latvijos Respublika, Estijos Respublika, Moldovos Respublika, Lenkijos Respublika, Ukraina, Baltarusijos Respublika, Rusijos Federacija, Kazachstano Respublika, Uzbekistano Respublika, Azerbaidžano Respublika, Armėnijos Respublika, Turkijos Respublika ir Kinijos Liaudies Respublika.

¹³ Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos civilinėse bylose institutas plačiai analizuojamas Montvydienės, I. daktaro disertacijoje „Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose“: socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.

Sąjungos teisės aktai. Tai: 1977 m. Europos sutartis dėl teisinės pagalbos prašymų perdavimo¹⁴, kurią Lietuva ratifikavo 1996 m.¹⁵, jos 2001 m. Papildomas protokolai¹⁶, kurią Lietuva ratifikavo 2004 m.¹⁷, ir jau minėta 2003 m. sausio 27 d. Tarybos direktyva 2003/8/EB, numatanti teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tarptautiniuose ginčiuose pagerinimą nustatant minimalias bendras teisinės pagalbos tokiems ginčams taisykles (toliau – Direktyva).

Pastaroji Direktyva įgyvendinta 2005 m. sausio 20 d. priėmus naujos redakcijos Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą¹⁸. Be to, Europos Komisija yra priėmusi sprendimą¹⁹, kuriuo patvirtino standartinės formos prašymus teisei pagalbai kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje gauti, o minėto Lietuvos Respublikos įstatymo 30 straipsnis numato, kad prašymai pateikiami ir persiunčiami laikantis Europos Bendrijų Komisijos nustatytos formos, t. y. į nacionalinius teisės aktus tos formos nebeperkeliant ir jos papildomai nebetvirtinant nacionaliniu lygmeniu.

Pagrindiniai principai, suteikiant asmeniui valstybės garantuojamą teisinę pagalbą bylose su užsienio elementu pagal Direktyvą yra šie:

1) asmens, prašančio valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, gyvenamoji valstybė ir teismo valstybė turi skirtis,

2) ar asmens finansinė padėtis yra tokia sunki, kad jam turėtų būti suteikia valstybės garantuojama teisinė pagalba, vertinama pagal žmogaus gyvenamosios valstybės kriterijus.

Pastarojo kriterijaus nustatymas yra visiškai logiškas, kadangi valstybių pragyvenimo lygis ir vertinimo kriterijai skiriasi. Pvz., pagal teismo vietos valstybės pragyvenimo lygį žmogaus pajamos ar jo turimas turtas gali atrodyti gan didelis, bet pagal jo gyvenamąją vietą – jis gali būti vertinamas kaip neturintis pakankamai pajamų samdytis advokatą ir bylinėtis, juolab, kad bylinėtis reikia kitoje valstybėje, dėl ko prisideda vertimų, pašto, kelionės išlaidos, o ir advokatų paslaugų kaina labai skiriasi skirtingose valstybėse.

Prašymai dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo kitoje Europos sąjungos valstybėje narėje perduodami per Lietuvos Respublikos teisingumo ministeriją.

Pagal Direktyvą teisinė pagalba laikoma tinkama, kai ji užtikrina:

a) ikiteismines konsultacijas numatant pasiekti taikos sutartį iki prasidedant teisminiam nagrinėjimui;

b) teisinę pagalbą bei atstovavimą teisme ir gavėjo atleidimą nuo bylinėjimosi išlaidų.

¹⁴ *Valstybės Žinios*. 1996, Nr. 18-459.

¹⁵ Lietuvos Respublikos Europos sutarties dėl teisinės pagalbos prašymų perdavimo ratifikavimo įstatymas. *Valstybės Žinios*. 1996, Nr. 18-459.

¹⁶ Europos sutarties dėl teisinės pagalbos prašymų perdavimo papildomas protokolai. *Valstybės Žinios*. 2004, Nr. 80-2837.

¹⁷ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Europos sutarties dėl teisinės pagalbos prašymų perdavimo papildomo protokolo ratifikavimo. *Valstybės Žinios*. 2004, Nr. 80-2829.

¹⁸ *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 18-572.

¹⁹ 2005 m. rugpjūčio 26 d. Komisijos sprendimas, nustatantis teisinės pagalbos prašymų perdavimo formą pagal Tarybos direktyvą 2003/8/EB (2005/630/EB). [2005]. OL, L 225.

Kalbant apie teisės į teisminę gynybą tinkamą įgyvendinimą, labai svarbią vietą užima teismų sprendimų vykdymas ir teisme apgintos subjektinės teisės realus apgynimas arba atstatymas. „Europos civilinio proceso teisė tarnauja keturių pagrindinių Europos Sąjungos laisvių įgyvendinimui. Taip pat kaip prekės, kapitalas ir paslaugos, turi laisvai cirkuliuoti ir teismų sprendimai.“²⁰ Vienas iš svarbiausių 1999 m. spalio 15-16 d. Europos Vadovų Tarybos metu patvirtintos Tamperės programos²¹ prioritetų - abipusio pripažinimo principas yra viso teisinio bendradarbiavimo civilinėse bylose Europos Sąjungoje pagrindas. 2000 m. lapkričio 30 d. Teisingumo ir vidaus reikalų taryba patvirtino priemonių, skirtų įgyvendinti abipusio sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo principui, programą²² (toliau – Priemonių programa), kurios galutinis tikslas – visiškai panaikinti „*exequatur*“ procedūrą tarp ES valstybių narių.

2004 m. lapkričio 4–5 d. vykusiame susitikime Europos Vadovų Taryba priėmė Hagos programą²³, kurios pagrindiniu prioritetu tapo nuolatinis minėtos Priemonių programos įgyvendinimas, siekiant ją užbaigti iki 2011 m., nors išlieka abejojančiųjų, ar siekiamas absoliutus *exequatur* procedūros atsisakymas Europos Sąjungoje bus pasiektas iki nurodyto termino – 2011 m.²⁴ Vadovų Taryba pažymėjo, kad jau įgyvendinta daug priemonių, tačiau ir toliau reikia stengtis sudaryti teisingumo prieinamumo sąlygas ir užtikrinti teismų bendradarbiavimą, taip pat plačiai taikyti abipusį pripažinimą.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos²⁵ 6 straipsnyje taip pat yra sakoma, kad sprendimo vykdymas yra neatskiriama pagrindinės žmogaus teisės į nešališką teismo procesą per kiek įmanoma trumpiausią laiką dalis.

Turit omenyje minėtus Europos Sąjungos tikslus bei tarptautinės teisės požiūrį į teismų sprendimų įvykdymo galimumą, Direktyva ir ją įgyvendinantis Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas taip pat užtikrina valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo tęstinumą: asmuo, gavęs teisinę pagalbą kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje, kurioje buvo sprendžiama byla, turi teisę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą pagal, jeigu Lietuvos Respublikoje prašoma pripažinti arba leisti vykdyti priimtą sprendimą nurodytoje byloje.

²⁰ Schmidt, U. *Europäisches Zivilprozessrecht in der Praxis*. München: Verlag C.H.Beck, 2004, p. 1.

²¹ Tampere European Council – Presidency Conclusions. 16/10/1999. Official number 200/1/99 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-09-30].

<http://www.consilium.europa.eu/cms3_Applications/applications/search/newsDocDetails.asp?cmsid=650&dockey=59122&doclang=EN&lang=EN>

²² [2001] OL, C 12.

²³ Briuselio Europos Tarybos pirmininkaujančios valstybės narės išvados. 2004 m. lapkričio 4–5 d. Oficialus Nr. 14292/1/04 REV 1 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-09-30].

<http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/LT/ec/82546.pdf>

²⁴ Kreuzer, K. *Zu stand und Perspektiven des Europäischen Internationalen Privatrecht – Wie europäisch soll das Europäische Internationale Privatrecht sein?* Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht. Band 70 (2006), Heft 1 (Januar), p. 31.

²⁵ *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40–987.

Tačiau tam tikra problema vis tik egzistuoja. Direktyva reikalauja Europos Sąjungos valstybių narių tik užtikrinti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tęstinumą teismo sprendimo pripažinimo ir vykdymo procese, jei tokia pagalba sprendimo įvykdymo siekiančiam asmeniui jau buvo teikiama nagrinėjant bylą iš esmės. Tačiau jei nagrinėjant vienoje valstybėje narėje asmuo neprašė valstybės garantuojamos teisinės pagalbos ar neatitiko sąlygų jai gauti, tačiau vėliau, jau siekiant įvykdyti teismo sprendimą kitoje valstybėje narėje, jo materialinė padėtis pasikeitė, Direktyva nebenumato galimybės suteikti asmeniui valstybės garantuojamą teisinę pagalbą vykdymo procese ir tai neretai gali tapti didele problema, asmeniui siekiant iki galo realiai įgyvendinti savo teisę į teisminę gynybą.

Tuo tarpu Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme antrinė teisinė pagalba apima ir asmenų atstovavimą, įskaitant vykdymo procesą. Kyla klausimas, ar Lietuvos Respublikos piliečiui, kuriam valstybės garantuojama teisinė pagalba nagrinėjant bylą Lietuvos teisme nebuvo teikiama, ji būtų suteikta pagal Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą, siekiant įvykdyti teismo sprendimą kitoje Europos Sąjungos ar bet kurioje trečiojoje valstybėje, t.y. ar būtų padengiamos atstovavimo bei kitos išlaidos vykdymo užsienio valstybėje išlaidos.

4. UŽSTATAS BYLOSE SU UŽSIENIO ELEMENTU.

Kai ieškovu byloje yra užsienio valstybės subjektas, iškyla grėsmė, kad jei ieškinys bus atmetas ar kad apskritai pareikštas nepagrįstas ieškinys, arba jei atsakovas pareikš priešieškinį ir teismas jį patenkins ar pan., asmeniui, kuris byloje buvo atsakovu, gali būti sudėtinga išsireikalauti patirtas bylinėjimosi išlaidas iš užsienyje gyvenančios ar esančios asmens, kuris buvo pareiškęs ieškinį. Daugumoje valstybių galioja bendras principas, kad visos šalių patirtos bylinėjimosi išlaidos (pvz., žyminiai mokesčiai valstybei, advokatų išlaidos, vertimų, dokumentų įteikimo ir kt. išlaidos) paprastai priteisiamos iš tos šalies, kuri pralaimi bylą, t.y. iš atsakovo, jei ieškinys yra pilnai patenkinamas, arba iš paties ieškovo, jei jo pareikštas ieškinys yra atmetamas arba jei apskritai buvo pareikštas nepagrįstas ieškinys.

Taigi, kad apsaugotų savo piliečius nuo nepagrįstų ieškinių ir nesąžiningų bylininkų, valstybė naudoja tokį institutą kaip užstatą.

LR CPK 794 straipsnis numato, kad ieškovas, jei jis yra kitos valstybės fizinis ar juridinis asmuo, atsakovo prašymu privalo nustatyta tvarka sumokėti užstatą galimų bylinėjimosi išlaidų atlyginimui užtikrinti. Šis reikalavimas netaikomas:

1) jeigu ieškovas Lietuvos Respublikoje turi turto, kurio pakanka bylinėjimosi išlaidoms padengti;

2) neturtinio pobūdžio šeimos bylose, bylose pagal pareikštą priešieškinį bei bylose, kuriose prašoma išduoti teismo įsakymą;

3) bylose, kuriose šalys susitarė dėl to, kad ginčai bus nagrinėjami Lietuvos Respublikos teismuose;

4) jeigu užstato institutą draudžia atitinkama tarptautinė sutartis.

Pareikalauti užtikrinti galimas bylinėjimosi išlaidas atsakovas turi teisę ne vėliau kaip pirmojo procesinio veiksmo atlikimo metu. Tai reiškia, kad iki atsiliepimo

ar priešieškiniu pateikimo, arba kartu su šiais procesiniais dokumentais, t.y. su pirmaisiais atsakovo teikiamais procesiniais dokumentais, sužinojęs kad jam pareikštas ieškinyis ir prieš jį iškelta civilinė byla ir kad ją iškėlė ieškovas iš užsienio, atsakovas gali prašyti teismo paskirti ieškovui – užsieniečiui sumokėti užstatą. Reikalavimas gali būti pareiškiamas ir vėliau, jeigu jau bylos nagrinėjimo metu buvo sužinota, kad ieškovas yra kitos valstybės fizinis ar juridinis asmuo.

Užstatas reikalingas tam, kad tuo atveju, jei ieškovas pralaimėtų bylą ir nors teismas ir priteistų iš jo išieškoti atsakovo patirtas bylinėjimosi išlaidas ir kitus nuostolius, įvykdyti tokį teismo sprendimą kitoje valstybėje, kurioje gyvena, yra arba turi turto ieškovas, nebūtų paprasta. Tai yra atsakovas, norėdamas susigrąžinti patirtas išlaidas, turėtų pats imtis aktyvių veiksmų ir siekti teismo sprendimo pripažinimo ir įvykdymo užsienio valstybėje. Taigi, kad atsakovas neatsidurtų tokioje nepalankioje situacijoje, ieškovui teismas gali paskirti sumokėti užstatą į teismo deponitinę sąskaitą, iš kurios, prireikus, būtų padengiamos visos bylinėjimosi išlaidos.

Taigi, LR CPK numato tam tikras papildomas sąlygas bylos šaliai, jei ji yra užsienietis. Reikia pripažinti, kad užstato institutas tam tikra prasme riboja teisminės gynybos prieinamumo galimybę užsienio valstybių asmenims Lietuvoje. Todėl valstybės savo susitarimais siekia šios instituto tam tikrais atvejais atsisakyti ir taip saugoti savo piliečių interesus ir teises užsienio valstybėse. Aptariamą papildomą procesinį reikalavimą, t.y. reikalavimą ieškovui, gyvenančiam užsienyje ir neturinčiam Lietuvoje turto, sumokėti užstatą bylinėjimosi išlaidų užtikrinimui, gali būti taikomas ne visų užsienio valstybių piliečiams.

Visų pirma, remiantis LR CPK 794 straipsnio 2 dalies 4 punktu, ši sąlyga negali būti taikoma trylikos valstybių, su kuriomis Lietuva yra sudariusi teisinės pagalbos sutartis, piliečiams. Visose Lietuvos Respublikos dvišalėse (ir trišalėje) teisinės pagalbos ir teisinių santykių sutartyse numatyta, kad susitariančių šalių piliečiai kitoje šalyje naudojami tokia pačia teisine gynyba kaip ir tos valstybės piliečiai. Tai reiškia, kad jiems negali būti sudaromos kitokios procesinės sąlygos (ypač – blogesnės ar mažiau palankios) bylose, nagrinėjamosiose kitoje valstybėje, negu tos valstybės piliečiams.

Antra, Europos Bendrijų Teisingumo Teismas yra pasisakęs, kad Europos Sąjungos valstybių narių piliečiams kitoje valstybėje narėje negali būti taikomi jokie papildomi apribojimai ar suvaržymai civiliniame procese. Taigi, pareiga sumokėti užstatą bylinėjimo išlaidų užtikrinimui negali būti taikoma kitų Europos Sąjungos valstybių narių piliečiams, kai jie reiškia ieškinį Lietuvos teismuose, net jei jie neturi Lietuvoje turto, kurio pakaktų bylinėjimosi išlaidų atlyginimui, kadangi tai prieštarautų visų Europos Sąjungos piliečių lygiateisiškumo principui, teisės į teisminę gynybą prieinamumo principui ir pažeistų Europos Bendrijų Teisingumo Teismas jurisprudenciją.

Kita vertus, kyla klausimas, kaip toks skirtingų valstybių piliečių diferencijavimas civiliniame procese, pvz., valstybių su kuriomis Lietuva yra sudariusi dvišales sutartis, kitų Europos Sąjungos valstybių narių piliečių ir trečiųjų valstybių, pvz., JAV ar Šveicarijos, suderinamas su Lietuvos Respublikos įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties 3 straipsnio nuostatomis, deklaruojančiomis, kad visi užsi-

eniečiai Lietuvos Respublikoje yra lygūs pagal įstatymus, neatsižvelgiant į jų lytį, rasę, tautybę, kalbą, kilmę, socialinę padėtį, tikėjimą, įsitikinimus ar pažiūras, ir ar iš tiesų teisė į teisminę gynybą visiems yra vienodai prieinama.

IŠVADOS

1. 2003 m. sausio 27 d. Tarybos direktyvoje 2003/8/EB, numatančioje teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tarptautiniuose ginčiuose pagerinimą nustatant minimalias bendras teisinės pagalbos tokiems ginčams taisykles, civiline byla su užsienio elementu laikoma tokia byla, kai šios direktyvos kontekste teisinės pagalbos prašanti šalis turi nuolatinę gyvenamąją vietą arba vietą, kurioje paprastai gyvena ne toje valstybėje narėje, kurioje vyksta teismas ar kurioje turi būti vykdomas sprendimas.

2. Bylose su užsienio elementu asmenys taip pat turi teisę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą kitoje valstybėje nei jie gyvena ir kurioje vyksta teismas tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės aktų nustatyta tvarka ir sąlygomis.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo principai pagal 2003 m. sausio 27 d. Tarybos direktyvą 2003/8/EB:

1) asmens, prašančio valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, gyvenamoji valstybė ir teismo valstybė turi skirtis,

2) ar asmens finansinė padėtis yra tokia sunki, kad jam turėtų būti suteikia valstybės

garantuojama teisinė pagalba, vertinama pagal žmogaus gyvenamosios valstybės kriterijus.

3. Direktyva ir ją įgyvendinantis Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas užtikrina valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo tęstinumą, kai asmuo, gavęs teisinę pagalbą kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje, kurioje buvo sprendžiama byla, turi teisę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir prašant pripažinti arba leisti vykdyti priimtą sprendimą nurodytoje byloje kitoje valstybėje. Tačiau Direktyva nebenumato galimybės suteikti asmeniui valstybės garantuojamą teisinę pagalbą vykdymo procese, jei ji dėl vienokių ar kitokių priežasčių nebuvo teikiama bylos nagrinėjimo metu.

Kyla klausimas, ar Lietuvos Respublikos piliečiui, kuriam valstybės garantuojama teisinė pagalba nagrinėjant bylą Lietuvos teisme nebuvo teikiama, ji būtų suteikta pagal Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą, siekiant įvykdyti teismo sprendimą kitoje Europos Sąjungos ar bet kurioje trečiojoje valstybėje, t.y. ar būtų padengiamos atstovavimo bei kitos teismo sprendimo vykdymo užsienio valstybėje išlaidos.

4. Užstato institutas, kai iš ieškovo – užsienio valstybės piliečio ar juridinio asmens reikalaujama tokiu būdu užtikrinti galimą bylinėjimosi išlaidų atlyginimą, tam tikra prasme riboja teisminės gynybos prieinamumo galimybę užsienio valstybių asmenims Lietuvoje, o tuo pačiu draudimas reikalauti depozito iš tam tikros grupės užsieniečių, t.y. valstybių, su kuriomis Lietuva yra sudariusi teisinės pagalbos ir teisinių santykių sutartis, piliečių bei iš kitų Europos Sąjungos valstybių na-

rių piliečių, galimai prasilenkia su Lietuvos Respublikos įstatyme dėl užsieniečių teisinės padėties įtvirtintu visų užsieniečių lygybės principu.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Kreuzer, K. *Zu stand und Perspektiven des Europäischen Internationalen Privatrecht – Wie europäisch soll das Europäische Internationale Privatrecht sein?* Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht. Band 70 (2006), Heft 1 (Januar).
2. Montvydienė, I. Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
3. Švedas, G. Tarptautiniai dokumentai 3. Teisinis bendradarbiavimas civilinėse ir nepilnamečių bylose. Vilnius: TIC, 2003.
4. Schmidt, U. *Europäisches Zivilprozessrecht in der Praxis*. München: Verlag C.H.Beck, 2004.
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36–1340.
6. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 73-2539.
7. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632.
8. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 18-572.
9. Lietuvos Respublikos Europos sutarties dėl teisinės pagalbos prašymų perdavimo ratifikavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 18-459.
10. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Europos sutarties dėl teisinės pagalbos prašymų perdavimo papildomo protokolo ratifikavimo. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 80-2829.
11. 2003 m. sausio 27 d. Tarybos direktyva 2003/8/EB, numatanti teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tarptautiniuose ginčiuose pagerinimą nustatant minimalias bendras teisinės pagalbos tokiems ginčams taisykles. [2003]. OL, L 26.
12. 2000 m. gruodžio 22 d. Tarybos Reglamentas dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo bei vykdymo užtikrinimo (EB) Nr. 44/2001. [2001]. OL, L 12.
13. 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1896/2006 nustatantis Europos mokėjimo įsakymo procedūrą. [2006]. OL, L 399.
14. 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 861/2007 nustatantis Europos ieškinių dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą. [2007]. OL, L 199.
15. Amsterdamo sutartis dėl Europos Sąjungos sutarties, Europos Bendrijų steigimo sutarties ir su jomis susijusių aktų pakeitimo. [1997]. OL, C 340.
16. 1977 m. kovo 22 d. Komisijos Direktyva skirta padėti teisininkams veiksmingai naudotis laisve teikti paslaugas. [1977]. OL, L 78.
17. 1998 m. vasario 16 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 98/5/EB skirta padėti teisininkams verstis nuolatine advokato praktika kitoje valstybėje narėje nei ta, kurioje buvo įgyta kvalifikacija. [1998]. OL, L 77.
18. 2005 m. rugpjūčio 26 d. Komisijos sprendimas, nustatantis teisinės pagalbos prašymų perdavimo formą pagal Tarybos direktyvą 2003/8/EB (2005/630/EB). [2005]. OL, L 225.

19. Priemonių, skirtų įgyvendinti abipusio sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo principui, programa. [2001] OL, C 12.
20. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40–987.
21. 1977 m. Europos sutartis dėl teisinės pagalbos prašymų perdavimo. *Valstybės Žinios*. 1996, Nr. 18-459.
22. Europos sutarties dėl teisinės pagalbos prašymų perdavimo papildomas protokolai. *Valstybės Žinios*. 2004, Nr. 80-2837.
23. Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1008.
24. Tampere European Council – Presidency Conclusions. 16/10/1999. Official number 200/1/99 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-09-30].
25. <http://www.consilium.europa.eu/cms3_Applications/applications/search/newsDocDetails.asp?cmsid=650&dockey=59122&doclang=EN&lang=EN>
26. Briuselio Europos Tarybos pirmininkaujančios valstybės narės išvados. 2004 m. lapkričio 4–5 d. Oficialus Nr. 14292/1/04 REV 1 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-09-30].
27. <http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/LT/ec/82546.pdf>
28. 2005 m. kovo 14 d. Teisingumo ir vidaus reikalų Tarybos susitikimo Dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento, sukuriančio Europos teismo įsakymo procesą, projekto medžiaga (neskelbiama).

IŠANKSTINĖS NETEISMINĖS GINČO SPRENDIMO TVARKOS LAIKYMASIS ĮGYVENDINANT TEISĘ KREIPTIS Į TEISMĄ

Dr. Gitana KAVALIAUSKIENĖ

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto

Civilinio proceso katedros lektorė

Anotacija. Straipsnyje aptariama išankstinė neteisminė ginčo sprendimo tvarka ir jos santykis su teise kreiptis į teismą teisminės gynybos. Tam, kad teisminė gynyba būtų realiai įgyvendinama ir vyktų tinkamas teismo procesas, civilinio proceso įstatymai detalizuoja konstitucinę teisę kreiptis į teismą ir nustato kreipimosi į teismą tvarką. Civilinė byla bus iškelta tik tuo atveju, jei asmuo laikysis įstatymo nustatytos kreipimosi į teismą tvarkos. Tam tikrų kategorijų civilinėse bylose, įstatymų leidėjas numato būtinybę laikytis įstatymo nustatytos išankstinės neteisminės ginčo sprendimo tvarkos, todėl straipsnis skirtas aptarti išankstinės neteisminės ginčo sprendimo tvarkos sampratai ir turiniui. Aptariamos praktikoje daromos klaidos dėl neteisingo išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos suvokimo. Šiame straipsnyje nagrinėjamas ir tarpininkavimo, kaip vieno iš alternatyvių ginčo sprendimo būdų santykis su išankstine neteisimine ginčo sprendimo tvarka. Straipsnio pabaigoje pateikiamos apibendrinančios išvados.

Mokslinių tyrimų kryptys: civilinio proceso teisė, alternatyvūs ginčų sprendimo būdai, teisminė gynyba.

IVADAS

Teisę kreiptis į teismą tam tikrų kategorijų civilinėse bylose, įstatymų leidėjas sieja su būtinybe laikytis įstatymo nustatytos išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos (Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas²⁶ 137 straipsnio 2 dalis 3 punktas (toliau - LR CPK)). Įstatymų leidėjas teisės kreiptis į teismą įgijimo faktą tam tikrų kategorijų bylose padaręs priklausomu nuo išankstinės neteisminės ginčo sprendimo tvarkos, nepateikia tokių bylų sąrašo, kuriose ši tvarka privaloma. LR CPK numatyta tik bendra taisyklė, numatanti pareigą laikytis įstatymų nustatytos tam tikrų kategorijų bylų išankstinės neteisminės ginčo sprendimo tvarkos. Tei-

²⁶ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 36 – 1340.

sinėje literatūroje taip pat nerasime tikslios įstatymo nustatytos tai bylų kategorijai išankstinės ginčo sprendimo ne teisme tvarkos sampratos. Teisinėje literatūroje pateikiami tik atskiri teiginiai, neatskleidžiantys šios tvarkos turinio arba pateikiamas tik kai kurių įstatymų sąrašas, kuriuose numatyta pareiga kreiptis į neteisminę ginčo sprendimo instituciją. Praktikoje taip pat daromos klaidos neteisingai suvokiant šios tvarkos turinį.

Šiuo metu daug kalbama ir diskutuojama apie kai kurių alternatyvių ginčų sprendimo procedūrų, (toliau darbe – AGS) pavyzdžiui, tarpininkavimo, priskyrimą įstatymo nustatytai išankstinei neteisminėi ginčo sprendimo tvarkai. Lietuvoje AGS teisinį reglamentavimą įtvirtinus aukščiausios teisinės galios teisės aktu (2008 m. liepos 15 d. buvo priimtas LR civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas), iškilo dar vienas aktualus klausimas, koks yra AGS ir teisės į teisminę gynybą sątykis?

Todėl šio straipsnio tikslas – atskleisti išankstinės neteisminės ginčo sprendimo tvarkos turinį ir tarpininkavimo, kaip vieno iš AGS būdų santykį su išankstine neteisimine ginčo sprendimo tvarka. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai: 1) atskleisti išankstinės neteisminės ginčo sprendimo tvarkos santykį su teise kreiptis į teismą; 2) nustatyti išankstinės neteisminės ginčo sprendimo tvarkos turinį ir jos reikšmę; 3) nustatyti tarpininkavimo, kaip vieno iš AGS būdų santykį su išankstine neteisimine ginčo sprendimo tvarka. Tyrimo metu buvo kompleksiskai taikomi įvairūs mokslinio tyrimo metodai. Lingvistinis metodas buvo taikomas aiškinant kai kurių LR CPK ir civilinio proceso teisės doktrinoje vartojamų sąvokų tikrąją prasmę. Naudojant sisteminės analizės metodą LR CPK 137 str. 2 d. 3 p. numatytas atsisakymo priimti ieškinį pagrindas buvo analizuojamas atsižvelgiant į jo santykį su ypatingąją teiseną reglamentuojančiomis normomis, siekiant išsiaiškinti, ar šis atsisakymo priimti ieškinį pagrindas taikomas ir ypatingajai teisei. Loginis ir apibendrinimo metodai pasitelkti apibendrinti analizuotai teorinei praktinei tyrimo medžiagai bei išvadoms formuluoti.

1. IŠANKSTINĖS NETEISMINĖS GINČO SPRENDIMO TVARKOS SAMPRATA, TURINYS IR REIKŠMĖ

Įstatymo nustatytos tai bylų kategorijai išankstinio neteisminio bylos sprendimo tvarkos nesilaikymas teisei kreiptis į teismą turi dvejopą reikšmę ir sukelia dvejopas procesines teises pasekmes. Teisėjas, nustatęs įstatymo nustatytos, tai bylų kategorijai išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos nesilaikymo faktą, remiantis LR CPK 137 straipsnio 2 dalies 3 punktu, privalo atsisakyti priimti pareiškimą. Tačiau vienais atvejais, toks atsisakymas užkerta kelią su tuo pačiu reikalavimu pakartotinai kreiptis į teismą, o kitais atvejais, ne. Jei toks faktas išaiškėja jau iškėlus civilinę bylą, tai jis gali būti civilinės bylos nutraukimo pagrindu (LR CPK 293 straipsnio 1 dalies 2 punktas) arba pareiškimo palikimo nenagrinėtu pagrindu (LR CPK 296 straipsnio 1 dalies 1 punktas). Taigi, įstatymo nustatyta išankstinė neteisminė bylos sprendimo tvarka, vienais atvejais yra teisės kreiptis į teismą prielaida, o kitais atvejais – šios teisės tinkamo realizavimo sąlyga. Toks skirstymas priklauso nuo aplinkybės, ar asmuo dar turi galimybę pasinaudoti iš-

ankstine neteisimine bylos sprendimo tvarka. Tokios galimybės išsaugojimas priklauso nuo to, ar įstatymas sieja šios tvarkos laikymąsi su tam tikrais terminais, ar tie terminai nėra naikinamieji ir, ar nėra pasibaigę.

Jei įstatymų leidėjas galimybę pasinaudoti išankstine neteisimine bylos sprendimo tvarka sieja su terminais ir jie yra naikinamieji, bei praleisti, tai šios išankstinės tvarkos nesilaikymas reiškia teisės kreiptis į teismą neturėjimą. O tais atvejais, kai įstatymų leidėjas galimybės pasinaudoti šia tvarka nesieja su kokiais nors terminais arba nors ir sieja, bet šie terminai nėra naikinamieji, tai šios tvarkos nesilaikymo faktas yra laikomas teisės kreiptis į teismą tinkamo realizavimo sąlygos pažeidimu, kuris gali būti lengvai pašalinamas.

Įstatymų leidėjas teisės kreiptis į teismą įgijimo faktą tam tikrų kategorijų bylose padaręs priklausomu nuo išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos, nepateikia bylų sąrašo, kuriose ši tvarka privaloma. Išties, toks įstatymų leidėjo sprendimas visiškai suprantamas, kadangi būtų sunku, o kai kuriais atvejais, net neįmanoma LR CPK numatyti visus atvejus, kuriems esant privalu laikytis išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos. Tokio sąrašo sudarymas neįsivaizduojamas ieškininės teisenos bylose, kadangi, skirtingai nuo ypatingosios teisenos, ieškinio teisenos tvarka nagrinėtinų bylų sąrašas nėra pateiktas. Ypatingojoje teise-noje toks sąrašas, nors ir nėra išsamus, yra pateiktas.

Visgi, manytume, kad LR CPK pakanka bendros taisyklės, numatančios pareigą laikytis įstatymų nustatytos tam tikrų kategorijų bylų išankstinės neteisminės sprendimo tvarkos. Atsakymo į klausimą, ar konkrečioje byloje yra nustatyta ši tvarka, reikia ieškoti tiek proceso, tiek materialinės teisės normose reguliuojančiose atitinkamus materialinius teisinius santykius. Tai, kad įstatymų nustatytos tam tikrų kategorijų bylų išankstinės neteisminės sprendimo tvarkos laikymasis gali būti nustatytas tik įstatymais, yra labai svarbu. Toks įstatymų leidėjo nurodymas užkerta kelią tokią tvarką nustatyti poįstatyminiams teisės aktams, instrukcijoms, taisyklėms ir apsaugo nuo šios taisyklės plečiamojo aiškinimo, o tuo pačiu, ir nuo teisės kreiptis į teismą nepagrįsto ribojimo.

Reikalavimas laikytis išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos tai bylų kategorijai, kiekvienu konkrečiu atveju turi būti nurodytas įstatyme ir tik juo pagrįstas. Teismas, prieš atsisakydamas priimti pareiškimą dėl to, kad nesilaikyta išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos, turi išsiaiškinti tris svarbius dalykus:

- 1) ar išankstinę neteisminę konkrečios bylos sprendimo tvarką numato įstatymas;
- 2) ar įstatymas įtvirtina pareigą pasinaudoti šia tvarka ir
- 3) ar išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos laikymasis siejamas su naikinamuoju terminu.

Tik teisingai išsiaiškinus šiuos dalykus, galima išvengti nepagrįsto atsisakymo priimti asmens pareiškimą.

Teisinėje literatūroje pasigendame tikslios išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos sampratos. Mokomojoje civilinio proceso teisės literatūroje sutinkami tik atskiri teiginiai: nurodoma, kad šios tvarkos nesilaikymas yra neigiama teisės kreiptis į teismą prielaida, kai suinteresuotas asmuo nesilaikė šios tvarkos ir

tokiu būdu prarado galimybę ją pasinaudoti praleidęs naikinamuosius terminus arba nurodoma, kad tai yra atsisakymo priimti ieškinį pagrindas²⁷, arba pateikiamas kai kurių įstatymų sąrašas, kuriuose numatyta pareiga kreiptis į neteisminę ginčo sprendimo instituciją, arba nurodoma, kad tai yra sąlyginis civilinių bylų priskirtinumas teismui – teisė kreiptis į teismą, kuriam priklauso nagrinėti ginčą, atsiranda tik tada kai suinteresuotas asmuo laikėsi įstatymo nustatytos ginčo išankstinio sprendimo ne teisme tvarkos²⁸. Tačiau praktikoje kartais daromos klaidos dėl neteisingo išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos suvokimo. Pavyzdžiui, kartais klaidingai išankstine neteisimine ginčo sprendimo tvarka pripažįstama teismui nepriskirtinų klausimų sprendimas administracinėse institucijose, kai po to numatyta šių institucijų sprendimų apskundimo galimybė teismui. Galimybė administravimo subjektų ar kitų institucijų veiksmus ar sprendimus skųsti teismui reiškia ne ikiteisminės institucijos dėl ginčo priimto sprendimo apskundimą, o tik atitinkamų ginčų priskirtinumą teismui. Pagal Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 17 straipsnį, piliečių prašymus atkurti nuosavybės teises nagrinėja Vyriausybės įgaliota institucija ar savivaldybių institucijos pagal joms, kaip administravimo subjektams, priskirtą kompetenciją, bet ne kaip neteisminės išankstinės ginčo sprendimo institucijos. Pagal to paties įstatymo 19 straipsnį teismui priskirtinos nagrinėti minėtų institucijų sprendimų teisėtumo bylos, jei šios institucijos nuosavybės teises atsisakė atkurti ar per įstatymo nustatytą terminą be pagrindo nebuvo priimtas sprendimas dėl nuosavybės teisių atkūrimo²⁹.

Negalime sutikti ir su Lietuvos apeliacinio teismo pozicija, kuris remdamasis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimu, nurodo, kad [...] šiuo metu atsakovo prekių ženklas yra įrašytas į Lietuvos Respublikos prekių ženklų registrą, o duomenys apie įrašytą prekių ženklą paskelbti Valstybinio patentų biuro oficialiame biuletenyje, tačiau teisės aktuose nustatyta administracinė procedūra, susijusi su šio ženklo įregistravimu, paskelbimu ir liudijimo išdavimu, nėra iki galo užbaigta. Šios aplinkybės reiškia, kad šiuo metu atsakovo ženklo registracijos teisėtumo klausimas teisme dar negali būti svarstomas. Teismas pabrėžė, kad LR Prekių ženklų įstatymo 18 straipsnis reglamentuoja ikiteisminę įregistruoto ženklo registracijos užprotestavimo procedūrą, kuri nėra privaloma, tačiau nepasibaigus minėtoje teisės normoje nustatytam trijų mėnesių terminui protestui pareikšti, suinteresuotas asmuo negali ginčyti ženklo registracijos tiesiogiai teisme (LR CPK 137 straipsnio 2 dalies 3 punktas) [...] ³⁰. Mūsų manymu, minėta procedūra neturėtų būti laikoma išankstine bylos sprendimo ne teisme tvarka, kadangi tai teisės aktų nustatyta administracinė procedūra, po kurios pasibaigimo, t. y. pasibaigus šioje normoje nustatytam trijų mėnesių terminui, yra siejamas tokių ginčų priskirtinumas teismui.

²⁷ Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003, p.384; Mikelėnas, V. *Civilinis procesas. I dalis*. Vilnius: Justitia, 1997; p. 372.

²⁸ *Ibid.*, p. 40 - 43.

²⁹ Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas. *Valstybės Žinios*. 1997. Nr. 65 – 1558.

³⁰ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 24 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Samsonas“, AB „Panerių investicijos“ (bylos Nr. 2A-43/2005).

Analogiškos nuostatos numatytos ir LR Prekių ženklų įstatymo 15, LR Dizaino įstatymo 20 ir 46, LR Patentų įstatymo 25 ir 40³¹, straipsniuose, kuriuose reglamentuojamas ginčų dėl prekių ženklų įregistravimo, dizaino įregistravimo, patentų išdavimo sprendimas Valstybinio patentų biuro Apeliaciniame skyriuje. Mūsų manymu, minėta procedūra taip pat neturėtų būti laikoma išankstine bylos sprendimo ne teisme tvarka, kadangi tai teisės aktų nustatyta administracinė procedūra, su kurios pasibaigimu yra siejamas tokių ginčų priskirtinumas teismui. Be to, visi nurodyti įstatymai nesuponuoja pareigos šiems asmenims kreiptis į Valstybinio patentų biuro Apeliacinį skyrių.

Išanalizavus materialines ir civilinio proceso teisės normas, galime teigti, kad išankstinė neteisminė bylos sprendimo tvarka turi būti suprantama dviem prasmėmis. Įstatyme vartojama sąvoka „išankstinė neteisminė bylos sprendimo tvarka“ apima neteisminių institucijų veiklą sprendžiant tam tikrų kategorijų civilines bylas arba pretenzinės tvarkos laikymąsi prieš kreipiantis į teismą.

Pavyzdžiui, LR pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo³² 17 straipsnio 3 dalis numato privalomą ikiteisminę instituciją ginčams dėl pacientams padarytos žalos atlyginimo spręsti – Pacientų sveikatai padarytos žalos nustatymo komisiją. Lietuvos apeliacinis teismas nutartyse taip pat nurodė, kad LR pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 17 straipsnio 3 dalis numato privalomą ikiteisminę instituciją ginčams dėl pacientams padarytos žalos atlyginimo spręsti³³.

Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuluotą teisės normų, reglamentuojančių giminystės santykių fakto nustatymą, aiškinimo ir taikymo praktiką giminystės santykių faktas teismine tvarka gali būti nustatomas tik tada, kai asmuo neturi dokumentų, patvirtinančių jo giminystę su kitu asmeniu, ir negali šių dokumentų gauti kitokia tvarka, o siekiamas nustatyti faktas gali sukelti pareiškėjui tam tikrų teisinių padarinių. Kai pareiškėjas turi civilinės metrikacijos įstaigų išduotus dokumentus, iš kurių matyti giminystės santykiai, tačiau šiuose dokumentuose, jo nuomone, nurodyti neteisingi duomenys, teismas negali nustatyti giminystės santykių fakto, šiuo atveju asmuo turi kreiptis dėl civilinės būklės aktų netikslumų ištaisymo. Civilinės būklės aktų registravimą, įrašų atkūrimą, pakeitimą, papildymą, ištaisymą reglamentuojančios teisės normos (CPK XXXII skyrius (514-516 straipsniai) nustato privalomą šio klausimo išankstinio sprendimo ne teisme tvarką, šias funkcijas vykdo civilinės metrikacijos įstaigos. Tik civilinės metrikacijos įstaigai atsisakius įregistruoti, atkurti, pakeisti, papildyti, ištaisyti ar anuliuoti civilinės

³¹ Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000. Nr. 92-2844. Lietuvos Respublikos pramoninio dizaino įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995. Nr. 61-1531. Lietuvos Respublikos patentų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994. Nr. 8-120.

³² Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004. Nr. IX-2361.

³³ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 17 d. nutartis civilinėje byloje *R. A., V. A., P. A.* (bylos Nr. 2-266/2008); Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje *P. A. v. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija* (Nr. 2-662/2008).

būklės akto įrašą arba šiai įstaigai neatsakius į pareiškėjo prašymą, suinteresuotas asmuo gali kreiptis į teismą³⁴.

Kitas šios tvarkos realizavimo būdas – privalomas pretenzijų pareiškimas, turi kitokią reikšmę, nei aptartasis būdas. Jei pirmuoju atveju teismui pareikštas reikalavimas būtinai turi būti išnagrinėtas specialių įstatymo nustatytų neteisminių institucijų, tai privalomos pretenzijos pareiškimo tvarkos laikymosi atveju mes susiduriame su visiškai kita situacija. Visų pirma, laikantis pretenzijų pareiškimo tvarkos, asmuo kreipiasi ne į nepriklausomą neteisminę ginčo sprendimo instituciją, o į priešingų materialinių teisinių santykių subjektą. Antra, pareikšta pretenzija, skirtingai nuo pareikšto reikalavimo sprendimo neteisminėse institucijose tvarkos, nėra nagrinėjama laikantis tam tikros įstatymų nustatytos tvarkos. Ir trečia, privalomos pretenzijos pareiškimo tikslas - informuoti skolininką apie neįvykdytą prievolę arba kitų pareigų nevykdymą, suteikiant jam galimybę taikiai įvykdyti minėtus įsipareigojimus ir išvengti kreipimosi į teismą.

Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso³⁵ 2.24 straipsnio 2 dalyje (toliau – LR CK) įtvirtintas reglamentavimas reiškia, kad asmuo įgyja teisę kreiptis į teismą su ieškiniu dėl garbės ir orumo gynimo, jei prieš tai kreipėsi į visuomenės informavimo priemonę dėl paneigimo paskelbimo, o visuomenės informavimo priemonė atsisakė tokį paneigimą paskelbti arba šito nepadare per dvi savaites. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat yra išaiškinęs, kad LR CK 2.24 straipsnio 2 dalis taikoma tais atvejais, kai tikrovės neatitinkantys duomenys paskleidžiami per visuomenės informavimo priemones³⁶. Šioje teisės normoje įtvirtinta vadina moji replikos teisė, kai asmuo, manantis, jog paskleisti duomenys neatitinka tikrovės, žemina jo garbę ir orumą, pirmiausia turi kreiptis į visuomenės informavimo priemonę, kad ši ne vėliau kaip per dvi savaites paneigtų tokius duomenis ir tik atsisakius tai padaryti, asmuo įgyja teisę kreiptis į teismą. Lietuvos apeliacinis teismas yra nurodęs, kad LR CK 2.24 straipsnio 2 dalis įtvirtina privalomą išankstinio ginčo sprendimo ne teisme tvarką ir jos privalu laikytis³⁷.

LR CK 2.126 straipsnio 2 dalis taip pat numato privalomą išankstinio ginčo sprendimo ne teisme tvarką dėl juridinio asmens veiklos tyrimo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad LR CK 2.126 straipsnio 2 dalis numato privalomą išankstinio ginčo sprendimo ne teisme tvarką dėl juridinio asmens veiklos tyrimo, o teismas netirdamas šios aplinkybės, pažeidė minėto straipsnio nuosta-

³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje E. N. v. *Šiaulių apskrities valstybinė mokesčių inspekcija* (bylos Nr. 3K-3-116/2007).

³⁵ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje A. B. v. UAB „*Šiaulių naujienos*“ (bylos Nr. 3K-3-488/2007).

³⁷ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje H. D. v. K. J. (bylos Nr. 2-106/2008); Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje H.D.; UAB „*Lietuvos rytas*“ (bylos Nr. 2-383/2008); Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugpjūčio 28 d. nutartis civilinėje byloje V. L. v. V. P. (bylos Nr. 2-585/2008).

tas³⁸. Lietuvos apeliacinis teismas yra nurodęs, kad LR CK 2.126 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad pareiškimas teismui dėl veiklos tyrimo gali būti paduodamas tik tuo atveju, jeigu prieš tai pareiškėjas kreipėsi į juridinį asmenį reikalaujamas nutraukti netinkamą veiklą ir suteikė protingumo kriterijus atitinkantį laikotarpį aplinkybėms pašalinti yra imperatyvus³⁹. Tokiame pareiškime turi būti konkrečiai įvardyta netinkama veikla ar nesąžiningas pareigų vykdymas bei nurodomi motyvai, kodėl veikla yra netinkama. Taigi, prieš kreipdamasis teisminės gynybos, pareiškėjas privalo laikytis ginčo išankstinio sprendimo ne teisme tvarkos.

Kaip matyti, pretenzinė tvarka nėra įstatymo nustatytų specialių neteisminių institucijų veikla. Ši tvarka nustatyta tam, kad prieš kreipiantis į teismą tam tikrų kategorijų bylose būtų bandoma išspręsti ginčą taikiu būdu.

Nuo įstatymų numatytos privalomos pretenzijų pareiškimo tvarkos reikia skirti atvejus, kai įstatymas numato fakultatyvinę pretenzijų pareiškimo tvarką. Šie atvejai skiriasi nuo privalomos pretenzijų pareiškimo tvarkos tuo, kad įstatymas, reglamentuojantis fakultatyvinę pretenzijų pareiškimo tvarką, nenumato pareigos pareikšti pretenziją. Šios tvarkos laikymosi ar nesilaikymo faktas, jokios reikšmės teisei kreiptis į teismą neturi.

Be to, galiojančių įstatymų analizė leidžia teigti, kad įstatymų nustatytos išankstinės neteisminės bylos sprendimo tvarkos laikymosi sąlyga yra bendra abiem teisenom. Išanalizavus CPK 514 straipsnio turinį matyti, kad tam tikrais atvejais, byloms dėl civilinės būklės aktų registravimo, įrašų atkūrimo, pakeitimo, papildymo, ištaisymo ar anuliavimo, taikoma išankstinė neteisminė sprendimo tvarka. Remiantis LR CPK 514 str. 2 d., suinteresuotas asmuo pirmiausia privalo kreiptis į civilinės metrikacijos įstaigą ir tik šiai įstaigai atsisakius registruoti civilinės būklės aktą ar atsisakius atkurti, pakeisti, papildyti, ištaisyti, ar anuliuoti civilinės būklės akto įrašą, suinteresuotas asmuo gali kreiptis į teismą. Jeigu civilinės metrikacijos įstaiga neatsakė į pareiškėjo prašymą ir nesurašė išvados arba per nustatytus terminus pareiškėjo prašymo visai neišnagrinėjo, pareiškėjas taip pat gali kreiptis į teismą, kadangi laikėsi įstatymų nustatytos išankstinės bylos sprendimo tvarkos. Tokios tvarkos laikymosi įrodymas - civilinės metrikacijos įstaigos išvada, o prašymo neišnagrinėjus – prašymo, rašyto civilinės metrikacijos įstaigai, nuorašas.

Tačiau, remiantis Civilinės metrikacijos taisyklėmis⁴⁰, tam tikrais atvejais pareiškėjas turi teisę tiesiogiai kreiptis į teismą. Pavyzdžiui, mirusių asmenų civilinės būklės aktų įrašai keičiami, papildomi arba taisomi tik tada, jeigu įrašų netikslumus patvirtina kiti šių asmenų ar artimųjų giminaičių civilinės būklės aktų įrašai. Kai kurių juridinę reikšmę turinčių faktų nustatymui, įstatymai taip pat gali numatyti privalomą išankstinę šių klausimų sprendimo neteisminę tvarką. Pavyzdžiui, remiantis LR CPK 445 straipsniu, tokia pareiškimo išankstinė neteisminė nagrinėjimo tvarka gali būti nustatyta juridinį faktą patvirtinantiems, bet prarastiems doku-

³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Lavesta“ v. D. S. (bylos Nr. 3K-3-590/2008).

³⁹ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. kovo 28d. nutartis civilinėje byloje J. J. v. UAB „Ramygalos montuotojas“ (bylos Nr. 2-221/2008).

⁴⁰ Teisingumo ministro 2006 m. gegužės 19 d. įsakymu Nr. 1R-160 patvirtintos Civilinės metrikacijos taisyklės. *Valstybės Žinios*. 2006. Nr. 65-2415.

mentams atkurti arba tų dokumentų nuorašams gauti. Taigi, remiantis minėtu straipsniu, asmuo gali kreiptis į teismą dėl atitinkamo fakto nustatymo tik tuo atveju, jeigu prieš tai jis kreipėsi dėl prarasto dokumento gavimo ar atkūrimo. Vadinas, teismui nustačius šios tvarkos nesilaikymo faktą, privalu atsisakyti priimti pareiškimą. Teismas, atsisakydamas priimti pareiškimą šiuo atveju, turi remtis LR CPK 137 str. 2 d. 3 p.

Apibendrinant, galime teigti, kad įstatymo nustatyta tai bylų kategorijai išankstinio bylos sprendimo ne teisme tvarka yra kreipimasis į neteismines ginčo sprendimo institucijas arba pretenzijų pareiškimas, kurių bendras bruožas yra tas, kad šią tvarką gali nustatyti tik įstatymai ir pasinaudojimas šia tvarka yra privalomas.

Šiuo metu kalbame apie kai kurių alternatyvių ginčų sprendimo procedūrų, (toliau darbe – AGS) pavyzdžiui, tarpininkavimo, priskyrimą įstatymo nustatyta išankstinio bylos sprendimo ne teisme tvarkai.

AGS procedūros taikomos sprendžiant darbo ginčus. Nuo 2003 m. galiojančiame Lietuvos Respublikos darbo kodekse⁴¹ (toliau – LR DK) buvo numatyta pareiga vienos iš kolektyvinio darbo ginčo šalių reikalavimu nagrinėti kolektyvinį darbo ginčą pasitelkiant tarpininką, be to kolektyvinių darbo ginčų sprendimas yra patikėtas taikinimo komisijai, darbo arbitražui ar trečiųjų teismui (LR DK 71 straipsnis). LR DK detaliau nereglamentuoja kolektyvinių darbo ginčų sprendimo tarpininkavimo procedūros, tačiau, neseniai įsigaliojusiame LR civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatyme yra numatyta ir kolektyvinių darbo ginčų sprendimas tarpininkavimo procedūra. Pastaraisiais metais AGS procedūros buvo pradėtos taikyti Lietuvoje ir kitose srityse, pvz., vartotojų teisių gynimo⁴², sveikatos

⁴¹ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės Žinios*. 2002. Nr. 64–2569.

⁴² LR vartotojų teisių gynimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės Žinios*. 2007. Nr. 12-488; LR ryšių reguliavimo tarnybos prie LR Vyriausybės direktoriaus 2002 m. gruodžio 20 d. įsakymas Nr. 192 „Dėl telekomunikacijų paslaugų teikėjų ir gavėjų, įskaitant vartotojus, ginčų sprendimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2002. Nr. 125-5699. (negalioja nuo 2005 m. balandžio 17 d.) bei jį 2005 m. pakeitęs LR ryšių reguliavimo tarnybos direktoriaus 2005 m. balandžio 11 d. įsakymas Nr. 1V-353 „Dėl galutinių paslaugų gavėjų ginčų su elektroninių ryšių paslaugų teikėjais sprendimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2005. Nr. 49-1642; Valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisijos 2003 m. kovo 18 d. nutarimas Nr. 03-20 „Dėl išankstinės skundų nagrinėjimo ne teisme tvarkos“. *Valstybės Žinios*. 2003. Nr. 29-1225; LR ryšių reguliavimo tarnybos prie LR Vyriausybės direktoriaus 2003 m. rugsėjo 23 d. įsakymas Nr. IV-109 „Dėl pašto paslaugų teikėjų ir naudotojų ginčų nagrinėjimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2003. Nr. 94-4270 (negalioja nuo 2005 m. liepos 29 d.) ir jį pakeitęs LR ryšių reguliavimo tarnybos direktoriaus 2005 m. liepos 20 d. įsakymas Nr. 1V-659 „Dėl ginčų tarp pašto ir (ar) pasiuntinių paslaugų teikėjų ir naudotojų nagrinėjimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2005. Nr. 91-3412; LR draudimo priežiūros komisijos 2004 m. kovo 9 d. nutarimas Nr. N-28 „Dėl vartotojų ir draudikų ginčų nagrinėjimo taisyklių ir vartotojo kreipimosi formos patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2004. Nr. 41-1367 (pakeistas nuo 2006 m. gruodžio 19 d.) ir jį pakeitęs LR draudimo priežiūros komisijos 2006 m. gruodžio 19 d. nutarimas Nr. N-112 „Dėl LR draudimo priežiūros komisijos 2004 m. kovo 9 d. nutarimo Nr. 28 „Dėl vartotojų ir draudikų ginčų nagrinėjimo taisyklių ir Vartotojo kreipimosi formos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės Žinios*. 2006. Nr. 140-5384; Nacionalinės vartotojų teisių apsaugos tarybos prie Teisingumo ministerijos 2004 m. birželio 1 d. nutarimas Nr. 10-38 „Dėl vartotojų ir kredito įstaigų išankstinio ginčų sprendimo ne teisme taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2004. Nr. 90-3348, nuo 2007 m. spalio 24 d. pakeistas Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarybos direktoriaus 2007 m. spalio 12 d. įsakymu Nr. 1-151 „Dėl vartotojų ir kredito įstaigų išankstinio ginčų sprendimo ne teisme taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2007. Nr. 109-4479.

draudimo⁴³, autorių teisių ir gretutinių teisių apsaugos⁴⁴, telekomunikacinių paslaugų⁴⁵ ir kt.⁴⁶

2. TARPININKAVIMO, KAIP VIENO IŠ AGS BŪDŲ SANTYKIS SU IŠANKSTINE NETEISMINE GINČO SPRENDIMO TVARKA

Daugelyje pasaulio valstybių AGS nėra detaliam reglamentuotas teisės normomis dėl privačios tokių ginčų sprendimo procedūrų prigimties, o Lietuva AGS teisių reglamentavimą įtvirtino aukščiausios teisinės galios teisės aktu – 2008 m. liepos 15 d. buvo priimtas LR civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas⁴⁷.

LR civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas yra skirtas nustatyti pagrindines civilinių ginčų tarpininkavimo procedūros sąlygas ir jos taikymo teisinės pasekmes. Vadovaujantis įstatymo 1 str. 2 d., jis yra „taikomas neteisminiam ir teisminiam civilinių ginčų taikinamajam tarpininkavimui, išskyrus dėl tokių civilinių teisių ir pareigų iškilusių ginčus, dėl kurių sudarytos taikos sutartys pagal įstatymus laikomos negaliojančiomis“.

LR civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo 3 str. ginčo šalių susitarimui dėl taikinamojo tarpininkavimo procedūros numato privalomą rašytinę formą, tačiau nenurodo, kad šalių susitarimas pasinaudoti tarpininkavimo procedūra tampa negaliojančiu dėl jo rašytinės formos nesilaikymo. Remiantis šiomis įstatymo nuostatomis, tinkamai sudarytas susitarimas dėl tarpininkavimo procedūros įpareigoja jo šalis prieš kreipiantis į teismą arba arbitražą pasinaudoti tarpininkavimo procedūra ginčui spręsti (LR civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo 3 str. 2 d.). Vadovaujantis šia nuostata, teismas arba arbitražas turėtų atsisakyti priimti ieškinį, jeigu šalys buvo sudariusios susitarimą dėl tarpininkavimo procedūros, buvo nustačiusios tarpininkavimo procedūrai atlikti konkretų terminą, kuris dar nėra pasibaigęs, ir per šį terminą dar nepasinaudojo tarpininkavimo procedūra. Arba, jeigu šiame susitarime tarpininkavimo procedūros pabaigos terminas nebuvo nustatytas, – dar nėra suėjęs vienas mėnuo po to, kai viena iš šalių pasiūlė kitai ginčo šaliai išspręsti ginčą tarpininkavimo procedūra (LR civilinių ginčų tai-

⁴³ 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojusia nauja LR sveikatos draudimo įstatymo redakcija buvo nustatyta draudžiamųjų ir teritorinių ligonių kasų ginčų dėl privalomojo sveikatos draudimo vykdymo nagrinėjimą patikėti teritorinių ligonių kasų taikinimo komisijoms. LR sveikatos draudimo įstatymas (aktuali redakcija), str. 36, 40, 41. *Valstybės Žinios*. 1996. Nr. 55-1287, 2002. Nr. 123-5512.

⁴⁴ LR kultūros ministro 2008 m. vasario 21 d. įsakymu Nr. IV-96 „Dėl tarpininkavimo derybose tarp autorių teisių ir gretutinių teisių kolektyvinio administravimo asociacijų ir kūriniių bei gretutinių teisių objektų naudotojų taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2008. Nr. 24-889.

⁴⁵ LR ryšių reguliavimo tarnybos 2005 m. balandžio 11 d. įsakymas Nr. 1V-354 „Dėl tarpininkavimo ir (ar) taikinimo ūkio subjektams, teikiantiems elektroninių ryšių tinklus ir (ar) paslaugas, siekiant ginčą išspręsti taikiai be privalomo sprendimo, procedūrų taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2005. Nr. 49-1643.

⁴⁶ Lietuvos arbitražo asociacijos visuotinio narių susirinkimo 2007 m. birželio 27 d. sprendimas Nr. 9 „Dėl tarpininkavimo-sutaikinimo procedūros reglamento patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2007. Nr. 101-4143.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas. *Valstybės Žinios*. 2008. Nr. 87-3462.

kinamojo tarpininkavimo įstatymo 3 str. 2 d.). Taigi iškyla aktualus klausimas, koks yra AGS ir teisės į teisminę gynybą sątykis? Ar galima teigti, kad laisva valia pasirinkdamos AGS, ginčo šalys savanoriškai atsisako savo teisės į teisminę gynybą. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto⁴⁸ 2 straipsnio 3 dalyje, Konvencijos 6 ir 13 straipsniuose įtvirtina teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo principą. Šie pamatiniai principai Lietuvoje yra išdėstyti LR Konstitucijos⁴⁹ 30 straipsnyje, LR CPK 5 straipsnyje, LR teismų įstatymo⁵⁰ 4 straipsnyje, kyla klausimas, ar teismo proceso pakeitimas AGS procedūromis nereiškia nurodytų teisės aktų, įtvirtinančių asmens teisę į teisminę gynybą, pažeidimo?

Šiais klausimais savo nuomonę išreiškė N. Kaminskienė, nurodydama, „kad bet kurios demokratinės valstybės pagrindiniame šalies įstatyme turi būti nustatyta bendra taisyklė, kad visus ginčus dėl asmens teisių gynimo ir laisvių pažeidimo būtų galima spręsti teisme. Tačiau dažnai kartu su šia bendra taisykle įstatymuose randama sąlyga prieš kreipiantis dėl teisminės gynybos į teismą, pasinaudoti privaloma išankstine ginčo sprendimo ne teisme tvarka, kuri, mūsų nuomone, yra ne kas kita, kaip įstatymo leidėjo nurodymas pasinaudoti AGS procedūromis“⁵¹.

Ginčo šalys, nesilaikydamos savo susitarimo spręsti ginčus AGS būdais, pažeidžia savo sutartinius įsipareigojimus, tad natūraliai kyla tokio susitarimo pažeidimo teisinių pasekmių klausimas. Esant arbitražinei išlygai įstatymuose yra įtvirtinta teismo pareiga atsisakyti priimti ieškinį. Tačiau minėta, kad LR CPK 137 straipsnio 2 dalis pateikia baigtinį atsisakymo priimti ieškinį pagrindų sąrašą, tad teismui draudžiama atsisakyti priimti ieškinį kitais, nei minėtoje normoje nurodytais pagrindais. Visgi šio straipsnio 2 dalies 3 punktas įtvirtina nuostatą, kad teismas atsisako priimti ieškinį, kai kreipdamasis į teismą suinteresuotas asmuo nesilaikė įstatymų nustatytos tai bylų kategorijai išankstinio bylos sprendimo ne teisme tvarkos. Kyla klausimas, ar sistemaiškai aiškinant LR CPK ir Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo 3 straipsnio nuostatas, galėtume teigti, jog teismas galėtų atsisakyti priimti ieškinį dėl neišnaudotos galimybės išspręsti ginčą Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo nustatyta tvarka. Mūsų manymu, atsakymas turėtų būti neigiamas, todėl, kad LR CPK 137 straipsnio 2 dalies 3 punktas, neįtvirtina pareigos prieš kreipiantis į teismą pasinaudoti civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo procedūra. O LR CPK 137 straipsnis yra baigtinis ir negali būti plečiamai aiškinamas. Be to, „civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo“ sąvoka, nepatenka į „įstatymo nustatytos tai bylų kategorijai išankstinės ginčo sprendimo ne teisme tvarkos“ sąvoką. Sąvoka „įstatymo nustatyta tai bylų kategorijai išankstinė ginčo sprendimo ne teisme tvarka“ byloja apie tai, kad įstatymas išankstinę ginčo sprendimo ne teisme tvarką nustato ne visoms apskritai civilinėms byloms (civiliniams ginčams), o tik tam tikrų kategorijų byloms. Civilinių ginčų taikinamo-

⁴⁸ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės Žinios*. 2002. Nr. 77-3288.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992. Nr. 33-104.

⁵⁰ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės Žinios*. 1994. Nr. 46-851.

⁵¹ Kaminskienė, N. *Alternatyvus civilinių ginčų sprendimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 72.

jo tarpininkavimo įstatymo 1 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad jis yra taikomas neteisminiam ir teisminiam civilinių ginčų taikinamajam tarpininkavimui (išskyrus dėl tokių civilinių teisių ir pareigų iškilusius ginčus, dėl kurių sudarytos taikos sutartys pagal įstatymus laikomos negaliojančiomis).

Susitarimas dėl AGS turėtų būti interpretuojamas tik kaip savanoriškas ginčo šalių sprendimas pabandyti išspręsti šalių ginčą taikiai bet ne kaip alternatyva teismo procesui, nes tai būtų traktuojama kaip šalių siekis eliminuoti teismų jurisdikciją. Tiek tarptautiniai, tiek ir nacionaliniai teisės aktai įtvirtina asmens teisę į teisminę gynybą ir draudžia bet kokia sutartimi paneigti šią teisę.

Sutartis dėl AGS yra sudaroma jau kilus konkrečiam ginčui tarp šalių. Tačiau kyla klausimas, ar toks susitarimas dėl AGS procedūros gali būti įpareigojantis, jeigu kita šalis atsisako laikytis sutartos ginčų sprendimo tvarkos. Šiuo atveju, palyginus su AGS būdais, išskirtinę poziciją turi arbitražiniai susitarimai, kurie reglamentuojami tarptautinėmis sutartimis (pvz. Niujorko konvencija) ir nacionaliniais teisės aktais (pvz. Komercinio arbitražo įstatymas) yra pripažįstami tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygiu. Tuo tarpu, nei ET savo Rekomendacijose dėl tarpininkavimo civiliniuose santykiuose ar šeimos tarpininkavimo, nei Direktyva 2008/52/EB visiškai nereglementuoja susitarimo dėl tarpininkavimo, tad susitarimų dėl AGS teisinis reguliavimas paliekamas valstybių narių dispozicijoje. Civilinių ginčų taikinimo ir tarpininkavimo įstatymo 3 straipsnio 2 dalyje reglamentuojama, jog ginčo šalims susitarus ginčą spręsti taikinamojo tarpininkavimo būdu, jos turi prieš kreipdamosi į teismą arba arbitražą bandyti ginčą išspręsti šiuo būdu. Kaip pažymi R. Simaitis, toks teisinis reguliavimas suponuoja privalomą išankstinę ginčo sprendimo ne teisme ir ne arbitraže tvarką⁵². Tačiau, kaip minėjome, tokiai nuomonei mes nepritariame.

Taigi įstatyminiu lygmeniu įtvirtinta šalių pareiga prieš kreipiantis su ieškiniu į teismą privalomai pasinaudoti tarpininkavimo procedūra, pagal Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymą, neturi būti traktuojama kaip įpareigojimas pasinaudoti įstatymo nustatyta tai bylų kategorijai išankstine ginčo sprendimo ne teisme tvarka ir nejeina į šios tvarkos turinį.

IŠVADOS

1. Įstatyme vartojama sąvoka „išankstinė bylos sprendimo ne teisme tvarka“ apima neteisminių institucijų veiklą sprendžiant tam tikrų kategorijų civilines bylas arba pretenzinės tvarkos laikymąsi prieš kreipiantis į teismą.

2. Įstatymo nustatyta tai bylų kategorijai išankstinė ginčo sprendimo ne teisme tvarka yra kreipimasis į neteismines ginčo sprendimo institucijas arba pretenzijų pareiškimas, kurios bendras bruožas yra tas, kad šią tvarką gali nustatyti tik įstatymai ir pasinaudojimas šia tvarka yra privalomas.

3. Susitarimas dėl AGS turėtų būti interpretuojamas tik kaip savanoriškas ginčo šalių sprendimas pabandyti išspręsti šalių ginčą taikiai, bet ne kaip alternatyva

⁵² Simaitis, R. Mediacijos privačiuose ginčiuose teisinio reguliavimo tendencijos Lietuvoje. *Justitia*. 2007. Nr. 2 (64), p. 26.

teismo procesui, nes tai būtų traktuojama kaip šalių siekis eliminuoti teismų jurisdikciją. Tiek tarptautiniai, tiek ir nacionaliniai teisės aktai įtvirtinantys asmens teisę į teisminę gynybą draudžia bet kokia sutartimi paneigti šią teisę.

4. Įstatyminiu lygmeniu įtvirtinta šalių pareiga prieš kreipiantis į teismą privalomai pasinaudoti tarpininkavimo procedūra, pagal Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymą, neturi būti traktuojama kaip įpareigojimas pasinaudoti įstatymo nustatyta tai bylų kategorijai išankstine neteismine ginčo sprendimo tvarka ir neįeina į šios tvarkos turinį.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 33–104.
2. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851.
3. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36 – 1340.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
5. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64–2569.
6. Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 87-3462.
7. Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 65 – 1558.
8. Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 92-2844.
9. Lietuvos Respublikos pramoninio dizaino įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 61-1531.
10. Lietuvos Respublikos patentų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 8-120.
11. Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. IX-2361.
12. LR vartotojų teisių gynimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 12-488.
13. LR ryšių reguliavimo tarnybos prie LR Vyriausybės direktoriaus 2002 m. gruodžio 20 d. įsakymas Nr. 192 “Dėl telekomunikacijų paslaugų teikėjų ir gavėjų, įskaitant vartotojus, ginčų sprendimo tvarkos patvirtinimo”. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 125-5699.
14. LR draudimo priežiūros komisijos 2004 m. kovo 9 d. nutarimas Nr. N-28 “Dėl vartotojų ir draudikų ginčų nagrinėjimo taisyklių ir vartotojo kreipimosi formos patvirtinimo”. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 41-1367.
15. LR draudimo priežiūros komisijos 2006 m. gruodžio 19 d. nutarimas Nr. N-112 „Dėl LR draudimo priežiūros komisijos 2004 m. kovo 9 d. nutarimo Nr. 28 „Dėl vartotojų ir draudikų ginčų nagrinėjimo taisyklių ir Vartotojo kreipimosi formos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 140-5384.
16. LR kultūros ministro 2008 m. vasario 21 d. įsakymas Nr. ĮV-96 „Dėl tarpininkavimo derybose tarp autorių teisių ir gretutinių teisių kolektyvinio administravimo asociacijų ir kūrinių bei gretutinių teisių objektų naudotojų taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 24-889.
17. LR ryšių reguliavimo tarnybos 2005 m. balandžio 11 d. įsakymas Nr. IV-354 „Dėl tarpininkavimo ir (ar) taikinimo ūkio subjektams, teikiantiems elektroninių ryšių tink-

- lus ir (ar) paslaugas, siekiant ginčą išspręsti taikiai be privalomo sprendimo, procedūrų taisyklių patvirtinimo”. *Valstybės Žinios*. 2005, Nr. 49-1643.
18. Lietuvos arbitražo asociacijos visuotinio narių susirinkimo 2007 m. birželio 27 d. sprendimas Nr. 9 „Dėl tarpininkavimo-sutaikinimo procedūros reglamento patvirtinimo“. *Valstybės Žinios*. 2007, Nr. 101-4143.
 19. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003.
 20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje E. N. v. *Šiaulių apskrities valstybinė mokesčių inspekcija* (bylos Nr. 3K-3-116/2007).
 21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje A. B. v. *UAB „Šiaulių naujienos“* (bylos Nr. 3K-3-488/2007).
 22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Lavesta“ v. D. S.* (bylos Nr. 3K-3-590/2008).
 23. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 24 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Samsonas“, AB „Panerių investicijos“* (bylos Nr. 2A-43/2005).
 24. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 17 d. nutartis civilinėje byloje *R. A., V. A., P. A.* (bylos Nr. 2-266/2008).
 25. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje *P. A. v. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija* (Nr. 2-662/2008).
 26. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje *H. D. v. K. J.* (bylos Nr. 2-106/2008).
 27. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje *H.D.; UAB „Lietuvos rytas“* (bylos Nr. 2-383/2008).
 28. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugpjūčio 28 d. nutartis civilinėje byloje *V. L. v. V. P.* (bylos Nr. 2-585/2008).
 29. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. kovo 28d. nutartis civilinėje byloje *J. J. v. UAB „Ramygalos montuotojas“* (bylos Nr. 2-221/2008).
 30. Mikelėnas, V. *Civilinis procesas. I dalis*. Vilnius: Justitia, 1997.
 31. Teisingumo ministro 2006 m. gegužės 19 d. įsakymu Nr. 1R-160 patvirtintos Civilinės metrikacijos taisyklės. *Valstybės Žinios*. 2006, Nr. 65-2415.
 32. Kaminskienė, N. *Alternatyvus civilinių ginčų sprendimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
 33. Nacionalinės vartotojų teisių apsaugos tarybos prie Teisingumo ministerijos 2004 m. birželio 1 d. nutarimas Nr. 10-38 „Dėl vartotojų ir kredito įstaigų išankstinio ginčų sprendimo ne teisme taisyklių patvirtinimo”. *Valstybės Žinios*. 2004, Nr. 90-3348.
 34. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės Žinios*. 2002, Nr. 77-3288.
 35. Valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisijos 2003 m. kovo 18 d. nutarimas Nr. 03-20 „Dėl išankstinės skundų nagrinėjimo ne teisme tvarkos”. *Valstybės Žinios*. 2003, Nr. 29-1225

VALSTYBĖS GARANTUOJAMA TEISINĖ PAGALBA KAIP TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ UŽTIKRINIMO PRIEMONĖ

Dr. Ingrida KROLIENĖ

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto

Civilinio proceso katedros lektorė

Anotacija. Straipsnyje atskleidžiama valstybės garantuojamos teisinės pagalbos esmė. Analizuojama Lietuvos teisės aktuose įtvirtintos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos samprata, jos turinys, atskleidžiami formalūs reglamentavimo netikslumai. Taip pat pateikiama bendro pobūdžio koncepcija apie valstybės garantuojamos teisinės pagalbos reikšmę užtikrinant teisminės gynybos prieinamumą, ir koks turėtų būti sukurtas šios pagalbos užtikrinimo mechanizmas, kad ji realiai galėtų atitikti jai keliamą tikslą. Analizuojama, ar valstybės garantuojama teisinė pagalba, būdama atskirta nuo teismo procesinės veiklos ir nenumačius jokių procesinių jos suteikimo garantijų, gali užtikrinti teisės į teisminę gynybą realizavimą asmenims, kuriems tokia pagalba reikalinga.

Įvadas. Socialiniai, ekonominiai bei teisiniai pokyčiai daugelyje pasaulio valstybių lėmė situaciją, kad daugybė visuomenės narių, nors ir suvokiančių, jog videntelė jų pažeistų teisių ir įstatymų saugomų interesų gynimo forma yra teisminė, nepajėgia ja pasinaudoti dėl per didelių teismo proceso kaštų.

Teisės teorijoje pripažįstama, kad kai piliečiams nepakanka jų pačių pastangų savo teisėms įgyvendinti ar apginti, valstybė turi padėti jiems pasinaudoti savo teise ar pažeidimo atveju ją apginti¹. Teisminės gynybos prieinamumo principas tiek nacionalinėje teisėje, tiek tarptautiniu mastu, neabejotinai laikomas vienu iš fundamentaliausių teisės principų², įpareigojančių kiekvieną valstybę sukurti tokį

¹ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 383.

² Teisminės gynybos prieinamumo principas įtvirtintas: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnyje (Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 33-104.); Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 5 straipsnyje (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.); Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 4 straipsnyje (Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 17-649.); 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 ir 13 straipsniuose (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*).

teisminės gynybos mechanizmą, kuris galėtų užtikrinti realų ir efektyvų kiekvieno suinteresuoto asmens pažeistų teisių ir įstatymais saugomų interesų gynimą. Vals-tybė, drausdama pažeistų teisių savigyną ir nustatydamą, kad pažeistos teisės gali būti ginamos tik įstatymo nustatyta tvarka, privalo atsižvelgti į realias asmenų ga-lymybes apginti savo teises teismine tvarka, ir tais atvejais, kai teisės į teisminę gynybą realizavimas yra priklausomas nuo asmens turtingos padėties, privalo suteik-ti valstybės finansuojamą teisinę pagalbą. Teisės viršenybės principas gali būti rea-liai įgyvendintas tik tuo atveju, jeigu jis yra realizuojamas praktikoje, t.y. sudaroma galimybė kiekvienam asmeniui veiksmingai ginti savo teises ir įstatymais saugo-mus interesus nuo bet kokio pažeidimo.

Sparčiai plėtojantis turtingai diferenciacijai visuomenėje formalus šalių procesi-nis lygiateisiškumas savaime nereiškia lygių jų galimybių. Esant nevienodai proce-so šalių turtingai padėčiai, viena šalis gali samdytis advokatą, kita – ne, todėl rungi-mosi principu pagrįstame teismo procese advokatą turinti proceso šalis turi daugiau galimybių laimėti bylą, nei jo neturinti. Valstybės garantuojama teisinė pagalba pripažintina svarbia tiek teisminės gynybos prieinamumo, tiek ir kitų fundamenta-liųjų civilinio proceso principų (rungimosi, dispozityvumo, šalių procesinio lygia-teisiškumo, teisės būti išklausytu ir kt.) užtikrinimo garantija. Todėl nenuostabu, kad daugelis autorių pripažįsta, kad teisės į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą užtikrinimui turi būti suteikta netgi prioritetinga svarba, priešingu atveju bevertėmis tampa ir asmens teisė į teisingą teismą (*fair trial*)³ bei visos kitos žmogaus teisės⁴. Jeigu valstybės įsipareigojimai teikti teisinę pagalbą tiems, kurie dėl sunkios turti-nės padėties negali susimokėti bylinėjimosi išlaidų lieka tik tuščias demagoginis pažadas, visuomenėje atsiranda teisinis netikrumas, nepasitikėjimas politinėmis ir teisinėmis institucijomis, abejonės demokratinės santvarkos vertybėmis, vyksta dalies visuomenės eliminavimo iš socialinio gyvenimo procesai.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos sukūrimas *per se* nereišk-ia, kad yra sudarytos pakankamos galimybės pasinaudoti teise į teisminę gynybą neturtingiems asmenims. Kad ši pagalba taptų realia teisminės gynybos prieina-mumo priemone, reikalinga, kad šios pagalbos pagrindinis tikslas ir jos suteikimo mechanizmas, pirmiausiai, sudarytų galimybes teisės į teisminę gynybą realizavi-mui kiekvienoje konkrečioje byloje. Todėl, šio straipsnio **tyrimo objektas** – vals-tybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose kaip priemonė, skirta užtikrin-ti teisminės gynybos prieinamumą. Pasirinktas tyrimo objektas yra novatoriškas ir kompleksiskai moksliniu lygiu Lietuvoje nebuvo tirtas

2000, Nr.96-3016.); Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 1 punkte (Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.); Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 8 straipsnyje (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.) ir kt.

³Marasinghe, C. The Right to Legal Assistance in International Law, with Special Reference to the ICCPR, the ECHR, and the ACHR. *Asian Yearbook of International Law*. 1995, Vol. 5:15-44. p. 15, 18.

⁴Manning, D. C. Development of a Civil Legal Aid System: Issues for Consideration. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24-25 February 2005, Budapest.

Tyrimo **metodai**: plačiai naudotas empirinis tyrimas – dokumentų analizė; sisteminė analizė; abstrakcijos metodas; loginis metodas; hipotetinis metodas.

1. VALSTYBĖS GARANTUOJAMOS TEISINĖS PAGALBOS REGLAMENTAVIMAS LIETUVOS TEISĖS AKTUOSE

1.1. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos samprata

Kokią konkrečią teisinę pagalbą ir kada valstybė numachiusi suteikti asmenims, t.y. koks yra šios pagalbos tikslas ir kokiomis priemonėmis yra siekiama jį užtikrinti, kokia teikiamos pagalbos apimtis, ar ji sudaro realias prielaidas teisminės gynybos prieinamumui neturintiems asmenims užtikrinti, pirmiausia, atskleidžia ją reglamentuojančiuose teisės aktuose įtvirtintos sąvokos „valstybės garantuojama teisinė pagalba“ prasmės atskleidimas.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso⁵ (toliau – CPK) 20 straipsnyje asmens teisė į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą įtvirtinta kaip civilinio proceso teisės principas, nurodant, kad fiziniai asmenys turi teisę į valstybės apmokamą teisinę pagalbą įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka. Ši procesinė nuostata tik pripažįsta, jog egzistuoja tokia teisė, tačiau neformuluoja jos sąvokos bei nenumato jokių garantijų jos užtikrinimui bylos procese. Aptariamoms teisės įgyvendinimo tvarką ir sąlygas reglamentuoja specialieji teisės aktai. Pagrindinis iš jų – Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (toliau tekste – VGTPĮ)⁶. Jame valstybės garantuojamos teisinės pagalbos apibrėžiamas apsiriboja tik jos rūšių išvardinimu – kaip įstatymo nustatyta tvarka teikiama pirminė teisinė pagalba ir antrinė teisinė pagalba (2 str. 1 d.). Pirminė teisinė pagalba yra nesiejama su bylinėjimusi teisme⁷. Padėti ginti pažeistas asmenų teises ir teisėtus interesus teisme yra skirta antrinė teisinė pagalba⁸. Pagal įstatymo leidėjo suformuluotą valstybės garantuojamos teisinės pagalbos rūšių, parodančių valstybės garantuojamos teisinės pagalbos turinį, definicijų lingvistinį aiškinimą valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose atitinka antrinės teisinės pagalbos turinį, kuris apima dokumentų rengimą, atstovavimą bylose (įskaitant ir vykdymo procesą) bei bylinėjimosi išlaidų atlyginimą, t.y. numatytos konkrečios pagalbos rūšys, kuriomis turi būti

⁵ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

⁶ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572.

⁷ Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 2 str. 2 d. numato, kad **pirminė teisinė pagalba** yra šio įstatymo nustatyta tvarka teikiama teisinė informacija, teisinės konsultacijos ir dokumentų, skirtų valstybės ir savivaldybių institucijoms, išskyrus procesinius dokumentus, rengimas. Be to, ši teisinė pagalba apima patarimus dėl ginčo sprendimo ne teismo tvarka, veiksnius dėl taikaus ginčo išsprendimo ir taikos sutarties parengimą. Pirminė teisinė pagalba neapima mokesčių administratoriui teikiamų deklaracijų pildymo.

⁸ Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 2 str. 2 d. numato, kad **antrinė teisinė pagalba** – tai dokumentų rengimas, gynyba ir atstovavimas bylose, įskaitant vykdymo procesą, atstovavimas išankstinio ginčo sprendimo ne teisme atveju, jeigu tokią tvarką nustato įstatymai ar teismo sprendimas. Be to, ši teisinė pagalba apima bylinėjimosi išlaidų bylose, išnagrinėtose civilinio proceso tvarka, su bylos nagrinėjimu administracinio proceso tvarka susijusių išlaidų ir su baudžiamojoje byloje pareikšto civilinio ieškinio nagrinėjimu susijusių išlaidų atlyginimą.

pasiektas įstatymo tikslas. Pirminė teisinė pagalba, nors ir nėra skirta padėti įgyvendinti teises ir teisėtus interesus bylą nagrinėjant teisme, tačiau yra susijusi su antrine pagalba tais atvejais, kai ji padeda realizuoti pastarąją (pavyzdžiui, asmeniui išaiškinama teisė pasinaudoti antrine teisine pagalba, padedama užpildyti prašymą suteikti antrinę teisinę pagalbą ir pan.). Todėl, nors pirminė teisinė pagalba ir yra už valstybės garantuojamos teisinės pagalbos civilinėse bylose sampratos ribų, kai kuriais atvejais ji gali būti vertinama kaip priemonė, užtikrinanti teisę pasinaudoti antrine teisine pagalba, o tuo pačiu ir teisę į teisminės gynybos prieinamumą.

Atskleidžiant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos esmę tikslinga nustatyti įstatymo leidėjo jai keliamus tikslus, nes vien jos turinys to neatskleidžia. VGTPĮ 1 straipsnio 1 dalyje, apibrėžiančioje šio įstatymo tikslą, numatyta, jog šis įstatymas nustato valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą fiziniams asmenims, kad šie galėtų tinkamai ginti pažeistas ar ginčijamas teises ir įstatymų saugomus interesus. Vienas iš formalių teisės akto požymių, glaudžiai susijusių su turiniu, yra aiškus tikslų formulavimas. Jeigu tikslai suvokiami neaiškiai, tai nežinoma, ir kokias teisės normas reikia formuluoti, kiek jos būtinos ir pakankamos, ko jomis siekiama⁹. Lingvistiniu požiūriu VGTPĮ tikslą apibrėžianti formuluo­ tė atskleidžia, kad įstatymo leidėjas turi tikslą nustatyti tinkamą pažeistų teisių ir įstatymų saugomų interesų gynimui valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, t.y. tam tikrą tvarką, procedūras. Lietuvos civilinio proceso teisės doktrinoje, aiškinant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sampratą, yra išreiškiamas požiūris, kad valstybės pareiga yra pasirūpinti, kad teisė į teisminę gynybą būtų prieinama visiems visuomenės nariams, negalintiems ja pasinaudoti dėl finansinės padėties¹⁰. Tačiau VGTPĮ tikslą apibrėžiančioje formuluo­ tėje tiesiogiai neatsispindi įstatymo leidėjo siekis užtikrinti teisminės gynybos prieinamumą būtent tokiems asmenims. Reglamentavimo tikslas yra siejamas tik su tinkamo teisinio reguliavimo nustatymu, t.y. aptariamoms teisinės pagalbos teikimo nustatymu. Tokios pagalbos poreikį turintis asmuo, kurio teises užtikrinti ir turi šis įstatymas, lieka už reglamentavimo tikslo ribų. Pagal minimo įstatymo tikslo apibrėžimą, išeitų, jog šis tikslas yra pasiektas vien valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo tvarkos nustatymu. A. Vaišvilos teigimu, jeigu įstatymo tikslas apibrėžiamas vien teisinės tvarkos nustatymu, o žmogus, kaip tikrasis kiekvieno teisinio reguliavimo adresatas išnyksta, atsiveria galimybė reguliuojant socialinius santykius panaikinti kriterijų, pagal kurį būtų vertinama šiuo įstatymu nustatoma teisinė tvarka bei jos kokybė, nėra prasmės kalbėti ir apie tokio įstatymo veiksmingumą ir aiškiai apibrėžti, kiek yra pasiekti reglamentavimo tikslai. Kokia tvarka bus nustatyta, tokia ji ir atitiks įstatymo tikslus.¹¹ Todėl tik faktinis valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tikslas leidžia atskleisti pačią valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sampratą ir parodo, kuri visuomenės dalis galės ja pasinaudoti¹².

⁹ Vaišvila A., *supra* note 1, p. 234.

¹⁰ Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 199; Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 421.

¹¹ Vaišvila A., *supra* note 1, p. 237.

¹² Manning, D. S., *supra* note 4.

VGTPĮ suformuluotame antrinės teisinės pagalbos apibrėžime, kuris apsiriboja tik šios pagalbos rūšių išvardinimu, kaip ir įstatymo tikslo formuluotėje eksplacitiškai neatsispindi tikroji valstybės garantuojamos teisinės pagalbos samprata ir šios pagalbos tikslas. Lingvistinis valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tikslo ir sąvokos atskleidimas yra nepakankamas tikrajai valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sampratai ir jos esmei atskleisti. Sistemine VGTPĮ nuostatų analizė parodo, kad valstybės garantuojama teisinė pagalba yra skirta padėti tinkamai ginti savo pažeistas teises ir įstatymų saugomus interesus ne visiems asmenims, o tik fiziniams asmenims (VGTPĮ 2 str. 7 d.), atitinkantiems bent vieną iš įstatyme suformuluotų kriterijų: 1) asmuo atitinka nustatytą turinės padėties lygį (VGTPĮ 11 str. 2 d. 1 p., 12 str. 6 p.); 2) asmuo priskirtas įstatyme nurodytai socialiai remtinai ar ekonomiškai neapsaugotai asmenų grupei (VGTPĮ 12 str. 3 p., 4 p., 5 p., 7 p., 9 p.); 3) įstatyme numatyta konkrety bylos kategorija, siejama su ekonomiškai neapsaugotų asmenų teisių gynimu (VGTPĮ 12 str. 8 p., 11 p., 12 p.); 4) šios pagalbos užtikrinimas numatytas Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse (VGTPĮ 11 str. 2 d. 3 p., 12 str. 13 p.). Taip pat neturi egzistuoti įstatyme numatytų atvejų, kai ši pagalba neteikiama (VGTPĮ 11 str. 6 d., 7 d., 10 d.).

Mokslininkai, nagrinėjantys įvairių valstybių garantuojamos teisinės pagalbos sistemas, daro išvadą, kad praktiškai šios pagalbos taikymo sritį ir apimtis nulemia nacionalinė socialinė politika valstybės garantuojamos teisinės pagalbos atžvilgiu¹³. Pagal „gerovės valstybės“ teoriją tradiciškai yra išskiriami trys pagrindiniai socialinės gerovės modeliai, kurie dominuoja konkrečioje valstybėje: *liberalusis*, *socialdemokratinis* ir *korporatyvusis*¹⁴. Liberaliąją socialinę politiką pasirinkusių valstybių požiūris į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą yra vertinamas kaip prasčiausias, neuniversalus ir paprastai orientuotas tik į paramą ypatingai neturtinčiausiems asmenims („*deserving poor*“), sudarantiems labai mažą visuomenės

¹³ Regan, F. Are There ‘Mean’ and ‘Generous’ Legal Aid Schemes? A comparison of legal aid in Australia and Sweden. *Journal Nordic Notes* [interaktyvus]. 1998, Vol. 2 [žiūrėta 2009-09-20]. <<http://diempdidi.info/nordicnotes/vol02/articles/regan.html>>; Blankenburg, E. Comparing Legal Aid Schemes in Europe. *Civil Justice Quarterly*. 1992, 11: 106-114.

¹⁴ *Liberaliojo* modelio valstybėms būdinga tai, kad jos globoja tik tuos socialinius gyventojų sluoksnius, kurie patys negali savimi pasirūpinti ir siekia aprūpinti tik žemiausias pajamas gaunančius asmenis. Tokia socialinė pagalba minimali, skirstoma konkrečioms adresatams ir griežtai kontroliuojama (šis modelis būdingas anglosaksų valstybėms, vyrauja Austrijoje, Jungtinėse Valstijose, Kana-doje). *Socialdemokratinio* režimo valstybės siekia visuotinio principo, kuris orientuotas į vidurinio-sios klasės poreikių, siekiant išlyginti gyventojų galimybes gerovei pasiekti, taikant platų pajamų perskirstymą (šis modelis daugiausia taikomas Skandinavijos valstybėse, o geriausiai jo įgyvendinimo pavyzdžiu laikytina Švedija). *Korporatyviojo* (konservatyviojo) tipo valstybėse socialinė politika yra esminis ekonominės ir politinės tvarkos elementas, padedantis kelti darbo našumą, skatinti darbuotojus tobulinti kvalifikaciją, siekti socialinio stabilumo bei pusiausvyros tarp darbo ir kapitalo, socialinė politika orientuota į motyvacinius ir lygiaverčius visuomeninius santykius, švelninant destruktines socialines nuotaikas tarp visuomenės narių (būdingas Vokietijai, Prancūzijai, Belgijai, Italijai, Ispanijai). Plačiau žr.: Esping-Andersen, G. *Welfare States in Transition, National Adaptations in Global Economies*. London: Sage, 1996, p. 32-226; Goodin, R. E., et al. *The Real Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: University Press, 1999, p. 211-264; Cousins, M. *European Welfare States, Comparative Perspectives*. London: Sage, 2005, p., 110-111; Kasza, G. J. *One World of Welfare: Japan in Comparative Perspective*. Cornell University Press, 2006, p. 137.

dali¹⁵. Būdinga tai, kad šio socialinio režimo valstybėse aptariama pagalba gali pasinaudoti tik asmenys, atitinkantys nustatytus konkrečius (*close financial means tests*) kriterijus, orientuotus į asmens turtinę padėtį, o individualus poreikis ar konkrečios bylos aplinkybės negali turėti jokios įtakos¹⁶. Atitinkamai, korporatyvų-ji režimą valstybės garantuojamos teisinės pagalbos srityje pasirinkusios valstybės į aptariamą pagalbą sampratą įjungia ir motyvacijos elementą. Todėl teisė pasinaudoti šia pagalba yra siejama su atitikimu konkrečioms kriterijams ir su konkrečiomis šios pagalbos siekiančio asmens individualiomis savybėmis ar bylos aplinkybėmis (*open means tests*), t.y. kiekvienu konkrečiu atveju siekiama nustatyti šios pagalbos faktinį poreikį¹⁷. Socialdemokratinį režimą pasirinkusių valstybių aptariama pagalba pripažįstama universaliausia ir išsamiausia, sudaranti galimybę šia pagalba pasinaudoti labai plačiai visuomenės daliai¹⁸. Toks rezultatas gali būti pasiekiamas per privalomas valstybės programas, pavyzdžiui, kaip privalomas teisi- nių išlaidų draudimas Švedijoje¹⁹.

Lietuvos įstatymų leidėjas, nustatydamas išsamų sąrašą kriterijų, orientuotų tik į asmens turtinės padėties lygį ir, nenumatydamas galimybės atsižvelgti į aplinkybes, dėl kurių faktinė asmens turtinė padėtis neleidžia jam pasinaudoti teise į teisminę gynybą konkrečiu atveju, leidžia daryti išvadą, kad mūsų valstybė yra pasirinkusi išimtinai liberalią poziciją šioje srityje. Todėl valstybės garantuojama teisinė pagalba mūsų valstybėje suprantama tik kaip pagalba ypatingai neturtingiems asmenims, t.y. kad ja gali pasinaudoti ne visi asmenys, kuriems teisė į teisminę gynybą riboja sunki turtinė padėtis, o tik tie iš jų, kurie atitinka įstatyme nustatytus turtinės padėties kriterijus.

1.2. valstybės garantuojamos teisinės pagalbos turinys

Kitas svarbus valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sampratos aspektas – jos turinio suvokimas, t.y. kokia konkrečia pagalba yra siekiama jos tikslo įgyvendinimo. Kaip jau minėta, civilinėse bylose šią pagalbą įstatymo leidėjas sieja su antrine teisine pagalba ir konkrečiai išvardina, kad tai yra: „dokumentų rengimas“; „atstovavimas bylose“ (įskaitant ir vykdymo procesą); bei „bylinėjimosi išlaidų atlyginimas“. Tačiau šie terminai, skirti antrinei teisei pagalbai apibrėžti, yra neišsamūs ir netikslūs. Faktiškai valstybė nei atstovauja, nei atlygina šios pagalbos gavėjui kokias nors bylinėjimosi išlaidas. Pagal Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo nuostatas aptariama pagalba ją gaunančiam asmeniui pasireiškia tuo, kad ši pagalba yra konkretaus turinio (VGTPĮ 18 str. 3 d. 5 p.): atstovavimas

¹⁵ Regan, F., *supra* note 13; Grabham, E., *et al. Intersectionality and beyond: Law, Power and Politics Location*. Routledge-Cavendish, 2008, p. 160-161.

¹⁶ Buck, A.; Stark, G. Simplicity versus Fairness in Means Testing: The Case of Civil Legal Aid. *Fiscal Studies*. 2003, 24(4): 427-449, p. 429-430.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Regan, F., *supra* note 13; Flood, J.; Whyte, A. *Report on costs of legal aid in other countries*. University of Westminster. December 2004, p. 9.

¹⁹ Van Zeeland, C. M. C.; Barendrecht, J.M. Legal Aid Systems Compared. *Centre for Liability Law Tilburg University* [interaktyvus]. December 2003 [žiūrėta 2009-09-27]. <<http://www.tilburguniversity.nl/faculties/law/research/tisco/publications/reports/legal-aid-systems.pdf>>.

bylos procese reiškia, kad teisinę pagalbą teikia konkretus paskirtas advokatas (VGTPĮ 18 str. 3 d. 9 p.); bylinėjimosi išlaidų atlyginimas reiškia, kad asmuo visiškai ar iš dalies yra atleidžiamas nuo atstovavimo ir įstatyme numatytų bylinėjimosi išlaidų apmokėjimo, t.y. šias išlaidas apmoka valstybė (VGTPĮ 14 str. 2 d. ir 4 d.).

Atstovavimas teikiant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą įstatymo leidėjo yra laikomas atstovavimu pagal pavedimą (VGTPĮ 18 str. 6 d.), tik numatytas siauresnis nei galinčių atstovauti pagal pavedimą civiliniame procese (CPK 56 str.) atstovų ratas – teisė atstovauti teikiant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą yra numatyta tik advokatams (VGTPĮ 17 str. d.). Todėl tikslinga įstatyme suformuluotą antrinės teisinės pagalbos sąvoką patikslinti įvardijant konkretų šios pagalbos teikėją, t.y. vartoti terminą „advokato atstovavimas“. Tai suponuotų aiškumą asmenims, siekiantiems pasinaudoti valstybės garantuojama teisine pagalba, be to, aiškiai išreikštų ir valstybės požiūrį, kad šią pagalbą ji sieja tik su profesionaliu atstovavimu. Atsižvelgiant į valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tikslą, Lietuvos įstatymo leidėjo požiūrį į šios teisinės pagalbos teikėją galime laikyti racionalių ir teisingu, kadangi tik profesionalus atstovavimas abiem šalims gali užtikrinti šalių lygiateisiškumą ir tinkamą procesą²⁰.

Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo²¹ nuostatos advokato veiklą apibrėžia kaip teisinių paslaugų teikimą (4 str. 2 d.), o tais atvejais, kai ji teikiama nemokamai, ši veikla vadinama teisine pagalba (4 str. 5 d.). Advokatūros įstatymas takoskyrą tarp terminų „teisinė paslauga“ ir „teisinė pagalba“ daro tik apmokėjimo požymio pagrindu. Vadinasi, tiek teikiant teises paslaugas, tiek teisinę pagalbą pati advokato veikla turi būti suprantama vienodai. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme advokato veikla yra apibrėžiama vartojant terminą „teisinė pagalba“. Už šios pagalbos teikimą nemoka ar moka tik iš dalies šią pagalbą gaunantys asmenys, tačiau advokatams už šios pagalbos teikimą yra sumokama valstybės lėšomis. Tačiau skirtingai nei teikiant teises paslaugas, nors ir esant vienodam advokato profesinės veiklos turiniui ir apimtims, apmokėjimas už teisinę pagalbą yra konkretaus nustatyto dydžio ir šalių susitarimu negali būti keičiamas, juo labiau jis paprastai yra mažesnis už advokato honorarą, kurį šalis nustato susitarimu. Teisinėje literatūroje sutinkamas požiūris, kad advokato veiklą apibrėžiant terminu „teisinė pagalba“ labiau siekiama pabrėžti ne neatlygintinumą, o jos ypatingą socialinę reikšmę ir didelį poreikio lygį bei profesinę moralinę pareigą²². Todėl, nepaisant apmokėjimo elemento teikiant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, advokato profesinę veiklą, atsižvelgiant į jos reikšmę, turėtų atitikti Advokatūros įstatyme vartojamą terminą „teisinė pagalba“ Todėl tikslinga papildyti Advoka-

²⁰ Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 80-81.

²¹ Lietuvos Respublikos Advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632.

²² Kratenko, M. V. *Dogovor ob okazanii juridicheskoi pomoshi v sovremennom grazhdanskom zakonodatelstve* [Legal Aid Contract in Modern Civil Legislation]. Moskva: Statut, 2006, s 12-14; *Pecherskij, V. V. Juridicheskaja pomoshh i juridicheskaja usługa: formirovanie i sravnenie ponjatij* [Legal Aid and Legal Services: the Formation and Comparison of Conception]. *Zhurnal Voprosy advokatury* [Journal Problems of Bar] [interaktyvus]. 2004, No. 36 [žiūrėta 2009-11-08]. <<http://www.russian-lawyers.ru/journal.shtml>>.

tūros įstatymą, konkrečiai nurodant, kad teisine pagalba vadinama ir advokatų teikiama valstybės garantuojama teisinė pagalba. Paminėtina, kad daugelyje valstybių terminas „teisinė pagalba“ (*legal aid*) yra naudojamas pačiai valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemai apibrėžti, o advokatų veiklai teikiant šią pagalbą apibrėžti dažniau vartojamas terminas „teisinės paslaugos“ (*legal services*).

Palyginę antrinės teisinės pagalbos sąvokoje vartojamus terminus, skirtus apibūdinti šią pagalbą ir įstatymo nuostatas, reglamentuojančias jos užtikrinimo tvarką ir apimtis, akivaizdžiai matome, kad terminologinė konstrukcija „bylinėjimosi išlaidų atlyginimas“ apibrėžiant antrinę teisinę pagalbą vartojama netinkamai. Pirma, valstybės garantuojama teisinė pagalba apima ne visų, o tik įstatyme numatytų bylinėjimosi išlaidų atlyginimą. Antra, sąvokoje vartojama terminologinė konstrukcija neatitinka ir valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tikslo. Samprata „bylinėjimosi išlaidų atlyginimas“ reiškia proceso šalių teisę į jų nuostolių, atsirandančių dėl poreikio įgyvendinti savo teises priverstine tvarka, atlyginimą²³. Tačiau gaunantis valstybės garantuojamą teisinę pagalbą asmuo, kad galėtų kreiptis į teismą, neturi sumokėti jokių bylinėjimosi išlaidomis pripažįstamų mokėjimų, vadinasi, nėra ko ir atlyginti. Kad galėtų pasinaudoti teismine teisių ar teisėtų interesų gynimo forma toks asmuo yra tiesiog atleidžiamas nuo bylinėjimosi išlaidų sumokėjimo (VGTPĮ 20 str.), o šią našta valstybė prisiima sau. Todėl antrinės teisinės pagalbos apibrėžime vartojamą terminą „bylinėjimosi išlaidų atlyginimas“ reikėtų pakeisti terminologine konstrukcija „įstatyme numatytų bylinėjimosi išlaidų apmokėjimas“. Toks patikslinimas būtinas ne tik siekiant apibrėžimą padaryti tikslesniu, tačiau yra aiškesnis ir šio įstatymo taikymu suinteresuotiems asmenims, kadangi jiems iš karto aišku, ko gali tikėtis suteikus valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, t.y., kad valstybės garantuojama teisinė pagalba apima ne visas, o tik įstatyme numatytas bylinėjimosi išlaidas, taip pat, kad valstybė už juos sumoka tokias išlaidas, o ne jas atlygina.

VGTPĮ įstatyme suformuluoto antrinės teisinės pagalbos apibrėžimo analizė leidžia išskirti dar vieną šios pagalbos rūšį – dokumentų rengimą. Manome, kad vartojamas terminas „dokumentų rengimas“ antrinės teisinės pagalbos apibrėžime gali būti suprantamas dviprasmiškai ir sukelti painiavą. Dokumentų, skirtų valstybės ir savivaldybių institucijoms rengimą, išskyrus procesinius dokumentus, apima pirminė teisinė pagalba (VGTPĮ 2 str. 2 d.), todėl visiškai neaišku, kokių dokumentų rengimą įstatymo leidėjas priskiria antrinei teisei pagalbai. To paties termino vartojimas apibrėžiant skirtingas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos rūšis gali sukelti neaiškumų pasirenkant ir teisinės pagalbos rūšį. Pagal valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą, antrinės teisinės pagalbos teikėjai yra išimtinai advokatai, o pastarųjų veiksmus tiek rengiant dokumentus reikalingus bylos procese, tiek sprendžiant ginčą išankstine neteismine tvarka apima atstovavimo institutas. Visi advokato parengti dokumentai civilinėse bylose yra laikomi procesiniais (CPK 111 str.). Galime sutikti, kad tam tikrų kategorijų bylose, pavyzdžiui, ypatingosios teisenos bylose, teisei į teisminę gynybą realizuoti pakanka parengti įstatymo nustatytos formos ir turinio procesinį dokumentą, o teismas bylą išnagri-

²³ Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius Justitia, 2007p. 42.

nėja rašytinio proceso tvarka, tačiau tai vis tiek bus procesinis dokumentas, ir bus laikoma, kad atstovavimas pasibaigė procesinio dokumento surašymu. Vadovaujantis advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą mokamo užmokesčio taisyklėmis²⁴, advokatams nėra numatytas ir apmokėjimas už neprocesinio pobūdžio dokumentų surašymą. Apibendrinant galima teigti, kad terminas „dokumentų rengimas“ antrinės teisinės pagalbos apibrėžime turėtų būti patikslintas, numatant, kad tai yra „procesinio dokumento rengimas“ arba tokios pagalbos rūšies iš viso nenumatyti, kadangi jį apima atstovavimo institutas.

Apibendrinus VGTPĮ vartojamus terminus, apibrėžiančius aptariamos pagalbos tikslus, sąvoką bei rūšis bei sistemiskai išanalizavus teisės normas, kurios atskleidžia jų turinį, galime apibrėžti įstatymo leidėjo formuluojamą šios pagalbos civilinėse bylose sąvoką. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose* – valstybės visiškai ar dalinis procesinių dokumentų rengimo ir/ar atstovavimo išlaidų paskirtam atstovauti advokatui apmokėjimas už asmenis, atitinkančius įstatyme nustatytus kriterijus bei tokių asmenų atleidimas nuo įstatyme numatytų bylinėjimosi išlaidų apmokėjimo.

Suformuluota analizuojamo instituto sąvoka atskleidžia, kad teisminės gynybos prieinamumas nepasiturintiems asmenims priklauso tik nuo įstatymo leidėjo nustatytų bendrų kriterijų, kurie, jo manymu, turi užtikrinti teisminės gynybos prieinamumą, o ne nuo faktinių kliūčių, su kuriomis atskiri individai susiduria konkrečiame bylos procese. Lietuvoje valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo klausimų sprendimas yra visiškai atribotas nuo procesinės teismo veiklos. Visų klausimų, susijusių su šios pagalbos suteikimu, sprendimas Lietuvoje yra perduotas administracinius įgalinimus turinčių valstybės institucijų – Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų (toliau tekste – Tarnybos) – kompetencijai (VGTPĮ 9 str.). Bylą nagrinėjantis teismas neturi jokių įgalinimų spręsti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo klausimų. Aptartas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos reglamentavimas padaro ją tik *savarankiška subjektine teise*, kurios realizavimas visiškai nepriklauso nuo konkrečių bylos aplinkybių ir asmens galimybių apmokėti konkrečios bylos išlaidas, o ne civiline procesine teise, ir juo labiau, ne civilinio proceso teisės principu.

2. PROCESINIŲ GARANTIJŲ SUTEIKIANT VALSTYBĖS GARANTUOJAMĄ TEISINĘ PAGALBĄ REIKŠMĖ UŽTIKRINANT TEISMINĖS GYNYBOS PRIEINAMUMĄ

Įstatymų leidėjas, Lietuvos civilinio proceso įstatyme įtvirtinęs nuostatą, jog pagal specialius teisės aktus asmenys turi teisę pasinaudoti valstybės garantuojama teisine pagalba, praktiškai preziumuoja, jog ši teisė bylų procese jau yra užtikrinta tokį poreikį turintiems asmenims. Ši prezumpcija galioja net ir tokiu atveju, jeigu minimi specialūs įstatymai visiškai neatitinka realių asmens poreikių gauti tokią

²⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. balandžio 27 d. nutarimas Nr. 469 „Dėl advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, 54-1857; 2006, Nr. 50-1817; 2008, Nr. 150-6103.

pagalbą konkrečios bylos procese, arba iš viso nereglamentuoja tam tikrų su šios pagalbos užtikrinimu susijusių klausimų. Ir tokios situacijos tikrai tikėtinos. J. T. Johnsenas atkreipia ypatingą dėmesį į tai, kad svarbu suprasti, jog plačiame socialinio gyvenimo kontekste teisiniai poreikiai ir teisinė pagalba nėra statiškas fenomenas. Todėl juos reikia analizuoti kaip tęstiniame vystymosi procese egzistuojančius elementus²⁵. A. Vaišvilos teigimu, įstatymų leidėjas negali iš anksto numatyti visų reikalingų teisinio reguliavimo modifikacijų, o reikiamos teisės normos, taip pat tuo atveju, jeigu jos poreikis atsiranda ateityje, sukūrimas reikalauja laiko, kadangi teisėkūros procesas nėra greitas ir lengvas, be to, reglamentavimo spragų atsiradimą lemia ir teisinio reguliavimo technikos netobulumas²⁶. Visos šios kliūtys neatleidžia teismo nuo pareigos vykdyti teisingumą, tačiau vargu ar galime pripažinti, kad tokiu atveju yra užtikrintas teisingas bylos procesas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies prasme. Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Ashingdane prieš Jungtinę Karalystę*²⁷ pabrėžė, jog teisė į teisminės gynybos prieinamumą pagal savo prigimtį reikalauja iš valstybių tokio reglamentavimo, kuris galėtų varijuoti laiko požįūriu ir būti suderinamas su poreikiu bei visuomenės ir atskirų asmenų resursais. Reikėtų pripažinti, kad kritikuotinas ne tik visiškas garantijų užtikrinimo mechanizmo eliminavimo iš procesinės teismo veiklos, nagrinėjant civilines bylas, aspektas, bet ir išimtinės kompetencijos priimti sprendimus dėl nemokamos teisminės pagalbos suteikimo perdavimas administracinius įgalinimus turintiems subjektams. M. Vėberio sampratoje apie biurokratijos vaidmenis ir teisminės pagalbos dominavimą teigiama, kad biurokratija (valstybės institucijų sistema) priklauso nuo numanomo ir suskaičiuojamo teisės normų efekto ir iškyla sunkumai pareigūnams, kai jie turi rūpintis individualiomis bylomis: biurokratija atmeta „sprendimų priėmimą nuo bylos iki bylos“, ir tai dažnai padaro visą procesą beprasmiu individui²⁸.

Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Golder prieš Jungtinę Karalystę*²⁹ konstatavo, jog būtų neteisinga manyti, kad Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies turinys, reikalaujantis užtikrinti teisminės gynybos prieinamumą kiekvienoje nagrinėjamoje byloje, apsiriboja vien tik suteikiamų procesinių garantijų aprašymu, nes negintų, pirmiausia to, kas praktiškai užtikrina galimybę pasinaudoti tokiomis garantijomis konkrečioje byloje, būtent – teisminės gynybos prieinamumo. Šis precedentiniu tapęs Europos žmogaus Teisių Teismo sprendimas patvirtina požiūrį, kad teisminės gynybos prieinamumui užtikrinti nepakanka vien tik numatyti teisę – reikia įtvirtinti ir procesines garantijas, sudarančias galimybę pašalinti faktines kliūtis, trukdančias visa apimtimi pasinaudoti teise į teisminę gynybą tiek kreipiantis į teismą, tiek viso bylos proceso metu konkrečioje byloje. Neįtvirtinus procesinių garantijų, sudarančių galimybę suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą,

²⁵ Johnsen, J. T. Studies of Legal Needs and Legal Aid in a Market context. *International Legal Aid Conference of 16-19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada 1999, p. 6.

²⁶ Vaišvila A., *supra* note 1, p. 395-396.

²⁷ Case of *Ashingdane v. The United Kingdom*. No. 8225/78, Judgement of 28 May 1985, ECHR A93, para 57.

²⁸ Flood, J.; Whyte, A. What's Wrong With Legal Aid? Lessons From Outside the UK. *Civil Justice Quarterly*. 2006, 25: 80-98, p. 81.

²⁹ Case of *Golder v. The United Kingdom*. No. 4451/70, Judgement of 21 February 1975, ECHR A18, para 35.

kai ji yra būtina konkrečioje byloje, paneigiamas ir kitų fundamentaliųjų civilinio proceso principų (rungimosi, dispozityvumo, šalių procesinio lygiateisiškumo, teisės būti išklaustytu ir kt.) užtikrinimas.

M. Buckley nurodo, jog daugeliui visuomenės narių valstybės garantuojama teisinė pagalba yra sinonimas teisminės gynybos prieinamumui, todėl ji šią pagalbą laiko teisingumo sistemos fundamentu ir integruota jo dalimi³⁰, o neadekvatus šios pagalbos užtikrinimo mechanizmas, anot jos, gali būti pagrindas pripažinti diskriminacine visą teisingumo sistemą³¹. Anot M. Cappelletti'čio ir B. Gartho, dėl šių priešasčių pats teisminės gynybos prieinamumas nepasiturintiems asmenims gali tapti beprasmiu³². Teisės į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą reglamentavimas civilinio proceso įstatyme nenumatant jokių jo realizavimo garantijų negali būti laikomas pakankamu teisminės gynybos prieinamumo užtikrinimui. V. Terzijeva, remdamasi daugelio Centrinės ir Rytų Europos valstybių valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemų analize, teigiamai vertino specialių šią pagalbą reglamentuojančių teisės aktų priėmimą, tačiau pripažino, kad būtina įtvirtinti ir šios teisės realizavimo procesines garantijas, kuriomis galėtų pasinaudoti asmenys, neatitinkantys privalomos pagalbos suteikimo atvejų³³.

Daugelis teisės mokslininkų taip pat teigia, kad teisminės gynybos prieinamumas tai ne tik teisių pripažinimas, bet ir procesinis-teisinis mechanizmas, sudarantis sąlygas jas realizuoti (I. V. Reshetnikova³⁴, G. A. Zhilinas³⁵). V. S. Anochino nuomone, galimybė, kad visus aktualius su teisminės gynybos prieinamumu susijusius klausimus spręstų teismas, yra svarbiausias prieinamumo užtikrinimo garantas³⁶. Šią poziciją palaiko ir W. J. Habscheidas, kuris pabrėžia, kad tik taip galima užtikrinti teisingą bylos nagrinėjimą ir šalių lygiateisiškumą³⁷. O. I. Rabcevičius teigia, kad kiekviena valstybė, priėmusi pareigą užtikrinti asmenims teisminės gynybos prieinamumą, privalo ne tik numatyti įstatymuose jį užtikrinančias teises, bet ir pašalinti bet kokias kliūtis jų realizavimo procese. Tai, jo manymu, galima padaryti numatant ne tik institucines, bet ir atitinkamas procesines garantijas byloje daly-

³⁰ Buckley, M. The Legal Aid Crisis: Time for action. *A background paper prepared by Melina Buckley for the Canadian Bar Association*, June 2000. Canada, 2000, p. 10.

³¹ *Ibid.*, p. 20.

³² Cappelletti, M.; Garth, B. *Access to Justice: the Worldwide Movement to Make Rights Effective*. Vol. I: A World Survey. Ed. by M. Cappelletti, B. Garth. Alphen aan den Rijn, Sijthoff, 1978, p. 8-9.

³³ Terzjewa, V. Dostup k pravosudiju v stranakh Centralnoj i Vostochnoj Evropy: sravnitelnyj analiz [Access to Justice in Central and Eastern Europe: Comparative Research]. *Dostup k pravosudiju: problemy besplatnoi juridicheskoj pomoshhi v stranakh Centralnoj i Vostochnoj Evropy* [Access to Justice: Legal Aid Problems in Central and Eastern Europe]. Evropeiskij forum po dostupu k pravosudiju, Budapesht 5-7 dekabnja, 2002, s. 79-80.

³⁴ Reshetnikova, I. V. A Court Record in Light of Accessibility of a Relief at Law. *Legist law firm* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2007-06-25]. <<http://www.legist.ru/conf/e-Reshetnikova.htm>>.

³⁵ Zhilin, G. A. Constitutional Fundamentals and Effectiveness of Justice in Civil Cases. *Legist law firm* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2007-08-11]. <<http://www.legist.ru/conf/e-Zhilin.htm>>.

³⁶ Anokhin, V. S. Starye problemy novogo APK RF [Old Problems of Recent APK RF]. *Arbitrazhnaja praktika* [Arbitral Practice]. 2003, 6(27): 38-42, s. 38-40.

³⁷ Habscheid, W. J. *Les principes fondamentaux du droit judiciaire prive* [The Fundamental Principles of the Private law]: in *Towards a Justice with a Human Face. The First International Congress on the Law of Civil Procedure*. Antwerpen/Deventer 1978, p. 48.

vaujantiems asmenims³⁸. Procesinių nuostatų, suteikiančių galimybę spręsti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimo klausimą konkrečioje byloje, nebuvimą W. Osiatynskis pripažįsta vienu iš didžiausių šios sistemos trūkumų³⁹. Atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinę jurisprudenciją bei pateiktas autorių nuomones, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sampratą ir jos esmę atskleidžia ne tik jos turinys ir suteikimo kriterijai, tačiau ir jos *suteikimo mechanizmas*. Tik tinkamas šios pagalbos suteikimo mechanizmo nustatymas sudaro realias prielaidas šios pagalbos tikslui pasiekti.

V. Jarkovas išskiria šiuos negatyvius turinčios užtikrinti teisminės pagalbos prieinamumą nepasiturintiems asmenims administracinės sistemos bruožus:

1. teisminės gynybos prieinamumo užtikrinimo klausimus perdavus spręsti atitinkamoms valstybės tarnyboms, ši teisė tampa tarsi tos tarnybos įrankis, ir ji stengiasi ją padaryti vienpusiškai naudinga sau;

2. įstatymų priėmimo procesui yra būdingas lobizmo faktorius, todėl įstatymas gali tapti ne socialiai naudingu bei atitinkančiu visuomenės interesus ir su jais suderintu rezultatu, o atskirų grupių įtakos reglamentuojamu klausimu padariniu. Nepasiturintys asmenys dažniausiai neturi savo lobistų institucijose, kurios deklaruoja jų teisių ir interesų apsaugą;

3. teisminės gynybos nepasiturintiems asmenims užtikrinimas yra neatsiejamai susijęs su didžiuliais finansiniais ištekliais, kurių šaltinis yra tiek valstybės biudžetas, tiek tarptautiniai fondai. Būtent šis veiksnys paprastai skatina įvairias ambicijas ir vienpusį lobizmą, todėl šių sritį siekia monopolizuoti atskiros grupės, susijusios su piniginių lėšų šaltiniais ir jų skirstymu.

V. Jarkovo manymu, pasirinkus tokį teisminės gynybos prieinamumo užtikrinimo mechanizmą, asmenų teisės gali likti tik deklaratyvios, monopolizacija neišvengiamai pradėtų riboti teisės aiškinimą ir taikymą⁴⁰. E. Rekoshas, K. A. Buchko, V. Terzijeva taip pat pripažįsta, jog neturtingoji visuomenės dalis paprastai nėra atstovaujama vyriausybėje, nepakankamai integruota į ekonominį gyvenimą, jiems sunku konkuruoti socialinėje sferoje, o tai apsunkina jų teisinės pagalbos poreikių patenkinimą⁴¹. Tačiau Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinėje praktikoje suformuluotas principas, kad „*Konvencijos paskirtis užtikrinti ne teorines ar iliuzines teises, o jų praktinį ir efektyvų įgyvendinimą*“⁴², reikalauja užtikrinti joje numatytų garantijų realizavimą kiekvienoje konkrečioje byloje. Socialinių ir ekonominių santykių pokyčiai bei situacijų, kuriose atsiduria atskiri individai specifika lemia ir

³⁸ Rabceвич, O. I. *Pravo na spravedlivoje sudebnoe razbiratelstvo* [The Right to Fair Trial]. Moskva: Leks-Kniga, 2005, s. 95-96.

³⁹ Osiatynski, W. *Mezhdunarodnyje standarty dostupa k pravosudiju* [International Standards of Access to Justice]. *Dostup k pravosudiju: problemy besplatnoj juridicheskoy pomoshhi v stranakh Centralnoj i Vostochnoj Evropy* [Access to Justice: Legal Aid Problems in Central and Eastern Europe]. Europeiskij forum po dostupu k pravosudiju, Budapesht 5-7 dekabris, 2002, s. 19.

⁴⁰ Jarkov, V. V. *Objectives of Proceedings and Access to Justice. Legist Law Firm* [interaktyvus]. 2001, p. 11 [žiūrėta 2010-05-28]. <<http://www.legist.ru/conf/e-Yarkov.htm>>.

⁴¹ Rekosh, E.; Buchko, K. A.; Terzjeva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. Columbia Law School, New York, 2001, p. 214.

⁴² Case of Airey v. Ireland. No. 6289/73, Judgement of 9 October 1979, ECHR A32, para 24; Case of Artico v. Italy. No. 6694/74, Judgement of 13 May 1980, ECHR A37, para 33 ir kt.

teisės normų aiškinimo bei taikymo ypatumus. Kaip pastebėjo T. Ohlingeris, ir Europos Žmogaus Teisių Teismas, aiškindamas Konvencijos 6 straipsnio nuostatas, iš jose įtvirtintų teisių turinio suformuluoja vis naujus jų įgyvendinimui keliamus reikalavimus⁴³. F. Matscheris, pabrėždamas dinamiško teisės normų aiškinimo svarbą, priėjo išvados, kad tik būdamas lankstus jis yra veiksmingas ir sudaro galimybę adaptuoti atskiro individo teisių gynimo tikslus besikeičiančiose socialinėse sąlygose⁴⁴. Lietuvos įstatymo leidėjas CPK 2 straipsnyje, vardindamas civilinio proceso tikslus, teisės į teisminę gynybą realizavimo procese teismui priskyrė teisės aiškinimo ir plėtojimo funkciją, tačiau ši teisė yra apribota sprendžiant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimo klausimus. Vadinas, procesiniame įstatyme nesant jokių teisės į aptariamą teisinę pagalbą įgyvendinimo garantijų, teisminės gynybos prieinamumas konkrečiam ekonominių sunkumų turinčiam asmeniui priklauso tik nuo to, kiek jis atitinka įstatymo leidėjo suformuluotus standartinius kriterijus. Tokie kriterijai gali būti pakankami tik spėjamų, o ne faktinių šios pagalbos poreikių užtikrinimui konkrečioje byloje. Galime pritarti G. A. Žilino nuomonei, kad pats teisingumo vykdymo procedūros mechanizmas turi tikslingai vaidinti pagrindinį vaidmenį užtikrinant teisę į teisminę gynybą, kadangi to reikalauja šios konstitucinės teisės prigimtis ir tikslai⁴⁵. Todėl manome, kad Lietuvoje pasirinktas teisminės gynybos prieinamumo užtikrinimo civilinėse bylose nepasitvirtintiems asmenims mechanizmas gali užtikrinti tik teorinį ar iliuzinį, o ne realų teisminės gynybos prieinamumą. R. Smithas taip pat pritaria, jog valstybės garantuojamos teisinės pagalbos aspektu teisminės gynybos prieinamumas reiškia tai, kad ši pagalba negali būti analizuojama atsietai nuo realių teisinių procesų ir materialinių-teisinių aspektų⁴⁶. Kita vertus, procesiniuose įstatymuose įtvirtintus aptariamą teisės realizavimo garantijų mechanizmą, būtų galima išlaikyti privataus asmens ir viešojo intereso balansą, kadangi, kaip pripažįsta daugelis autorių, to reikalauja jame įtvirtinta teisėtumo, rungimosi ir dispozityvumo koncepcija⁴⁷. Teisminės valdžios vystymosi tendencijos vis labiau reikalauja, kad teismui, ypatingai teisės taikymo srityje, būtų suteiktas savarankiškumas, nepriklausomumas, aktyvumas, efektyviau taikomas teismo nuožiūros metodas⁴⁸. Tam reikalinga kiekvienoje nagrinėjamoje byloje teismui suteikti pakankamus įgalinimus. 2004 m. Konsultacinė Europos Teisėjų Taryba (CCJE) savo nuomonėje, Europos Tarybos Mi-

⁴³ Ohlinger, T. Austria and Article 6 of the European Convention on Human rights. *European Journal of International Law*. 1990, 1(1): 286-291, p. 286.

⁴⁴ Matscher, F. Methods of Interpretation of the Convention. In *The European System for the Protection of Human Rights*. Ed. by R. St. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold. Dordrecht, Boston, London. Martinus Nijhoff Publisher, 1993, p. 63-81.

⁴⁵ Zhilin, G. A., *supra* note 35.

⁴⁶ Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 61.

⁴⁷ Sakhnova, T. V. Graždanskoe processualnoe pravo Rossii: perspektivy razvitiya [Russian Civil Procedure Law: Prospects of Development]. *Gosudarstvo i pravo* [State and Law]. 1999, 12(2): 31-37, s. 32; Jarkov, V. V. Dostupno li grazhdanam nashе pravosudie? [Do Accessible Justice for Citizens?]. *Rossijskaja justicija* [Justice of Russia]. 1999, 2: 25-, p. 25 ir kt.

⁴⁸ Shevcov, V. S. *Pravo i sudebnaja vlast v Rossijskoi Federacii* [Law and Judicial Power in Russian Federation]. Moskva, 2003, s.296.

nistrų Komitetui dėl teisingo teismo proceso per įmanomai trumpiausią laiką ir teisėjo vaidmens teismo procese, atkreipia dėmesį, kad pagalba būtų teikiama ne tik labiausiai skurstantiems asmenims, bet ir daliai vidutines pajamas gaunančių asmenų, kurie negali padengti teismo proceso mokesčių, taip pat, kad teisėjas arba kita teisminė institucija turėtų turėti galimybę dalyvauti priimant sprendimus dėl tokios pagalbos suteikimo⁴⁹.

Lietuvos civilinio proceso teisės doktrinoje valstybės garantuojamos teisinės pagalbos garantijų veiksmingumas yra pripažįstamas vienu iš veiksnių, darančių įtaką teisminės gynybos prieinamumui⁵⁰, tačiau kokią įtaką šios garantijos turi užtikrinant teisminės gynybos prieinamumą, nėra analizuojama, t.y. nėra atliekamas teisės aktų, reglamentuojančių šios pagalbos suteikimo sąlygas ir tvarką, vertinimas teisminės gynybos prieinamumo užtikrinimo požiūriu. Atitinkamai į šių garantijų pakankamumą nėra atsižvelgiama nagrinėjant bei sprendžiant konkrečias civilines bylas, taip pat neturi įtakos teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo vertinimui. Manome, kad valstybės garantuojamos teisinės pagalbos reglamentavimą, nenumatantį šios teisės procesinių įgyvendinimo garantijų CPK, galėjo nulemti tai, kad nei proceso įstatyme, nei doktrinoje nėra daromas jau minėtų sąvokų „teisė kreiptis į teismą“ ir „teisė į teisminės gynybos prieinamumą“ atribojimas. Nei Lietuvos civilinio proceso teisės doktrinoje, nei CPK sąvokos „teisė kreiptis į teismą“, „teisė į teisminę gynybą“ neatribojamos nuo sąvokos „teisė į teisminės gynybos prieinamumą“, šios sąvokos vartojamos kaip sinonimai⁵¹ ir yra priimta laikytis pozicijos, kad teisminės gynybos prieinamumą Lietuvos įstatymo leidėjas sieja su asmens, siekiančio pasinaudoti teismine gynyba, suinteresuotumu bei įstatymų nustatytos tvarkos laikymusi⁵². CPK 5 straipsnio 1 dalyje teisė kreiptis į teismą teisminės gynybos apibrėžiama kaip kiekvieno suinteresuoto asmens teisė įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą, kad būtų apginta pažeista ar ginčijama jo teisė ar įstatymų saugomas interesas. Iš šio apibrėžimo matyti, kad teisę į teisminę gynybą įstatymų leidėjas daro priklausoma nuo tam tikrų įstatymų nustatytų taisyklių laikymosi. Civilinio proceso teisės teorijoje šios taisyklės vadinamos teisės kreiptis į teismą prielaidomis ir tinkamo realizavimo sąlygomis⁵³.

⁴⁹ Konsultacinės Europos Teisėjų Tarybos (CCJE) nuomonė Nr. 6(2004) „Dėl teisingo teismo proceso per įmanomai trumpiausią laiką ir teisėjo vaidmens teismo procese, atsižvelgiant į alternatyvius ginčų sprendimo būdus“, p.21-22. *Europos Taryba*, 2004.

⁵⁰ Driukas, A.; Valančius, V., *supra* note 10, p. 220; Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V., *supra* note 10, p. 141-143.

⁵¹ Ambrasaitė G. *Apeliacija civiliniame procese*: Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 60; Vėlyvis, S. *Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso doktrinoje. Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai“*, vykusios 2006 08 14–15 Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2006, p. 195.

⁵² Vėlyvis, S.; Abromavichene, G. *Uslovija osushhestvlenija prava na obrashhenie v sud po GPK Litovskoj Respubliki* [Conditions of Implementation Right to Access to Justice According CPC of the Republic of Lithuania]. Naucnyje trudy 6, tom 2. Moskva: Jurist, 2006, s. 139-140.

⁵³ Vėlyvis S. *Civilinių bylų užbaigimas, nepriėmus teismo sprendimo iš esmės. Socialistinė teisė*. 1969, Nr. 2, p. 31-36; Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V., *supra* note 10, p. 383-384; Gurvich, M. A. *Pravo na isk* [Right to Complaint]. Moskva: Izd. AN SSSR, 1949, s. 53; Osokina, G. L. *Pravo na zashhitu v iskovom sudoproizvodstve* [Access to Justice in Judicial Litigation]. Tomsk,

Teisminės gynybos prieinamumas, nors ir nėra išskiriamas kaip savarankiškas civilinio proceso tikslas (CPK 2 str.), tačiau atlieka teisės į teisminę gynybą realizavimo funkciją. Todėl jo turinio analizė neturėtų apsiriboti tik teisės į teisminę gynybą sąlygų ir prielaidų išvardinimu, bet turėtų apimti ir šios teisės realizavimo garantijas. Tai, kad nėra daromas aukščiau minėtų sąvokų atribojimas, I. A. Prichodko laiko pagrindine teorine problema apibrėžiant teisminės gynybos prieinamumo principo sąvoką ir aiškinant jo turinį⁵⁴. V. M. Semenovas, atlikęs įstatymų, teismų praktikos ir teisinės literatūros analizę suformulavo teisminės gynybos prieinamumo principo elementus ir padarė išvadą, kad teisė į teisminę gynybą yra tik vienas iš svarbiausių teisminės gynybos prieinamumo elementų, sudarančių aptariamo principo turinį⁵⁵. Pavyzdžiui, Olandijos civilinio proceso teisės mokslininkai teisminės gynybos prieinamumą skirsto į vidinį ir išorinį. Vidinis prieinamumas yra suprantamas kaip kreipimosi į teismą tvarkos paprastumas bei aiškumas, reikalaujantis nustatyti procedūrinės taisyklės įgyvendinant asmens teisę į teisminę gynybą (t.y. tinkamas sąlygas bei prielaidas). Išorinis teisminės gynybos prieinamumo aspektas reiškia, kad kiekvienam asmeniui, nepriklausomai nuo jo socialinės padėties, turi būti sudaryta reali galimybė kreiptis į teismą ginant savo pažeistas teises, taip pat pasinaudoti teisininko pagalba, kai tai yra būtina, t.y. įtvirtinti procesines garantijas⁵⁶. Toks požiūris taip pat leidžia daryti išvadą, jog teisminės gynybos prieinamumo turinio analizė yra platesnė nei teisės į teisminę gynybą turinio aiškinimas, kadangi pastarasis neatspindi realaus šio principo turinio ir jį susiaurina.

Bendrinės sąvokos „prieinamumas“ lingvistinis aiškinimas: bendrinėje kalboje šis daiktavardis kildinamas iš būdvardžio „prieinamas“, kuris apibrėžiamas kaip „galimas prieiti, įveikiamas, nebrangus, suprantamas“⁵⁷. Rusų kalbos žodynuose atitinkamas būdvardis „*dostupnyj*“ aiškinamas kaip „toks, prie kurio galima prieiti, kuris tinka daugeliui, visiems (pagal galimybę naudotis, pagal tinkamą kainą), lengvai suprantamas, dėmesingas ir palankus žmonėms“⁵⁸. Anglų kalbos žodyne analogiškas terminas ‘*access*’ aiškinamas kaip būdas ar teisė įeiti, pasiekti, patekti (*way or right of approach or entry*). Sąvokos „prieinamas“ lingvistinė samprata leidžia daryti išvadą, kad tam tikras tikslas yra pasiekiamas ne tik sudarius tam reikalingas sąlygas ir prielaidas, bet ir pašalinus tam trukdančias kliūtis. Galime

1990, s. 72; Kozhukhar, A. N. K voprosu o prave na obrashhenie za sudebnoj zashhitoy [Some Issues on Access to Justice]. *Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai, vykusios 2006 08 14–15, Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2006, p. 393 ir kt.

⁵⁴ Prichodko, I. A. *Dostupnost pravosudija v arbitražnom i graždanskom procese: osnovnyje problemy* [Access to Justice in Arbitration and Civil Procedures: Key Issues]. Sankt-Peterburg: Izdatelskij dom, 2005, s. 27.

⁵⁵ Semenov, V. M. *Demokraticeskije osnovy graždanskogo sudoproizvodstva v zakonodatelstve i sudebnoj praktike* [Democratic Background of Judiciary in Legislation and Court Practice]. Sverdlovsk, 1979, s. 59.

⁵⁶ Snijders, H. J. *Access to civil procedure abroad*. München: C. H. Beck, 1996, p. 247-250.

⁵⁷ Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. *Lietuvių kalbos institutas* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2008-12-02]. <<http://www.lkz.lt/dzl.php>>.

⁵⁸ *Tolkovjy slovar russkogo jazyka* [Dictionary of Russian Tongue]. Pod red. S. I. Ozhegova, N. Ju. Shvedovoj. Moskva, 1996, s. 173.

teigti, jog ir teisminės gynybos prieinamumo užtikrinimo įvertinimas turėtų būti atliekamas detaliam analizuojant ir nuostatas, įtvirtinančias tinkamas sąlygas ir prielaidas, kurios daro teisminę gynybą prieinama, ir nuostatas, įtvirtinančias garantijas, turinčias pašalinti kliūtis, ribojančias teisminės gynybos prieinamumą. Kadangi, valstybės garantuojama teisinė pagalba pripažįstama viena iš priemonių, turinčių pašalinti kliūtis teisminės gynybos prieinamumui⁵⁹, realiai ji savo tikslą gali pasiekti tik tuomet, kai jos užtikrinimo garantijos yra numatytos pačiame procesiniame įstatyme, ir šios pagalbos suteikimą lemia ne asmens atitikimas tam tikriems turinės padėties kriterijams, o šios pagalbos poreikis konkrečioje civilinėje byloje.

Teigdami, kad civilinio proceso įstatyme būtinos teisės normos, užtikrinančios teisės pasinaudoti valstybės garantuojama teisine pagalba garantijas, neneigiame ir aplinkybės, jog siekiant užtikrinti tinkamą teisminės gynybos prieinamumą civilinių bylų procese, teisės į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą realizavimo reglamentavimas vien civilinio proceso įstatymo normomis taip pat yra nepakankamas. Neabejotinai, aptariamai pagalbai ir visos sistemos tinkamam funkcionavimui užtikrinti reikia išspręsti daugybę klausimų, kurie nėra tiesiogiai susiję su teisingumo vykdymu bei nepriskirtini teismo veiksmai. M. S. Shakarjan, pripažindama, kad teisminės gynybos prieinamumo garantijos turi būti įtvirtintos ne tik procesiniame įstatyme, bet ir materialiniuose teisės aktuose, pabrėžia, kad objektyvia teisminės gynybos prieinamumo prielaida yra visuomeninių santykių poreikius atitinkantis procesinių ir su jais susijusių materialinių įstatymų suderinimas⁶⁰. M. Sh. Patsatsiya reglamentavimo ypatumus išveda iš veiksmingos teisminės gynybos reikalavimų. Jo teigimu, teisingumo vykdymo, kaip ir bet kurios kitos veiklos, veiksmingumas nustatomas atsižvelgiant į tai, kiek jo įgyvendinimo procese realizuojami tikslai ir uždaviniai, išskelti kaip šios veiklos rezultatas. Todėl siekiant efektyvumo šioje srityje reikalinga išspręsti visą kompleksą uždavinių (teismų veiklos sutvarkymo, procesinių ir t.t.), nes civilinio proceso tikslai reikalauja, kad, iš vienos pusės, jie atitiktų objektyvius šios srities veiklos reglamentavimo poreikius, iš kitos pusės – realias galimybes, kurios susiklosto visuomenėje, t.y. profesionalumo, kadrodų potencialo, o taip pat kitus organizacinius ir finansinius resursus. Tačiau pagrindinis valstybės ir visuomenės interesas sprendžiant šiuos klausimus – kad teisminė valdžia, vykdydama teisingumą civilinėse bylose, laikydamosi procesinės formos, užtikrintų įstatymo leidėjo suformuluotų tikslų ir uždavinių realizavimą⁶¹.

⁵⁹ Kiku, M. Pravo na juridicheskiju pomossh v grazhdanskom sudoproizvodstve: obosnovaniye s pozicii principa verkhovenstva prav cheloveka [The Right to Judicial Protection in Civil Procedures: Substantiation from the Point of Law Supremacy Principle]. *V Dostup k pravosudiju: sbornik analiticheskikh materialov* [Access to Justice: Collected Analytical Articles]. Institut prava i publichnoj politiki, Moskva, 2005, s. 125.

⁶⁰ Shakaryan, M. S. Issues of Accessibility and Effectiveness of Justice in Common Courts. *Legist law firm* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2007-08-11]. <<http://www.legist.ru/conf/e-Shakaryan.htm>>.

⁶¹ Patsatsiya, M. Sh. Acute Problems of the Effectiveness of Justice Administered in Arbitration and Civil Proceedings. *Legist Law Firm* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2007-08-11]. <<http://www.legist.ru/conf/e-Patsats.htm>>.

IŠVADOS:

1. Kad pasiektų keliamą tikslą – užtikrinti teisminės gynybos prieinamumą neturtingiems asmenims, valstybės garantuojama teisinė pagalba negali egzistuoti kaip savarankiška subjektinė teisė į valstybės apmokamą advokato pagalbą ir atleidimą nuo įstatyme numatytų bylinėjimosi išlaidų apmokėjimo, kurios realizavimas priklauso nuo atitikimo įstatymo leidėjo nustatytiems kriterijams. Valstybės garantuojama teisinė pagalba, kaip teisminės gynybos prieinamumo priemonė, negali egzistuoti šalia teisių gynimo proceso, nes ji yra neatskiriama šio proceso dalis, jos sudėtinis elementas.

2. Valstybės garantuojama teisinė pagalba yra sudėtingas procesinis-institucinis mechanizmas, skirtas teisei į teisminės gynybos prieinamumą civilinėse bylose užtikrinti. Šios teisės realizavimo užtikrinimui kiekvienu atveju, kai tokia pagalba yra reikalinga, turi būti numatytos procesinės priemonės, kurias gali taikyti bylą nagrinėjantis teismas. Visi specialūs teisės aktai, skirti aptariamoms teisės realizavimui užtikrinti turi būti suderinti su procesinio įstatymo nuostatomis ir nukreipti konstitucinės teisės į teisminę gynybą įgyvendinimui, būtent jos esmė turi nulemti teisėkūrą šioje srityje.

3. Siekiant teisinio aiškumo ir tikslumo apibrėžiant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, tikslinga patikslinti Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme vartojamus terminus. Kadangi faktiškai valstybė nei atstovauja, nei atlygina valstybės garantuojamos teisinės pagalbos gavėjui kokias nors bylinėjimosi išlaidas, antrinės teisinės pagalbos apibrėžime vartojamą terminą „bylinėjimosi išlaidų atlyginimas“ reikėtų pakeisti terminologine konstrukcija „įstatyme numatytų bylinėjimosi išlaidų apmokėjimas“, o vietoj termino „atstovavimas“ vartoti terminą „advokato atstovavimas“. Taip pat terminas „dokumentų rengimas“ antrinės teisinės pagalbos apibrėžime turėtų būti patikslintas, numatant, kad tai yra „procesinio dokumento rengimas“ arba tokios pagalbos rūšies iš viso nenumatyti, kadangi ji apima atstovavimo institutas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 33-104.
2. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
3. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 17-649.
4. Europos žmogau teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 2000, Nr.96-3016.
5. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.
6. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.
7. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572.
8. Lietuvos Respublikos Advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632.
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. balandžio 27 d. nutarimas Nr. 469 „Dėl advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą mokamo užmokes-

- čio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, 54-1857; 2006, Nr. 50-1817; 2008, Nr. 150-6103.
10. Konsultacinės Europos Teisėjų Tarybos (CCJE) nuomonė Nr. 6(2004) „Dėl teisingo teismo proceso per įmanomai trumpiausią laiką ir teisėjo vaidmens teismo procese, atsižvelgiant į alternatyvius ginčų sprendimo būdus“, p.21-22. *Europos Taryba*, 2004.
 11. Ambrasaitė G. *Apeliacija civiliniame procese: Daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
 12. Anokhin, V. S. Starye problemy novogo APK RF [Old Problems of Recent APK RF]. *Arbitrazhnaja praktika* [Arbitral Practice]. 2003, 6(27): 38-42.
 13. Blankenburg, E. Comparing Legal Aid Schemes in Europe. *Civil Justice Quarterly*. 1992, 11: 106-114.
 14. Buck, A.; Stark, G. Simplicity versus Fairness in Means Testing: The Case of Civil Legal Aid. *Fiscal Studies*. 2003, 24(4): 427-449.
 15. Buckley, M. The Legal Aid Crisis: Time for action. *A background paper prepared by Melina Buckley for the Canadian Bar Association*, June 2000. Canada, 2000.
 16. Cappelletti, M.; Garth, B. *Access to Justice: the Worldwide Movement to Make Rights Effective*. Vol. I: A World Survey. Ed. by M. Cappelletti, B. Garth. Alphen aan den Rijn, Sijthoff, 1978.
 17. Cousins, M. *European Welfare States, Comparative Perspectives*. London: Sage, 2005.
 18. Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
 19. Esping-Andersen, G. *Welfare States in Transition, National Adaptations in Global Economies*. London: Sage, 1996.
 20. Flood, J.; Whyte, A. What's Wrong With Legal Aid? Lessons From Outside the UK. *Civil Justice Quarterly*. 2006, 25: 80-98.
 21. Flood, J.; Whyte, A. *Report on costs of legal aid in other countries*. University of Westminster. December 2004.
 22. Goodin, R. E., et al. *The Real Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: University Press, 1999.
 23. Grabham, E., et al. *Intersectionality and beyond: Law, Power and Politics Location*. Routledge-Cavendish, 2008.
 24. Gurvich, M. A. *Pravo na isk* [Right to Plaintiff]. Moskva: Izd. AN SSSR, 1949.
 25. Habscheid, W. J. *Les principes fondamentaux du droit judiciaire prive* [The Fundamental Principles of the Private law]: in *Towards a Justice with a Human Face. The First International Congress on the Law of Civil Procedure*. Antwerpen/Deventer 1978.
 26. Jarkov, V. V. Objectives of Proceedings and Access to Justice. *Legist Law Firm* [interaktyvus]. 2001, [žiūrėta 2010-05-28]. <<http://www.legist.ru/conf/e-Yarkov.htm>>.
 27. Jarkov, V. V. Dostupno li grazhdanam nashe pravosudie? [Do Accessible Justice for Citizens?]. *Rossijskaja justicija* [Justice of Russia]. 1999, 2: 25.
 28. Johnsen, J. T. Studies of Legal Needs and Legal Aid in a Market context. *International Legal Aid Conference of 16-19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada 1999.
 29. Kasza, G. J. *One World of Welfare: Japan in Comparative Perspective*. Cornell University Press, 2006.
 30. Kiku, M. Pravo na juridicheskiju pomossh v grazhdanskom sudoproizvodstve: obosnovanije s pozicii principa verkhovenstva prav cheloveka [The Right to Judicial Protection in Civil Procedures: Substantiation from the Point of Law Supremacy Principle]. *V Dostup k pravosudiju: sbornik analiticheskikh materialov* [Access to Justice:

- Collected Analytical Articles]. Institut prava i publichnoj politiki, Moskva, 2005, s. 106-134.
31. Kozhukhar, A. N. K voprosu o prave na obrashhenie za sudebnoj zashhitoy [Some Issues on Access to Justice]. *Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai, vykusios 2006 08 14 – 15, Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2006, p.389-400.
 32. Kratenko, M. V. *Dogovor ob okazanii juridicheskoi pomoshi v sovremennom grazhdanskom zakonodatelstve* [Legal Aid Contract in Modern Civil Legislation]. Moskva: Statut, 2006.
 33. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
 34. Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. *Lietuvių kalbos institutas* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2008-12-02]. <<http://www.lkz.lt/dzl.php>>.
 35. Manning, D. C. Development of a Civil Legal Aid System: Issues for Consideration. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24-25 February 2005, Budapest.
 36. Marasinghe, C. The Right to Legal Assistance in International Law, with Special Reference to the ICCPR, the ECHR, and the ACHR. *Asian Yearbook of International Law*. 1995, 5:15-44.
 37. Matscher, F. Methods of Interpretation of the Convention. In *The European System for the Protection of Human Rights*. Ed. by R. St. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold. Dordrecht, Boston, London. Martinus Nijhoff Publisher, 1993.
 38. Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002.
 39. Ohlinger, T. Austria and Article 6 of the European Convention on Human rights. *European Journal of International Law*. 1990, 1(1): 286-291.
 40. Osiatynski, W. Mezhdunarodnyje standarty dostupa k pravosudiju [International Standards of Access to Justice]. *Dostup k pravosudiju: problemy besplatnoj juridicheskoy pomoshhi v stranakh Centralnoj i Vostochnoj Evropy* [Access to Justice: Legal Aid Problems in Central and Eastern Europe]. Evropeiskij forum po dostupu k pravosudiju, Budapesht 5-7 dekabnja, 2002.
 41. Osokina, G. L. *Pravo na zashhitu v iskovom sudoproizvodstve* [Access to Justice in Judicial Litigation]. Tomsk, 1990.
 42. Patsatsiya, M. Sh. Acute Problems of the Effectiveness of Justice Administered in Arbitration and Civil Proceedings. *Legist Law Firm* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2007-08-11]. <<http://www.legist.ru/conf/e-Patsats.htm>>.
 43. *Pecherskij, V. V.* Juridicheskaja pomoshh i juridicheskaja usługa: formirovanie i sravnenie ponjatij [Legal Aid and Legal Services: the Formation and Comparison of Conception]. *Zhurnal Voprosy advokatury* [Journal Problems of Bar] [interaktyvus]. 2004, No. 36 [žiūrėta 2009-11-08]. <<http://www.russian-lawyers.ru/journal.shtml>>.
 44. Prikhodko, I. A. *Dostupnost pravosudija v arbitražnom i graždanskom procese: osnovnyje problemy* [Access to Justice in Arbitration and Civil Procedures: Key Issues]. Sankt-Peterburg: Izdatelskij dom, 2005.
 45. Rabceвич, O. I. *Pravo na spravedlivoje sudebnoe razbiratelstvo* [The Right to Fair Trial]. Moskva: Leks-Kniga, 2005.
 46. Regan, F. Are There ‘Mean’ and ‘Generous’ Legal Aid Schemes? A comparison of legal aid in Australia and Sweden. *Journal Nordic Notes* [interaktyvus]. 1998, Vol. 2 [žiūrėta 2009-09-20]. <<http://diempredidi.info/nordicnotes/vol02/articles/regan.html>>.

47. Rekosh, E.; Buchko, K. A.; Terzieva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. Columbia Law School, New York, 2001.
48. Reshetnikova, I. V. A Court Record in Light of Accessibility of a Relief at Law. *Legist law firm* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2007-06-25]. <<http://www.legist.ru/conf/e-Reshetnikova.htm>>.
49. Sakhnova, T. V. Graždanskoe processualnoe pravo Rossii: perspektivy razvitija [Russian Civil Procedure Law: Prospects of Development]. *Gosudarstvo i pravo* [State and Law]. 1999, 12(2): 31-37.
50. Semenov, V. M. Demokratičeskije osnovy graždanskogo sudoproizvodstva v zakonodatelstve i sudebnoj praktike [Democratic Background of Judiciary in Legislation and Court Practice]. Sverdlovsk, 1979.
51. Shakaryan, M. S. Issues of Accessibility and Effectiveness of Justice in Common Courts. *Legist law firm* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2007-08-11]. <<http://www.legist.ru/conf/e-Shakaryan.htm>>.
52. Shevcov, V. S. *Pravo i sudebnaja vlast v Rossijskoi Federacii* [Law and Judicial Power in Russian Federation]. Moskva, 2003.
53. Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius Justitia, 2007.
54. Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003.
55. Snijders, H. J. *Access to civil procedure abroad*. München: C. H. Beck, 1996.
56. Terzieva, V. Dostup k pravosudiju v stranakh Centralnoj i Vostochnoj Evropy: sravnitelnyj analiz [Access to Justice in Central and Eastern Europe: Comparative Research]. *Dostup k pravosudiju: problemy besplatnoi juridicheskoj pomochi v stranakh Centralnoj i Vostochnoj Evropy* [Access to Justice: Legal Aid Problems in Central and Eastern Europe]. Evropeiskij forum po dostupu k pravosudiju, Budapesht 5-7 dekabrya, 2002.
57. *Tolkovyj slovar russkogo jazyka* [Dictionary of Russian Tongue]. Pod red. S. I. Ozhegova, N. Ju. Shvedovoj. Moskva, 1996.
58. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004.
59. Van Zeeland, C. M. C.; Barendrecht, J.M. Legal Aid Systems Compared. *Centre for Liability Law Tilburg University* [interaktyvus]. December 2003 [žiūrėta 2009-09-27]. <<http://www.tilbur-guniversity.nl/faculties/law/research/tis-co/publications/reports/legal-aid-systems.pdf>>.
60. Vėlyvis S. Civilinių bylų užbaigimas, nepriėmus teismo sprendimo iš esmės. *Socialistinė teisė*. 1969, 2: 31-36.
61. Vėlyvis, S. Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso doktrinoje. *Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai“*, vykusios 2006 08 1 – 15 Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2006, p. 195-211.
62. Vėlyvis, S.; Abromavichene, G. *Uslovija osushhestvlenija prava na obrashhenie v sud po GPK Litovskoj Respubliki* [Conditions of Implementation Right to Access to Justice According CPC of the Republic of Lithuania]. Naucnyje trudy 6, tom 2. Moskva: Jurist, 2006, p. 947-950.
63. Zhilin, G. A. Constitutional Fundamentals and Effectiveness of Justice in Civil Cases. *Legist law firm* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2007-08-11]. <<http://www.legist.ru/conf/e-Zhilin.htm>>.
64. Case of Airey v. Ireland. No. 6289/73, Judgement of 9 October 1979, ECHR A32, para 24; Case of Artico v. Italy. No. 6694/74, Judgement of 13 May 1980, ECHR A37.

65. Case of *Ashingdane v. The United Kingdom*. No. 8225/78, Judgement of 28 May 1985, ECHR A93.
66. Case of *Golder v. The United Kingdom*. No. 4451/70, Judgement of 21 February 1975, ECHR A18.

KAI KURIE PROCESO ATNAUJINIMO CIVILINĖSE BYLOSE KLAUSIMAI

Darius BOLZANAS

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto

Civilinio proceso katedros lektorius

Anotacija. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau - CPK) pakeitimų¹ svarstymo įkarštyje kyla nemažai neaiškumų, klausimų bei siūlymų. Atskleidus proceso atnaujinimo santykį su teise į teisminę gynybą, straipsnyje nagrinėjami kai kurie su proceso atnaujinimo civilinėse bylose teisiniu reglamentavimu susiję klausimai, daugiausiai tie, kuriuos civilinio proceso įstatyme vienaip ar kitaip siūlo išdėstyti CPK projekto rengimo darbo grupės nariai. Autorius aptaria Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro galimybes ginti viešąjį interesą proceso atnaujinimo forma, kritiškai įvertina teisės normos aiškios taikymo klaidos priskyrimą prie proceso atnaujinimo pagrindų civilinio proceso įstatyme, taip pat pasisako dėl pareiškėjo paduodamų procesinių dokumentų proceso atnaujinimo forma pavadinimo pakeitimo, analizuoja, ar būtų pagrindas keisti žyminio mokesčio dydžio nustatymą už tokių dokumentų nagrinėjimą.

Pagrindinės sąvokos: civilinis procesas, teisminė gynyba, proceso atnaujinimas, Generalinis prokuroras, teisės normos taikymo aiški klaida.

Temos naujumas, aktualumas. Teisinio reglamentavimo trūkumai paprastai išaiškėja taikant priimas teisės normas praktikoje. Poreikį keisti vienas ar kitas CPK nuostatas taipogi daugiausiai lėmė jų taikymo metu paaiškėję trūkumai, taip pat įstatymo nuoseklumo stoka, sparti informacinių technologijų plėtra, integracija į Europos Bendriją. CPK projekto rengimo darbo grupės nariai kelerius metus diskutavo dėl šio įstatymo konkrečių normų keitimo. Įstatymų leidėjas pernelyg uždelsė nepriimdamas CPK pakeitimo įstatymo. Kita vertus, tai rodo, jog siūlomi pakeitimai, papildymai yra pakankamai diskusinio pobūdžio.

Proceso atnaujinimo civilinėse bylose klausimais darbo grupė nesiūlo esminių pokyčių. Gerai tai ar blogai – kitas klausimas. Esama situacija sudaro pagrindą išsamiau patyrinėti su proceso atnaujinimo teisiniu reglamentavimu susijusius kai kuriuos klausimus. Išsamiau proceso atnaujinimo institutą Lietuvoje yra tyrinėję S.

¹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=357980&p_query=&p_tr2= // prisijungimo laikas 2010 m. lapkričio 5 d.

Vėlyvis, A. Driukas, V. Valančius, E. Laužikas, V. Mikelėnas, V. Nekrošius, R. Lukšytė².

Tyrimo tikslas. Atskleisti proceso atnaujinimo, kaip procesinės subjektinių teisių gynimo formos, vietą teisminėje gynyboje, nustatyti, ar proceso atnaujinimo civilinėse bylose teisinis reglamentavimas Lietuvoje užtikrina asmenims teisę į realią teisminę gynybą, ar CPK projekto rengimo darbo grupės narių pateikti siūlymai atitinka proceso atnaujinimo esmę ir paskirtį.

Tyrimo objektas. Proceso atnaujinimo civilinėse bylose teisinis reglamentavimas.

Tyrimo metodai. analizės, loginis, sintezės, apibendrinimo.

1. PROCESO ATNAUJINIMAS - TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ SUDĖTINĖ DALIS

Valstybėje žmogus yra tikrasis kūrėjas ir visų vertybių matas. Todėl jo teisių apsauga ir gynyba turi būti valstybės prioritetinga sritis. Sprendžiant ginčus tarp asmenų dėl subjektinių teisių, paprastai susiduriama su jų priešingais interesais. Tokius ginčus ar atskirus teisės klausimus patikėta spręsti vienintelei profesiniu pagrindu formuojamai valdžiai - teisminei. Teismui civilinio proceso tvarka išnagrinėjus ginčą tarp asmenų (teisės klausimą), priimamas baigiamasis aktas, kuriame pagal šalių įrodytas aplinkybes kvalifikuojami tarp jų susiklostę teisiniai santykiai. Juk žmoniškojo teisingumo vykdymas, kaip taikliai nurodė V. F. Jakovlevas, kažkuomet turi pasibaigti³.

Teisėje teisingumo vykdymo procesas laikomas baigtu, o teisingumas - įvykdytu, kai pagal įstatymų reikalavimus įsiteisėja teismo sprendimas byloje. Tuomet užbaigiama byla⁴. Teismo baigiamojo akto pagrindu ginčas tarp šalių (jeigu jis buvo kilęs) pagal jų įrodinėjamas aplinkybes išsprendžiamas galutinai, atkuriami teisinė taika, susiformuoja teisinis stabilumas. Tarp dalyvaujančių byloje asmenų susiklosto nauji teisiniai santykiai, kurių pagrindu atsiranda jų teisėti lūkesčiai. Teisės doktrinoje išsakyta nuomonė, kad teisminė gynyba pasibaigia įsiteisėjus į teismą besikreipusio asmens atžvilgiu palankiam sprendimui byloje⁵. Su šia nuomone reikėtų sutikti. Teisminė gynyba, būdama sudėtine asmens teismo dalimi, visų pirma, turi pasižymėti prieinamumu ir universalumu. Ši pamatinė asmens teisė

² Driukas A., Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. IV tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2009; Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2003; Vėlyvis, S. et. al. *Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis. 1980; Lukšytė R. Materialiosios tiesos nustatymas – kaip viena iš proceso atnaujinimo funkcijų. *Jurisprudencija*. 2005, T. 77 (69); Lukšytė R. Prokuroras kaip proceso atnaujinimo subjektas. *Jurisprudencija*, 2007, T. 2 (92).

³ Jakovlev, V. F. Ot reformirovanija k soveršenstvovaniju sudebno-arbitražnoj sistemy, ukrepleniju nezavisimosti sudebnoj klasi. *Vesti. VAS RF*. 1998 No. 4, p. 20.

⁴ Apie užbaigtos bylos sampratą proceso atnaujinimo stadijoje žr. Bolzanas, D., Vėlyvis, S. Užbaigta byla, kaip proceso atnaujinimo civilinėje byloje sąlyga. *Socialinių mokslų studijos* 2009, 2(2).

⁵ Vėlyvis, S. Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso doktrinoje. *Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai“*, vykusios 2006 08 14-15, Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys. 2006, p. 207.

apima ne tik teisę kreiptis į teisma su ieškiniu ar pareiškimu (procesinė šios teisės dalis), bet ir teisę į ieškinyje (pareiškime) išdėstytų reikalavimų patenkinimą (materialinė šios teisės dalis), t. y. asmeniui turi būti suteiktos ne tik sąžiningo bylos nagrinėjimo ir operatyvaus proceso garantijos, bet ir priimtas materialiajia prasme teisingas sprendimas.

Nors tarptautiniai dokumentai užtikrina asmenims teisę į teisingą procesą,⁶ bet ne teisę į pirmosios instancijos teismo sprendimo patikrą ar peržiūrėjimą civilinėse bylose⁷, asmeniui neužtikrinus teisės į teisingą procesą, priimtas sprendimas byloje negali būti laikomas teisingu, o asmens teisė į teisminę gynybą realizuota laikantis įstatymų reikalavimų. Be to, ir po bylos užbaigimo gali paaiškėti, kad procesas vyko nesilaikant įstatymuose numatytų procesinių reikalavimų ir dėl to asmenims nebuvo užtikrinta teisė į teisingą procesą. Ir net jeigu teisminis procesas vyko laikantis proceso įstatymo taisyklių ir šalys tinkamai vykdė įrodinėjimo pareigą, tai dar negarantuoja, kad byloje nustatytos faktinės aplinkybės iš tiesų atitinka egzistavusius faktus ar kad jų pakako priimti teisingą sprendimą byloje. Po bylos užbaigimo gali paaiškėti tam tikri duomenys, kurie gali paneigti teismo sprendime nustatytus faktus arba sudaryti pagrindą juos vertinti kokybiškai ar kiekybiškai kitaip. Dėl naujų esminę reikšmę bylai turinčių faktinių duomenų paaiškėjimo, taip pat dėl proceso teisės normų esminių pažeidimų atsiranda grėsmė byloje nustatyti tiesai, kuri pagal daugelio šiuolaikinių valstybių proceso įstatymus nustatomas remiantis proceso šalių įrodinėjimo naštos byloje vykdymo tinkamumu. Esminių proceso taisyklių neužtikrinimas byloje ar esminę reikšmę bylos baigčiai turinčių faktinių duomenų paaiškėjimas po teismo sprendimo priėmimo gali lemti procesinio teisingumo, kurį asmenims ir garantuoja tarptautiniai dokumentai bei aukščiausią galią turintys nacionaliniai įstatymai, pažeidimą. Toks teismo sprendimas negali būti teisingas ir „neliečiamas“, kadangi teismo atliekama teisingumo vykdymo procesinė veikla apima asmeniui suteiktų pamatinių procesinių garantijų užtikrinimą ir teisingų duomenų, gautų tinkamai paskirsčius proceso šalių įrodinėjimo našta, nustatymą bei jų teisinį įvertinimą. Tai reiškia, kad teismo sprendimo pagrindu susiformavęs teisinis stabilumas paprastai neturi prioriteto prieš neteisingai vykusį procesą ar nevisapusišką bylos esmės atskleidimą, lėmusį neteisingą bylos išsprendimą net ir tuomet, jei byla yra užbaigta.

Ar proceso atnaujinimą laikyti teisės į teisminę gynybą sudėtine dalimi, priklauso nuo įstatyme įtvirtintos proceso atnaujinimo sampratos. Jeigu proceso atnaujinimas apima ir esminių proceso klaidų pašalinimą teismo teismo baigiamajai

⁶ Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio pirmame punkte nustatyta, kad „Kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama lygybės ir viešumo sąlygomis pagal įstatymą sudaryto kompetentingo, nepriklausomo ir bešališko teismo, kuris [...] nustatytų jo ginčijamas civilines teises ir pareigas“ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (*Valstybės Žinios*. 2002. Nr. 77-3288). Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio pirmoji numato, jog „Nustatant kiekvieno asmens civilines teises ir pareigas [...] asmuo turi teisę, kad jo byla lygybės ir viešumo sąlygomis per protingą terminą išnagrinėtų pagal įstatymą sudarytas nepriklausomas ir nešališkas teismas“ (*Valstybės žinios*. 2000. Nr. 96 – 3016.).

⁷ Nei Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, nei jos papildomas protokolas Nr. 7, nei kiti tarptautiniai dokumentai nenustato valstybėms pareigos civilinėse bylose nustatyti apeliacijos, kasacijos ar proceso atnaujinimo teisės civilinėse bylose.

me akte (o taip ir yra), negalima daryti išvados, kad būtų nagrinėję teismai užtikrino asmenims pakankamai procesinių garantijų ir sudarė realias prielaidas bei sąlygas įgyvendinti teisę į teisminę gynybą. Teisminė gynyba iš tiesų nėra gynyba nuo teismo. Tačiau, kai teismas neužtikrino asmenims sąlygų pasiekti teisingo sprendimo, teisminė gynyba negali pasibaigti, kol pamatiniai pažeidimai nebus pašalinti. Šia prasme proceso atnaujinimą reikėtų vertinti kaip nesatsiejamą tesiminės gynybos dalį. Tai, kad proceso atnaujinimo forma asmuo įgyvendina teisę į teisminę gynybą, pagrįstai pabrėžiama ir Lietuvos teismų praktikoje, nurodant, kad proceso atnaujinimo tikslas - užtikrinti tinkamą teisės į teisminę gynybą įgyvendinimą, siekiant patikrinti, ar įsiteisėję teismų sprendimai nepažeidžia įstatymų saugomų asmenų teisių ir interesų, taip pat išvengti teismo galimai neteisėto sprendimo teisiniu pasekmėmis⁸.

Taigi valstybė turėtų užtikrinti asmenims, kad jų interesai bus ginami ir po bylos užbaigimo, jeigu paaiškės aplinkybės, kurios lems žymų atotrūkį tarp to, kas nustatyta, ir to, kas paaiškėjo. Tai turėtų būti daroma atnaujinus išspręstos bylos procesą. Suteikus teisę kiekvienu atveju atnaujinti procesą byloje, būtų sumenkinas teisminės valdžios darbas, proceso dalyviai negalėtų pasitikėti teismo įsiteisėjusio sprendimo galia. Tad įstatymų leidėjas turi labai aiškiai įvardyti prielaidas ir sąlygas, kurios galėtų sudaryti pagrindą „sugriauti“ teismo baigiamąjį aktą. Šios prielaidos ir sąlygos turi išreikšti proceso atnaujinimo išimtinį ir neįprastą pobūdį. Kita vertus, proceso atnaujinimą reglamentuojančiose teisės normose turi būti įtvirtintos pakankamos procesinės garantijos apginti viešąjį interesą, jeigu būtų išnagrinėjęs teismas to nepadarė. Todėl įstatymų leidėjas, suteikdamas teisę į proceso atnaujinimą, turėtų užtikrinti pakankamą viešojo intereso apsaugą šiame procese. Tai gali būti padaryta proceso atnaujinimo iniciatyvos teisę suteikus ne tik dalyvavusiems byloje asmenims, bet ir viešąjį interesą ginančiam subjektui.

2. DĖL GENERALINIO PROKURORO TEISĖS INICIJUOTI PROCESO ATNAUJINIMĄ

Lietuvos Respublikos Seime 2009 m. lapkričio 16 d. užregistruotame CPK pakeitimo ir papildymo įstatymo projekte jo rengėjai siūlo CPK 365 straipsnį⁹ pakeisti ir Generalinį prokurorą eliminuoti iš proceso atnaujinimo iniciatyvos teisę turinčių subjektų rato¹⁰. Tuo pačiu CPK rengėjai siūlo civilinio proceso įstatymą papildyti 320 straipsnio trečiąja dalimi, pagal kurią apeliacinės instancijos teismas, nustatęs, kad byloje gali būti pažeistas viešasis interesas, informuoja prokurorą apie galimybę įstoti į procesą trečiuoju asmeniu, pareiškiančiu savarankiškus reikalavimus, nesudaro pagrindo daryti išvadą, kad viešasis interesas nebeturi būti ginamas (jei jis neapgintas procese) po bylos, kurioje viešąjį interesą ginantys subjektai ne-

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2007 m. vasario 22 d. apibendrinimas „Teismų praktikos taikant įstatymus dėl proceso atnaujinimo užbaigtose civilinėse bylose aktualūs klausimai“.

⁹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

¹⁰ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas, *supra note*, 1.

buvo dalyvaujantys byloje asmenys, užbaigimo. Siekiant išsiaiškinti, ar šie tarpusavyje susiję siūlymai iš tiesų užtikrins tinkamesnę viešojo intereso gynybą, reikėtų istoriškai įvertinti viešojo intereso gynimo ypatumus Lietuvoje civilinio proceso atnaujinimo stadijoje.

Iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo didesnėje Lietuvos teritorijos dalyje galiojęs 1864 m. Civilinės teisenos įstatymas nesuteikė teisės prokurorui ar kitam valdžios atstovui reikšti prašymus peržiūrėti teismo sprendimą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių byloje ar paaiškėjus akto, kuriuo sprendimas buvo paremtas, suklastojimui. Tokia teisė šiems viešąjį interesą ginantiems subjektams nebuvo suteikta ir tarpukario Lietuvoje. Generaliniam prokurorui suteikta teisė į proceso atnaujinimą Lietuvos CPK paveldėta iš tarybiniu laikotarpiu galiojusio civilinio proceso įstatymo. Tarybiniu laikmečiu prokuroro vaidmuo buvo itin svarbus teisės sistemoje, o prokuratūra laikyta teisminės valdžios dalimi. 1964 m. priimtas Lietuvos TSR CPK 366 straipsnio nuostatos suteikė teisę prašyti peržiūrėti teismo įsiteisėjusį sprendimą dėl taip vadinamų naujai paaiškėjusių aplinkybių Lietuvos TSR prokurorui ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkui. Jie turėjo teisę teikti bylą išnagrinėjusiam teismui teikimus dėl teismo baigiamojo akto peržiūrėjimo¹¹. Nuo 1999 m. sausio 1 d. CPK įteisinus proceso atnaujinimo institutą, kaip savarankišką civilinio proceso stadiją, buvo išplėstas viešąjį interesą ginančių subjektų ratas. Teisė atnaujinti procesą be dalyvavusių byloje asmenų suteikta prokurorui, valstybinio valdymo institucijai, įmonei, įstaigai, organizacijai ar fiziniams asmenims, kad būtų apgintos valstybės ir kitų asmenų teisės bei įstatymų saugomi interesai (CPK 55 str., 371(17) str. 2 d.). Tokio plataus viešąjį interesą ginančių subjektų rato įteisinimas ne visiškai derėjo su proceso atnaujinimo išimtinumu. Nuo 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojusiame CPK proceso atnaujinimo iniciatyvos teisė palikta tik Generaliniam prokurorui. Naujų CPK pakeitimų rengėjų pasiūlymas pašalinti šį asmenį iš proceso atnaujinimo iniciatyvos teisę turinčių subjektų rato rodo ir suteikti apeliacinės instancijos teismui teisę vertinti viešojo intereso galimą pažeidimą beveik kiekvienoje civilinėje byloje rodo, kad valstybėje neturime aiškios koncepcijos dėl viešąjį interesą ginančių subjektų ir jų teisių atskirose civilinio proceso stadijose.

Procesine prasme civilinio proceso sistema išliktų nesuardyta, jeigu viešąjį interesą ginančiam subjektui (šiuo atveju ir prokurorui) būtų suteikta teisė reikšti savarankišką reikalavimą dėl teismo baigiamojo akto panaikinimo ir kitokio sprendimo priėmimo byloje po jos pernagrinėjimo. Juo labiau kai teisė ginti viešąjį interesą proceso atnaujinimo stadijoje suteikiama tik vienam valstybės pareigūnui, nedalyvavusiam byloje – Generaliniam prokurorui, o teismas turi teisę ir pareigą patikrinti, ar egzistuoja viešasis interesas. Teisės į užbaigtos bylos proceso atnaujinimą suteikimas šiam pareigūnui atitinka proceso atnaujinimo stadijos išimtinį pobūdį, pamatinius proceso teisės principus ir išryškina viešojo intereso, pasireiškiančio prioritetine asmenų subjektinių teisių gynyba prieš teismo baigiamuoju aktu atsiradusį teisinį stabilumą, svarbą. Vien tai, kad teismai ne visuomet tenkina Generalinio prokuroro prašymus dėl proceso atnaujinimo, nesudaro pagrindo elimi-

¹¹ Lietuvos TSR civilinio proceso kodeksas. Vilnius: „Mintis“, 1964.

nuoti šį pagal rangą aukščiausią pareigūną valstybėje, turintį įgaliojimus ginti viešąjį interesą iš proceso atnaujinimo iniciatyvos teisę turinčių subjektų rato. Juk viešasis interesas gali būti pažeistas ir neapgintas teismo baigiamajame akte. Dar daugiau, šiame akte gali būti padaryti esminiai proceso taisyklių pažeidimai ar aki-vaizdžiai netoleruotinų situacijų, kurios paaiškėtų vykdant sprendimus, sudarymas. Tokių klaidų pašalinimas - aki-vaizdus viešasis interesas, kurio gynyba turi būti patikėta specialiam subjektui.

3. TEISĖS NORMOS TAIKymo AIŠKIOS KLAIDOS NEPAGRĮSTAS PRISKYRIMAS PRIE PROCESO ATNAUJINIMO PAGRINDŲ

1959 m. parašytoje teisės mokslų daktaro disertacijoje L. S. Morozova neįpras-tumą įvardijo kaip esminį proceso atnaujinimo požymį (taip pat ir išimtinumą)¹². Tam savo darbuose pritarė ir kiti teisės teoretikai¹³. S. M. Achmedov pažymi, jog pasibaigus teismo sprendimo apskundimo terminams, proceso atnaujinimas daly-vavusiems byloje asmenims išlieka kaip papildoma jų teisių gynimo garantija ir tuo pačiu kaip galimybė perspręsti teisinį ginčą tarp jų¹⁴. Proceso atnaujinimas, skirtingai nei teismo sprendimų kontrolės formų atvejais, galimas tik dėl naujai paaiškė-jusių aplinkybių, kurios nėra susijusios su teisės taikymu sprendžiant ginčą iš es-mės. Būtent teisės taikymo klaidos nebuvimas teismo sprendime, dėl kurio prašo-ma atnaujinti procesą, ir yra vienas esminių proceso atnaujinimo požymių, kuris jį skiria nuo teismo sprendimų kontrolės formų. Galimybė sugriauti pagrįstą teismo baigiamąjį aktą ir išreiškia tam tikrą neįprastumą.

Neįprastumas, kuris paprastai pasireiškia teismo pagrįsto sprendimo panaiki-nimu, atsispindi proceso atnaujinimo pagrinduose. Proceso atnaujinimo pagrindus turėtų sudaryti po bylos išsprendimo paaiškėjusios aplinkybės, kurios leidžia atsi-rasti abejonėms dėl proceso teisėtumo ir (ar) teismo sprendimo teisingumo, taip pat proceso negaliojimą darančios aplinkybės. Todėl **proceso atnaujinimas neturėtų būti siejamas su teismo padaryta materialiosios teisės taikymo klaida** [paryškinta *Aut.*]. Juk bylos procesą atnaujinęs teismas nevykdo kito teismo veiklos kontrolės. Tuo tarpu būtent kontrolės elementas ir yra būdingas teismo sprendimų kontrolės formoms¹⁵. Sutikdama su šia pozicija E. A. Borisova papildomai nurodo, jog šioje stadijoje procesas neatsitiktinai pradedamas ne skundu, kaip apeliacijoje ar kasaci-joje, o pareiškėjo prašymu, o proceso įstatyme nepagrįstai nustatyti bylos atnauji-nimo pagrindai, kurie susiję su teismo galimai padarytų klaidų ištaisymu¹⁶. Su šiu

¹² Morozova, L.S. *Peresmotr rešeniji po vnoviji atkvyšymsija obsojatelstvam*. Daktaro disertaci-ja Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 1959, p. 17

¹³ Achmedov, S. M. *Proizvodstvo po peresmotru sudebnych aktov po vnovj otkryšymsija obst-rojatelstvam v sisteme peresmotra sudebnych aktov v aarbitražnom processe*. Daktaro disertacija Socialiniai mokslai (teisė). Maskva. 2009, p. 44; Orlov, V. V.; Gromov, N. A.; Belanosov, V. O. Schodstvo i otličiji priznakov instituta rasmotrenija graždanskich del po vnovj otkryšymsija obstoja-telstvam ot drugih procesualnych stadij. *Jurist* 1999, No. 11, p. 13.

¹⁴ *Ibid*, 13, p. 41-42.

¹⁵ *Supra note*, 15, p. 17-18.

¹⁶ Borisova, E. A. *Peresmotr sudebnych aktov po graždanskim delam*. Moskva. 2006, p. 61.

mokslininkų išvalgomis iš esmės galima sutikti ir tuo pačiu jas patikslinti. Pirma, proceso atnaujinimo pagrindą gali sudaryti teismo klaida, tačiau ji turi būti nesusi-
 jusi su ginčo esme, t. y. ne materialiosios teisės taikymo, o dėl pamatinių proceso
 teisės normų pažeidimo. Antra, ne pagal procesinio dokumento pavadinimą (skun-
 das, prašymas, pareiškimas), o pagal jo turinį nustatoma atliekamo procesinio
 veiksmo esmė. Tačiau šie pastebėjimai nepaneigia minėtų teisės mokslininkų pa-
 grindinės idėjos – proceso atnaujinimas, skirtingai nuo teismo sprendimų kontrolės
 formų, nėra skirtas materialiosios teisės taikymo klaidų ištaisymui. V. Nekrošius
 teisės taikymo klaidos nebuvimą sprendime taip pat išskiria kaip proceso atnauji-
 nimo ypatumą. Jis nurodo, kad teisės taikymo klaidos, kaip proceso atnaujinimo
 savarankiško pagrindo, įtvirtinimas įstatyme neatitiktų proceso atnaujinimo institu-
 to esmės bei proceso koncentruotumo. Proceso atnaujinimas praktiškai taptų dar
 viena teismo sprendimų kontrolės forma¹⁷. Tai reiškia, kad proceso atnaujinimą
 reglamentuojančių teisės normų naudojimas, siekiant pašalinti materialiosios teisės
 taikymo klaidą, neatitinka proceso atnaujinimo paskirties. Doktrinoje nurodyta ir
 daugiau argumentų, pagrindžiančių teisės taikymo klaidų naudojimo negalimumą
 šioje proceso stadijoje. Antai S. M. Acmedovo nuomone, būtų pažeistas ir EŽTT
 praktikoje suformuotas teisinio apibrėžtumo principas, pagal kurį teismo baigiamas-
 isis aktas gali būti peržiūrėtas tik esant išimtinėms aplinkybėms, kurios yra neįvei-
 kiamo pobūdžio¹⁸. Reikia sutikti, kad įtvirtinus tokį proceso atnaujinimo pagrindą,
 iškreipiamą proceso atnaujinimo prigimtis ir paskirtis, o teisingumo vykdymo pro-
 cesas nebeturi aiškios loginės pabaigos. Tačiau minėti teisės mokslininkai taip ir
 neatsako į klausimą, ką daryti po bylos užbaigimo pastebėjus akivaizdžią teisės
 taikymo klaidą, kuri keičia teismo baigiamąjį akto turinį, pavyzdžiui, kasacinio
 teismo padarytą materialiosios teisės taikymo klaidą, nulėmusią bylos baigtį. Nieko
 nedaryti – reikštų toleruoti neteisingumą.

Civilinės bylos teisingas išnagrinėjimas, t. y. pagal teisės reikalavimus, yra vi-
 suomeninių santykių normalaus funkcionavimo būtina sąlyga. Akivaizdžios ir es-
 minės klaidos turi būti pašalintos iš sprendimo – dėl to nėra abejonių. Tačiau vals-
 tybės demokratiškumo lygį parodo ne tik tikslo suvokimas – panaikinti neteisingą
 sprendimą, bet ir pasirinktų priemonių tokiam tikslui pasiekti suderinamumas. Jei-
 gu įstatymai nesuteikia asmenims teisės ištaisyti teismo padarytos teisės taikymo
 akivaizdžios klaidos, kuri keičia sprendimą ir (ar) teismai nesudaro realių galimy-
 bių tai įvykdyti, tuomet reikia pripažinti, kad nėra pasiekiamas vienas pagindinių
 civilinio proceso tikslų, kuris įtvirtintas Lietuvos CPK – tinkamai taikyti įstatymus
 nagrinėjant bylas ir priimant sprendimus (CPK 2 str.). Tuomet bylinėjimasis vyksta
 dėl bylinėjimosi. Esant tokiai padėčiai, visuomenės pasitikėjimas teismo baigiamų-
 jų aktų teisingumu būtų pagrįstai menkas. Tad net ir teismo baigiamajame akte
 padarytos teisės taikymo akivaizdžios klaidos *gali ir turi būti* pašalintos iš spren-
 dimo. Kitas klausimas – kokia procesine forma tai turi būti padaryta ir kokios šios
 teisės įgyvendinimo sąlygos turi būti nustatytos.

¹⁷ Nekrošius, V. *Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasi-
 kinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje* Daktaro disertacija Socialiniai mokslai (teisė). Vilniaus
 universiteto leidykla. 1996, p. 237.

¹⁸ *Supra note*, 13, p. 53.

Žmogaus teisių sparti evoliucija neišvengiamai atsispindi ir teisėje. Tačiau tai nesudaro pagrindo supainioti per ilgą laiko tarpą susiformavusių teisės institutų, keisti jų paskirtį. Proceso atnaujinimas pagal savo prigimtį ir paskirtį nėra susiformavęs materialiosios teisės taikymo klaidoms ištaisyti. Jo metu sprendžiama dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių įtakos teismo baigiamajam aktui, taip pat dėl proceso negaliojimo. Istoriskai susiklostė ir teisiškai pagrįsta, kad teisės taikymo klaidos teismo įsiteisėjusiam sprendime būtų taisomos vykdant teismo sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolę, o ne proceso atnaujinimo forma.

Deja, Lietuvos civilinio proceso įstatymas teisės normos taikymo aiškia klaidą priskiria prie proceso atnaujinimo pagrindų (CPK 366 str. 1 d. 9 p.), o CPK pakeitimus pateikiantys teisininkai nepasiūlė šio pagrindo eliminuoti iš proceso atnaujinimo.

Teisės taikymas byloje yra teismui priskirta teisingumo vykdymo procesinės veiklos, kurios metu atitinkamos teisės normos pritaikomos nustatytoms faktinėms aplinkybėms, sudėtinė dalis. XIX a. rusų teisininkas K. I. Malyševas teisingai nurodė, kad teisė keisti teismo sprendimą gali būti suteikta tik kitam teismui, kuris turi didesnę galią už sprendimą priėmusį teismą¹⁹. Teismų priimtuose sprendimuose padarytoms klaidoms ištaisyti byloje sukurta teismų instancinė sistema. Šiam tikslui moderniose sistemose įteisinta ribota apeliacija, o kasacija arba revizija leidžiama tik išimtiniais atvejais. Nagrinėjant bylą instancine tvarka, naujos faktinės aplinkybės nenustatinėjamos, o tikrinami žemesnės instancijos teismų priimti procesiniai sprendimai. Tad teismo padaryta teisės taikymo klaida nustatoma ir jos įtaka sprendimui įvertinama instancine tvarka. Tuo tarpu proceso atnaujinimo atveju tutri būti įvertinama faktinių aplinkybių, kurios nebuvo žinomos bylą nagrinėjusiam teismui, įtaka sprendime padarytoms išvadoms, taip pat ar egzistuoja proceso negaliojimo pagrindai. Baigiamąjį aktą byloje priėmusiam teismui neturėtų būti suteikta galimybė teisiškai perkvalifikuoti teisinius santykius tarp proceso šalių pagal tas pačias faktines aplinkybes. Priešingu atveju žemesnės instancijos teismai galėtų uzurpuoti aukštesnės pakopos teismams priskirtas funkcijas, o apeliacija ir kasacija taptų nereikalingos. Tai supainiotų teismų paskirtį atskirose stadijose, nukentėtų teisinis stabilumas, o teisingumo vykdymas taptų neprognozuojamas.

Šalyse, kuriose vyrauja objektyvios tiesos nustatymo reikalavimas civiliniame procese ir teisės taikymo akivaizdžios klaidos neįtvirtintas tarp proceso atnaujinimo pagrindų, pasitaiko atvejų, kai kitos institucijos – ne įstatymų leidėjas imasi tokio pagrindo įteisinimo. Štai Rusijos Federacijos, kur teisės taikymo akivaizdi klaida nelaikoma proceso atnaujinimo pagrindu, Konstitucinis Teismas savo praktikoje iš esmės jį įteisino lyg būtų įstatymų leidėjas, ir bendrosios kompetencijos teismai praktikoje taiko tokį pagrindą. Šios valstybės Konstitucinis Teismas 1998 m. vasario 3 d. ir 2007 m. vasario 5 d. nutarimuose pabrėžė, kad teisės taikymo klaida gali sudaryti pagrindą atnaujinti procesą byloje. Dar daugiau, nutarimuose suabsoliutintas teismo padarytos klaidos pašalinimo poreikis ir pripažinta, jog procesas gali būti atnaujintas ir dėl Aukščiausiojo Teismo Prezidiumo padarytos klai-

¹⁹ *Supra note*, 13, p. 53.

dos. Toks valdžių atskyrimo principų pažeidimas bei teisės institutų naudojimas ne pagal jų paskirtį pagrįstai kritikuojamas teisės moksle²⁰.

Šie pasvarstymai sudaro pagrindą kritiškai vertinti CPK darbo grupės pasyvią poziciją, CPK 366 straipsnio pirmosios dalies 9 punktą paliekant prie proceso atnaujinimo pagrindų. Beje, galima teigti, jog CPK projekto rengėjai iš esmės pripažino, kad teisės taikymo akivaizdi teismo baigiamajame akte neturėtų būti priskirta prie proceso atnaujinimo pagrindų. Įstatymų leidėjui pateiktas pasiūlymas pakeisti CPK 368 straipsnio antrąją dalį ir nustatyti, kad CPK 366 straipsnio pirmosios dalies 9 punkto taikymo atveju nustatomas vienerių metų terminas (kaip kasacinio skundo padavimui), skaičiuojamas nuo pirmosios instancijos teismo sprendimo (nutarties) įsiteisėjimo įrodo, kad darbo grupė pripažįsta šio pagrindo glaudesnę ryšį su teismo sprendimų kontrolės forma (kasacija), o ne proceso atnaujinimu.

Materialiosios teisės taikymo akivaizdžios ir esminę reikšmę sprendimui turinčios klaidos, kurių nebegalima pašalinti tradicinėmis kontrolės formomis, turėtų būti šalinamos specialia tvarka. Teisės taikymo baigiamajame akte ištaisymo galimybę tinkamiausiai atliktų geriausiai teisę išmanatys teisėjai. Tokie teisėjai paprastai dirba kasaciniame teisme. Pirmosios ar apeliacinės instancijos teismo sprendimo, kuris neperžiūrėtas kasacine tvarka, patikrą geriausiai vykdytų trijų teisėjų kolegija, kasacinio teismo procesinio sprendimo - septynių teisėjų kolegija (jei nutartį priėmė trijų teisėjų kolegija) arba Aukščiausiojo Teismo plenarinė sesija (jei nutartį priėmė trijų ar septynių teisėjų kolegija). Siekiant teisinio stabilumo ir aiškumo, iniciatyvos teisė teikti kasaciniam teismui tokius teikimus galėtų būti suteikta išimtinai tik tam tikram ar tam tikriems subjektams, pavyzdžiui, Generaliniam prokurorui, kuris, prieš teikdamas teismui procesinį dokumentą, teisiškai kvalifikuotai įvertintų situaciją ir bylinėjimosi perspektyvas. Tam reikėtų CPK papildyti nauju 340 (1) straipsniu.

Pateikti svarstymai leidžia daryti išvadą, kad nesuteikus teisės į bylos peržiūrėjimą dėl teisės taikymo akivaizdžios ir esminės klaidos baigiamajame akte, būtų pripažinta, kad valstybėje toleruojamas teisingumo vykdymas ne pagal įstatymus, t. y. neteisingumas. Suteikus teisę šalinti tokias klaidas proceso atnaujinimo forma, būtų iškreipta proceso atnaujinimo esmė, ši stadija taptų dar viena teismų sprendimų kontrolės forma. Tad su ginčo esme susijusioms materialiosios teisės taikymo klaidoms baigiamajame akte pašalinti, jei nebegalima pasinaudoti tradicinėmis kontrolės formomis, reikėtų nustatyti specialią tvarką ir procedūras, sprendimo priėmimo teisę suteikiant Lietuvos Aukščiausiajam Teismui.

4. DĖL PAREIŠKĖJO PADUODAMŲ PROCESINIŲ DOKUMENTŲ PROCESO ATNAUJINIMO STADIJOJE PAVADINIMO

Proceso atnaujinimas - tai pareiškėjo paduotame procesiniame dokumente išdėstyto prašymo atnaujinti procesą patenkinimo rezultatas. Prašymas dėl proceso atnaujinimo yra neturtinio pobūdžio, tačiau tokio prašymo patenkinimas nėra pa-

²⁰ Šerstiuk, V. M. Peresmotr sudebnyh aktov po vnovj otkryvšymisia obstoateljstvam. *Zakondalestvo* 1999 No 4, p. 20; *Supra note*, 15, p. 60-61.

reiškėjo galutinis tikslas. Atnaujinus procesą, vykdoma bylos persprendimo procedūra. Pareiškėjas proceso atnaujinimo forma siekia jam palankių, kitokių nei nustatė teismas, padarinių. Pareikštų reikalavimų patenkinimo atveju būtų pasiektas kitoks, nei anksčiau nustatė teismas, teisinis rezultatas, atsirastų kitokie teisiniai padariniai, galėtų būti vykdomas teismo sprendimo atgręžimas. Šie pasvarstymai sudaro pagrindą spręsti, ar procesinį dokumentą, kuriuo prašoma kitaip, nei buvo išsprędęs teismas, išnagrinėti bylą, nebūtų tiksliau pavadinti ne prašymu, o ieškiniu, nes pareiškėjas reiškia konkretų materialinį teisinį reikalavimą jame ir ginčija tai, ką išsprędė teismas²¹. Tai, kad šio reikalavimo pagrįstumo klausimas gali būti sprendžiamas tik atnaujinus procesą užbaigtoje byloje, nekeičia esmės. Kai prašymas dėl proceso atnaujinimo grindžiamas proceso negaliojimu, atsiradusiu dėl teismo galimai neteisėtų veiksmų (Europos žmogaus teisių teismo nustatyti Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ar jos papildomų protokolų nuostatų pažeidimai, Europos žmogaus teisių teismo nustatyti Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ar jos papildomų protokolų nuostatų pažeidimai, neatstovavimas neveiksniai šaliai procese, nusprendimas dėl į bylą neįtrauktų asmenų teisių ir pareigų, teismo neteisėta sudėtis), ieškinį būtų galima vadinti ieškiniu dėl proceso negaliojimo. Tuo tarpu reiškiant prašymą kitais proceso atnaujinimo pagrindais, galėtų būti laikoma, kad paduodamas ieškinys dėl proceso atnaujinimo.

Sykiu galima svarstyti, ar nebūtų tikslinga keisti CPK 80 straipsnio penktąją dalį ir joje nustatyti, kad pareiškėjas už ieškinyje dėl proceso atnaujinimo pareikštų reikalavimų po proceso atnaujinimo nagrinėjimą turėtų sumokėti žyminį mokestį pagal CPK 80 straipsnio pirmosios dalies taisykles. Nes juk tokių ieškinių, jei byloje buvo reiškiama turtinio pobūdžio reikalavimai, patenkinimo atveju, po proceso atnaujinimo bylą laimėjęs asmuo, kuris buvo pralaimėjęs teisminį ginčą, galėtų gauti turtinę naudą. Galbūt, nustačius didesnę žyminio mokesčio dydį, būtų išlaikytas teisinio reglamentavimo nuoseklumas viso proceso metu ((kaip ieškinio padavimo, apeliacinio ir kasacinio skundų padavimo atvejais), o sąžiningi asmenys apsaugoti nuo galimo piktnaudžiavimo proceso atnaujinimo forma. Tačiau galima surasti kontrargumentų, kurie paneigtų siūlymus dėl didesnio žyminio mokesčio įvedimo už ieškinių dėl proceso atnaujinimo nagrinėjimą. Pirma, neteisinga reikalauti iš asmens sumokėti tokio paties dydžio žyminį mokestį už tos pačios bylos nagrinėjimą tame pačiame teisme, t. y. dvigubas apmokestinimas už tą patį. Antra, proceso atnaujinimas nėra teismų sprendimų kontrolės forma, t. y. jis negalimas, jeigu pareiškėjas nebuvo pakankamai apdairus, atidus, rūpestingas ir nepasirūpino tinkama subjektinių teisių gynyba. Ieškiniai dėl proceso negaliojimo paprastai susiję su teismo padarytais esminiais proceso teisės normų pažeidimais, t. y. pareiškėjo kaltės dė to nėra. Pareiškėjo kaltės nėra ir reiškiant ieškinį dėl proceso atnaujinimo paaiškėjus naujoms aplinkybėms byloje (CPK 366 str. 1 d. 2 p.). Todėl reikalauti sumokėti žyminį mokestį už ieškinius dėl proceso negaliojimo ir proceso atnauji-

²¹ Kai kurių šalių (Vokietijoje, Austrijoje, Lenkijoje) proceso įstatymuose aiškiai nurodyta, kad teismui paduodamas ne prašymas atnaujinti procesą, o ieškinys dėl sprendimo negaliojimo arba restitucinis ieškinys.

nimo nėra pagrindo. Tačiau būtų tikslinga pareiškėjų teikiamus dokumentus dėl proceso atnaujinimo vadinti ne prašymais, o ieškiniais ir skirstyti juos priklausomai nuo pagrindo, kuriuo remiamasi prašyme - į ieškinius dėl proceso atnaujinimo ir proceso negaliojimo.

IŠVADOS

1. Teisminė gynyba negali būti laikoma realizuota, jei teismo baigiamajame akte padaryti esminiai proceso teisės reikalavimų pažeidimai. Tuomet, kai valstybė suteikia asmenims teisę į proceso atnaujinimą civilinėse bylose ir nustato, kad bylos proceso atnaujinimas galimas dėl įvykusio proceso negaliojimo, proceso atnaujinimą reikėtų vertinti kaip sudėtinę teisės į teisminę gynybą dalį.

2. CPK pakeitimo ir papildymo įstatymo projekte pateiktas siūlymas CPK 365 straipsnį pakeisti ir Generalinį prokurorą eliminuoti iš proceso atnaujinimo iniciatyvos teisę turinčių subjektų rato, vertintinas neigiamai. Vien tai, kad šio įstatymo projekte apeliacinės instancijos teismui siūloma suteikti įgaliojimus kiekvienoje civilinėje byloje spręsti dėl viešojo intereso egzistavimo ir jį nustačius naikinti pirmosios instancijos teismo sprendimą (CPK projekto 320 str. 3 d.), nesudaro pagrindo daryti išvadą, kad teismo baigiamuoju aktu viešasis interesas visuomet yra apgintas. Viešojo intereso gynimas vienose civilinio proceso stadijose, neginant jo kitose, nereiškia geresnio teisingumo.

3. Materialiosios teisės normos taikymo aiški klaida turi būti eliminuota iš proceso atnaujinimo pagrindų. Priešingu atveju proceso atnaujinimą derėtų vertinti kaip dar vieną teismo sprendimų kontrolės formą.

4. Proceso atnaujinimo procedūra turi būti pradėdama ne pareiškimu, o ieškiniu, kadangi pareiškėjas teismui paduodamame procesiniame dokumente reiškia konkretų materialinį teisinį reikalavimą ir siekia kitokių, nei nustatė teismas, teisinių padarinių. Skirtingi proceso atnaujinimo pagrindai lemia, kad šiuos ieškinius būtų galima įvardyti kaip ieškinius dėl proceso negaliojimo ir ieškinius dėl proceso atnaujinimo.

LITERATŪRA

1. Achmedov, S. M. *Proizvodstvo po peresmotru sudebnyh aktov po vnovj otkryvšymsija obstrojatelstvam v sisteme peresmotra sudebnyh aktov v aarbitražnom processe*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Maskva. 2009.
2. Bolzanas, D., Vėlyvis, S. Užbaigta byla, kaip proceso atnaujinimo civilinėje byloje sąlyga. *Socialinių mokslų studijos* 2009, 2(2).
3. Civilinės teisenos įstatymas. Kaunas, Č. Gurmano knygynas, 1938.
4. Driukas A., Valančius, V. *Civilinis procesas : teorija ir praktika. IV tomas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2009.
5. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 2000. Nr. 96 – 3016.
6. Jakovlev, V. F. Ot reformirovanija k soveršenstvovaniju sudebno-arbitražnoj sistemy, ukrepleniju nezavisimosti sudebnoj klasti. *Vesti. VAS RF*, 1998 No. 4.

7. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vilnius: Justitia, 2003;
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2007 m. vasario 22 d. apibendrinimas „Teismų praktikos taikant įstatymus dėl proceso atnaujinimo užbaigtose civilinėse bylose aktualūs klausimai“.
9. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Valstybės žinios. 1998 Nr.112-3106.
10. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
11. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=357980&p_query=&p_tr2=//prisiungimo_laikas_2010_m_lapkricio_5_d
12. Lietuvos TSR civilinio proceso kodeksas. Vilnius: „Mintis“, 1964.
13. Morozova, L.S. *Peresmotr rešeniji po vnoviji atkryvsjimsija obstožateljstvam*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 1959.
14. Nekrošius, V. *Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje* Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilniaus universiteto leidykla. 1996.
15. Orlov, V. V.; Gromov, N. A.; Belanosov, V. O. Schodstvo i otličiji priznakov instituta rasmotrenija graždanskich del po vnovj otkryvsjimsija obstožateljstvam ot drugich procesualnych stadij. *Jurist* 1999 No. 11.
16. Šerstiuk, V. M. *Peresmotr sudebnych aktov po vnovj otkryvsjimsija obstožateljstvam*. *Zakonodalestvo* 1999 No 4.
17. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės Žinios*. 2002. Nr. 77-3288.
18. Vėlyvis, S. Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso doktrinoje. Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai“, vykusių 2006 08 14-15, Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys. 2006.

PROCESINIŲ TERMINŲ CIVILINIAME PROCESĖ SAMPRATA

Dalia AVERKIENĖ

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto

Civilinio proceso katedros doktorantė

Anotacija. Straipsnyje analizuojama procesinių terminų civiliniame procese samprata. Šiuo tikslu pirmiausiai tiriami laiko ir termino bruožai, pateikiamos jų sąvokos, nustatomas tarpusavio santykis. Procesinių terminų savitumui pabrėžti, procesinius terminus siekiama atribojami nuo materialinės teisės terminų. Dėl to apibūdinami teisinių terminų bendri bruožai ir tiriami skirtingi požymiai. Procesinių ir materialinės teisės terminų skirtumams nustatyti, atliekama terminų paskirties, reikšmės, juos nustatančių šaltinių, subjektų, kuriems jie skiriami, trukmės analizė. Ištyrus terminų požymius, procesinių terminų ypatumus, apžvelgus skirtingas įvairių mokslininkų nuomones, apibrėžiama procesinių terminų sąvoka.

Pagrindinės sąvokos: civilinis procesas, laikas, terminai, procesiniai terminai, materialinės teisės terminai.

ĮVADAS

Temos aktualumas. Civilinio proceso teisės doktrinoje nėra vieningos nuomonės dėl procesinių terminų sąvokos. Vieni mokslininkai procesinius terminus prilygina laikui, kiti juos apibūdina kaip laikotarpį, treči – priskiria juridiniams faktams. Dėl to tikslinga iširti laiko, termino sampratas, įvairius procesinių terminų apibūdinimus ir nustatyti, kaip tiksliausiai galima apibrėžti procesinius terminus, kad sąvokoje atsispindėtų jų paskirtis ir reikšmė.

Procesinius terminus civiliniame procese yra apžvelgę Lietuvos mokslininkai: A. Driukas ir V. Valančius¹, E. Laužikas², V. Mikelėnas³, V. Nekrošius⁴, užsienio

¹ Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. II tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.

² Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.

šalių civilinio proceso tyrinėtojai: E. V. Isaeva⁵, I. A. Farshatov⁶, Z. G. Krylova⁷, V. V. Jarkovas⁸, M. A. Vikutis ir I. M. Zaicevas⁹, R. Youngs¹⁰, S. Sime¹¹ ir kt. Apie terminus bendrąja prasme ir darbo ginčų nagrinėjimo terminus rašė G. Bužinskas¹². Minėti autoriai procesinius terminus aptarė kartu su kitais civilinio proceso klausimais, todėl pasigendama išsamios procesinių terminų sampratos analizės. Be to, šiame straipsnyje procesinių terminų civiliniame procese samprata analizuojama kitu aspektu, t. y. procesiniai terminai nagrinėjami santykyje su laiku, terminais bendrąja prasme bei materialinės teisės terminais.

Straipsnio mokslinių tyrimų **objektas** – procesinių terminų samprata. Straipsnio tyrimo **tikslas** – ištirti laiko ir termino sąvokas, nustatyti jų santykį, procesinius terminus atriboti nuo materialinės teisės terminų ir atskleisti procesinių terminų civiliniame procese sąvoką.

Mokslinis tyrimas atliktas kompleksiskai taikant analizės, lingvistinį, lyginamąjį, loginį ir apibendrinimo **metodus**.

1. SĄVOKŲ „LAIKAS“ IR „TERMINAS“ SANTYKIS

Siekiant atskleisti procesinių terminų civiliniame procese sampratą, tikslinga nustatyti, ką reiškia sąvokos „laikas“ ir „terminas“ bei koks šių sąvokų tarpusavio santykis. Pirmasis laiko paminėjimas graikų filosofijoje, neskaitant mitologinių šaltinių, priskiriamas Anaksimandriui iš Mileto (7 – 6 a. pr. Kr.), tačiau laiko tema graikų filosofijoje buvo išplėtotą kiek vėliau¹³. Apie laiką rašė Antikos filosofai

³ Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. Pirmoji dalis. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 1997.

⁴ Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002; Nekrošius, V. Civilinio proceso koncentruotumo principo įgyvendinimo galimybės. *Teisė*. 1998, 32: 108–120.

⁵ Isaeva, E. V. *Processualnye sroki b grazhdanskom i arbitrazhnom procese* [Procedure Terms in Civil and Arbitration Process]. Moskva: Volters Kluber, 2005.

⁶ Farshatov, I. A. *Iskovaja davnost. Zakonodatelstvo: teorija i praktika* [Limitations. Legislation: Theory and Practice]. Moskva: Gorodec, 2004.

⁷ Krylova, Z. G., et al. *Rossijskoe grazhdanskoe pravo*. 2 izdanie [Russian Civil Law. 2nd edition]. Moskva: AO Centr Jurinform, 2001.

⁸ Jarkov, V. V. *Grazhdanskij process*. 5 izdanie [Civil Procedure. 5th edition]. Moskva: Volters Kluber, 2005.

⁹ Vikut, M. A.; Zaicev, I. M. *Grazhdanskij process Rossii* [Russian civil procedure]. Moskva: Jurist, 1999.

¹⁰ Youngs, R. *English, French and German Comparative Law*. Second Edition. London and New York: Routledge-Cavendish, 2007.

¹¹ Sime, S. *A Practical Approach to Civil Procedure*. 8th edition. Oxford: University Press, 2005.

¹² Bužinskas, G. Laikas ir terminai. *Lietuvos teisės tradicijos: mokslinės konferencijos, skirtos Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesoriaus Stasio Vansevičiaus septyniasdešimtmėčiui, medžiaga*. Vilnius: Justitia, 1997, p. 76–79; Bužinskas, G. *Darbo ginčai: teorija ir praktika*. Vilnius: Registrų centras, 2010.

¹³ Kairys, A. *Laiko perspektyva: sąsajos su asmenybės bruožais, amžiumi ir lytimi. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, psichologija (06S)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010, p. 16.

Platonas ir Aristotelis. Platonas iškelia ciklinio laiko idėją ir teigia, kad visata yra sukurta, sukasi pati savaime ir kuria „amžiną vienovėje glūdinčios amžinybės atvaizdą, judantį nuo skaičiaus prie skaičiaus, kurį mes pavadinome laiku“¹⁴. Taigi, Platonui laikas yra sukurtas kartu su visata, kuris nuolat pasikartoja. Kitas žymus Graikijos filosofas Aristotelis laiką vertino kaip vienodą periodinį judėjimą, kurį suteikia Visata, kaip harmoninga ir tobula erdvė¹⁵. Kitų mokslininkų¹⁶ darbuose taip pat teigiama, kad pagal Aristotelį laikas yra amžinas ir nuolatinis judėjimas, neturintis pradžios ir pabaigos.

Minėti Graikijos filosofai laiką siejo su Visata ir apibūdino jį kaip nesibaigiantį, nuolatinį, periodinį judėjimą. Toks laiko suvokimas leidžia manyti, kad dar Antikos epochoje laikas buvo laikomas objektyviu, nuo žmogaus valios nepriklausančiu reiškiniu.

Viduramžių filosofas Aurelijus Augustinas atsisakė Antikinės, su kosmosu susietos laiko sampratos ir atsigręžė į subjektyvų, vidinį laiką, teigdamas, kad laikas nėra vien kūnų judėjimas¹⁷. Aurelijus Augustinas rašė, <...> „Teisingiau tikriausiai būtų sakyti taip: yra trys laikai – praeities dabartis, dabarties dabartis ir ateities dabartis. Šie trys laikai kažkaip yra mūsų sieloje, ir niekur kitur aš jų nematau“¹⁸. Laiką kaip vidinio jutimo formą aiškino ir Naujųjų laikų filosofas I. Kantas. Jis teigė, kad laikas yra ne bendroji sąvoka, bet vidinio jutimo, t. y. mūsų pačių ir mūsų vidinės būsenos stebėjimo forma¹⁹.

Naujausių laikų Prancūzų filosofas H. Bergsonas kritikavo I. Kantą ir teigė, kad laikas yra negrįžtama seka, kurioje kiekvienas taškas yra naujas, vienintelis ir nepasikartojantis²⁰. Vokiečių filosofas M. Heideggeris teigė, kad laikas kaip momentai, kurie seka vienas po kito dabarties tėkmėje ir laiką paverčia begaliniu ir nesibaigiančiu²¹.

Minėtų filosofų laiko analizė leidžia filosofinį laiko aiškinimą suskirstyti į dvi grupes: laikas – amžinas, periodinis, begalinis judėjimas, pasireiškiantis praeities, dabarties, ateities etapais, ir laikas – žmogaus vidinio jutimo, suvokimo ir stebėjimo forma. Dvejopas laiko suvokimas pastebimas ir šiandienos mokslininkų darbuose. Laiką kaip trukmę, nuolatinį judėjimą ir objektyvų reiškinį apibrėžia V. Kundrotas, nurodydamas, kad „laikas yra procesų kaita, kuri visoje Visatoje vienoda“²², E. V. Isaeva, teigdama, jog „laikas neatsiejamai susijęs su judėjimu, kuris yra objektyvus ir nepriklausomas nuo žmogaus valios bei norų“²³, A. Girmius, pagal kurį „laikas yra įvykio momentas, arba Visatos dimensija, reprezentuojanti įvy-

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Nousiainen, K. Time of Law – Time of Experience. *Proceedings of a Nordic Symposium Held May 1994 at Sandbjerg Gods, Denmark*. Stuttgart: Steiner, 1995, p. 26.

¹⁶ Ackrill, J. L. *Aristotelis*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1994, p. 197–199.

¹⁷ Kairys, A., p. 17.

¹⁸ Aurelijus Augustinas. *Išpažinimai*. Vilnius: Aidai, 2004, p. 281.

¹⁹ Kant, I. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1996, p. 83–86.

²⁰ Aster, E. *Filosofijos istorija*. Vilnius: Alma littera, 1995, p. 290–292.

²¹ Nousiainen, K., p. 33.

²² Kundrotas, V. *Philosophy and Logic of Time*. Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 13.

²³ Isaeva, E. V., p. 69.

kių sekas²⁴, G. Bužinskas, sakydamas, kad „laikas yra beribė, amžina ir visa apimanti kategorija, paklūstanti tik objektyvios raidos dėsniams²⁵ ir kt. Laiką kaip vidinį jausmą ir suvokimą apibūdina K. Heldas, laiką prilygindamas patirčiai²⁶, P. Hartocollis, kuris teigia, kad „laikas kaip trukmė yra jausmas arba nuojauta“²⁷.

Vidinis, subjektyvus laikas yra psichologinių laiko tyrimų objektas²⁸. Todėl siekdami atskleisti laiko ir termino santykį, pritariame objektyvaus laiko sąvokai, pagal kurią laikas yra amžinas, pasikartojantis, nepriklausantis nuo žmogaus valios judėjimas arba įvykių seka. Žmogus neįtakoja laiko tėkmės, tačiau gali naudotis tam tikro laiko etapu, t. y. gali atlikti tam tikrus veiksmus apibrėžtu laiko tarpu, kuris įgyja termino reikšmę.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne²⁹ terminas³⁰ apibrėžiamas kaip nustatytas laikas. Glaustame teisiniame žodyne³¹ terminas apibūdinamas kaip apibrėžtas laiko tarpas, taip pat, kaip specialus juridinis faktas. Teisinėje literatūroje randame, kad terminas yra „atskiras laiko etapas“³², „laikotarpis ar momentas“³³, „juridinis faktas“³⁴, „įvykis“³⁵. Sutinkame, jog semantine prasme terminas yra atskiras laiko etapas ar laikotarpis, apibrėžtas laikas. Tačiau reikia paanalizuoti, ar terminas gali būti prilygintas juridiniam faktui ar įvykiui. Didžiajame teisiniame žodyne³⁶ juridinis

²⁴ Girnius, A. Laikas kaip ketvirtoji dimensija. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai XIV. Keturioliktasis L. K. M. Akademijos Suvažiavimas 1988 m. spalio mėn. 3-6 d. Kongresu rūmuose Domus Pacis, Romoje*. Vilnius: Lietuvos Katalikų mokslo akademija, 1993, p. 198.

²⁵ Bužinskas, G. Laikas ir terminai. *Lietuvos teisės tradicijos: mokslinės konferencijos, skirtos Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesoriaus Stasio Vansevičiaus septyniasdešimtmėčiui, medžiaga*. Vilnius: Justitia, 1997, p. 77.

²⁶ Held, K. Generative Experience of Time. *The Many Faces of Time*, edited by J. B. Brough and L. Embree. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2000, p. 167.

²⁷ Hartocollis, P. *Time and Timelessness or The Varieties of Temporal Experience*. New York: International Universities Press, 1983, p. 8.

²⁸ Kairys, A., p. 19.

²⁹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Keinys, S., et al. (red. kolegija). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 841.

³⁰ „Terminas“ straipsnyje naudojamas ne kaip sąvoką reiškiantis žodis, bet santykyje su laiku, t. y. kaip laiko etapas.

³¹ Kratkij juridicheskij slovar. 2-e izdanie. Azrilijana, A. N. (red.) [A Brief Legal Dictionary. 2nd edition]. Moskva: Institut novoj ekonomiki, 2007, p. 916.

³² Grazhdanskoe pravo. Tom I. 2-e izdanie. Sukhanov, E. A. (red.). [Civil Law. Volume I. 2nd edition]. Moskva: Izdatelstvo BEK, 2003, p. 462; Gomola, A. I. *Grazhdanskoe pravo* [Civil Law]. Moskva: Akademija, 2003, p. 167.

³³ Grazhdanskoe pravo. Grishaeva, S. P. (red.). [Civil Law]. Moskva: Jurist, 2000, p. 82; Krylov, Z. G., et al. *Rossijskoe grazhdanskoe pravo*. 2-e izdanie [Russian Civil Law. 2nd edition]. Moskva: Centr Jurinfor, 2001, p. 89.

³⁴ Vileita, A., et al. *Civilinė teisė*. Bendroji dalis. Vilnius: Justitia, 2009, p. 502; Bakanas, A., et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 241; Grishaeva, S. P. (red.) *op cit.*, p. 82; Farshatov, I. A. Iskrovaja davnost. Zakonodatelstvo: teorija i praktika [Limitations. Legislation: Theory and Practice]. Moskva: Gorodec, 2004, p. 8.

³⁵ Žerušolis, J.; Vėlyvis, S.; Vitkevičius, P.; Vileita, A.; Staskonis, V.; Rasimavičius, P. *Tarybinė civilinė teisė*. I dalis. Vilnius: Mintis, 1975, p. 165.; Farshatov, I. A. *op cit.*, p. 8.

³⁶ Bolshoj juridicheskij slovar. Trete izdanie. Sukhareva, A. Ja. (red.) [A Big Dictionary of Law]. Moskva: Infra-M, 2009, p. 795.

faktas apibrėžiamas kaip įstatymo numatytas aplinkybės, kurios sudaro pagrindą konkrečių teisinių santykių atsiradimui, pasikeitimui ar pasibaigimui ir jie skirstomi į veiksmus ir įvykius. A. Vaišvila juridinius faktus apibūdina kaip konkrečias gyvenimo aplinkybes, įvykius, su kurių buvimu teisės norma sieja konkrečių teisinių santykių atsiradimą, pasikeitimą arba pasibaigimą³⁷. Panašiai juridinius faktus apibrėžia ir kiti mokslininkai: S. Aviža³⁸, P. Vitkevičius³⁹, J. Žeruolis⁴⁰, V. I. Leushinas⁴¹. Teisinėje literatūroje⁴² išskiriami juridinių faktų požymiai: realios tikrovės reiškinytis ir teisinį faktą numato teisės normos, t. y. su juo sieja teisinius padarinius. Visuotinai žinoma, kad juridiniai faktai pagal žmogaus valios išraišką skirstomi į veiksmus ir įvykius. Veiksmai yra tokie juridiniai faktai, kurie priklauso nuo žmogaus valios, įvykiai – nepriklauso nuo žmogaus valios. Teisinę reikšmę turi tie veiksmas ir įvykiai, su kurių buvimu teisės normos sieja teisinių pasekmių atsiradimą, kitaip tariant, juridiniai faktai įtakoja teisinius santykius.

Apibūdinus juridinius faktus, tikslinga iširti termino ypatumus, kurie leis nustatyti, ar terminas gali būti juridinis faktas. Mokslinėje literatūroje nurodoma dvejopa – subjektyvi ir objektyvi – termino prigimtis. V. Mikelėnas teigia, kad terminų pradžia, skaičiavimo taisyklės yra nulemtos žmogaus valios, kita vertus, laiko tėkmė yra objektyvus veiksnys⁴³. G. Bužinskas pažymi, kad „subjektyvųjį termino pagrindą rodo dvi aplinkybės. Pirma, tai galimybė nustatyti terminą, jo trukmę. Antra, galimybė numatyti aplinkybes, kurios leistų terminą taikyti ar jo netaikyti, sustabdyti jo eigą, atnaujinti terminą ir pan. Objektyvusis termino pradas pagrįstas termino ir laiko tėkmės identiškumu“⁴⁴. S. M. Popova nurodo, kad termino pradžia ir pabaiga nustatoma žmonių, t. y. turi valios išraišką, o termino eiga jau yra objektyvi, nepriklausanti nuo žmonių valios laiko eiga⁴⁵. Analogiškos pozicijos laikosi E. A. Sukhanovas⁴⁶, I. A. Farshatovas⁴⁷. Nesutikti su šių mokslininkų nuomonėmis neturime pagrindo. Subjektyvioji termino pusė reiškia, kad terminas susijęs su žmogaus valia ir jo konkrečiais veiksmais, objektyvioji – su nuo žmogaus valios nepriklausančia laiko tėkme. Tokiu būdu terminas tampa dvilypiu reiškiniu, kuris tuo pačiu metu priklauso ir nepriklauso nuo žmogaus valios. Kitas svarbus aspektas tas, kad su terminu civiliniai įstatymai sieja tam tikrus civilinius teisinius padarinius⁴⁸. Tokios nuomonės laikosi V. Mikelėnas⁴⁹, A. B. Borisovas⁵⁰, A. I. Gomola⁵¹.

³⁷ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 405.

³⁸ Vileita, A., *et al.*, p. 42.

³⁹ Pakalniškis, V., *et al. Civilinė teisė*. Bendroji dalis. Antroji laida. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 141.

⁴⁰ Žeruolis, J.; Vėlyvis, S.; Vitkevičius, P.; Vileita, A.; Staskonis, V.; Rasimavičius, P., p. 54.

⁴¹ Teorija gosudarstva i prava. Alekseeva, S. S. (red.) [Theory of Nation and Law]. Moskva: Juridicheskaja literatūra, 1985, p. 360.

⁴² Vileita, A., *et al. op cit.*, p. 42.

⁴³ *Ibid.*, p. 502.

⁴⁴ Bužinskas, G. Laikas ir terminai, p. 78.

⁴⁵ Grishaeva, S. P. (red.), p. 82.

⁴⁶ Sukhanov, E. A. (red.), p. 462.

⁴⁷ Farshatov, I. A., p. 8.

⁴⁸ Bakanas, A., *et al.*, p. 241.

Tai reiškia, kad įstatymo nustatyti terminai sudaro prielaidas teisėms ir pareigoms atsirasti, pasikeisti ar nutrūkti, t. y. terminai įtakoja teisinius santykius.

Nepritartume V. Staskonio⁵², O. A. Krasavchikovo⁵³ ir kitų mokslininkų nuomonei, kurie terminus priskiria tik įvykiams. Kaip jau minėjome, terminas turi subjektyvų, pasireiškiantį žmogaus valiniais veiksmais, ir objektyvų, nuo žmogaus nepriklausantį, pradą. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 73 str. reglamentuoja, kad terminai procesiniams veiksams atlikti apibrėžiami tikslia kalendorine data arba nurodomas įvykis, kuris būtinai turi įvykti, arba laiko tarpas⁵⁴. Analogišką nuostatą įtvirtina Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 1.117 str., pagal kurį terminas nurodomas kalendorine data arba nurodomas metais, mėnesiais, savaitėmis, dienomis ar valandomis skaičiuojamas laikas. Terminas gali būti apibrėžiamas taip pat ir nurodant įvykį, kuris neišvengiamai turi įvykti⁵⁵. Netgi tuo atveju, kai tam tikri teisiniai santykiai siejami su terminu, kuris apibrėžtas įvykiu (pvz.: asmens mirtis), mūsų nuomone, vis tiek toks terminas turi subjektyvią pusę. Įvykiu apibrėžto termino pradžia ar pabaiga yra nustatyta žmonių susitarimu ir įtvirtinta teisės normų. Nors pats įvykis įvyksta be žmogaus valios, tačiau jo sukeltos pasekmės įtakoja teisinius santykius tik žmogui suteikus jiems teisinę reikšmę. Pvz.: asmens mirtis yra įvykis, kuris sukelia tam tikras teises pasekmes, viena iš jų – teismas privalo sustabdyti bylą, jeigu yra leidžiamas teisių perėmimas (CPK 163 str. 1 d. 1 p.). Terminu pradžia yra apibrėžta įvykiu – asmens mirtis – ir įtvirtinta teisės norma, todėl pasižymi valios išraiška ir išreiškia termino subjektyviąją pusę.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad terminas yra specialus juridinis faktas, pasižymintis veiksams ir įvykiams būdingais požymiais, sukeliantis teisių santykių atsiradimą, pasikeitimą ar pasibaigimą.

Atskleidus „laiko“ ir „termino“ sąvokas, akivaizdu, kad laiko ir termino nereikėtų tapatinti. Laikas yra platesnė sąvoka, apimanti terminus. Kaip minėjome, laikas yra objektyvus, nuo žmogaus valios nepriklausantis judėjimas. Tuo tarpu terminas pasižymi objektyvia ir subjektyvia prigimtimi.

2. PROCESINIŲ IR MATERIALINIŲ TERMINŲ ATRIBOJIMAS

Prieš pradėdant analizuoti procesinių terminų civiliniame procese sąvoką, reikėtų apžvelgti teisių terminų panašumus ir skirtumus, kurie leis atriboti materialinės teisės ir procesinius terminus. Kaip žinoma, procesinė teisė yra glaudžiai susi-

⁴⁹ Vileita, A., *et al.*, p. 502.

⁵⁰ Borisovas, A. B. *Kommentarij k Grazhdanskomu kodeksu Roccijskoj Federacii. Chasti pervoj, vtoroj, tretiej s postatejnymi materialami*. 2 izdanie [The Comment of the Civil Code of Russian Federation. The first, the second, the third parts. 2nd edition]. Moskva: Knizhnyj mir, 2003, p. 227.

⁵¹ Gomola, A. I., p. 167.

⁵² Žeruolis, J.; Vėlyvis, S.; Vitkevičius, P.; Vileita, A.; Staskonis, V.; Rasimavičius, P., p. 165.

⁵³ Farshatov, I. A., p. 8.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 73 str. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.117 str. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

jusi su materialine – proceso teisė įgyvendina materialinės teisės normas, todėl svarbu nustatyti, kiek susiję ir skirtingi yra materialinės ir proceso teisės normų reglamentuojami terminai.

CK⁵⁶ normos nustato materialinius teisinius ir ieškinio senaties terminus. G. Bužinskas nurodo, kad materialiniai teisiniai, ieškinio senaties ir procesiniai terminai tarpusavyje susiję dėl kelių priežasčių: bet koks terminas skirtas objektyviai laiko tėkmei matuoti ir teisės subjektų veiklai reguliuoti; terminai, jų taikymo sąlygos nustatytos teisės normų; bet koks terminas yra teisinis faktas, t. y. sukuria, keičia ar naikina teisinius santykius; visi terminai kiekybės apskaitos prasme yra identiški, kadangi apibūdinami visuotinai priimtais laiko skaičiavimo vienetais⁵⁷. Aki vaizdu, kad materialiniai teisiniai, ieškinio senaties ir procesiniai terminai turi bendrų visiems teisiniams terminams būdingų savybių, kadangi jie priklauso „terminų“ kategorijai. Nepaisant minėtų terminų bendrų bruožų, juos skiria paskirtis, reikšmė, terminus nustatantys šaltiniai, subjektai, kuriems terminas nustatytas, trukmė, ir kiti požymiai (bruožai).

Mūsų nuomone, pagrindinis terminus skiriantis požymis – paskirtis. Su materialinės teisės terminų pradžia ar pabaiga yra siejamas tam tikrų civilinių teisių ar pareigų atsiradimas, pasikeitimas ar pabaiga. V. Mikelėnas teigia, kad terminui suėjus ar pasibaigus įstatymas ar šalių susitarimas numato tam tikrų civilinių teisių ar pareigų atsiradimą, pasikeitimą ar pabaigą⁵⁸. Analogišką termino paskirtį įvardija J. Kiršienė⁵⁹, papildydama, kad termino metu įgyvendinamos civilinės teisės ir vykdomos civilinės pareigos. V. Staskonis teigia, jog terminais nustatomos civilinių subjektyvinių teisių įgyvendinimo ribos⁶⁰. Z. G. Krilova pabrėžia, kad civilinės teisės terminai – tai terminai savalaikiams subjektinių teisių veiksams atlikti⁶¹. I. A. Farshatovas nurodo, jog civilinių teisių realizavimas ir pareigų vykdymas reikalauja apibrėžti laiką⁶². Tuo tarpu procesiniai terminai neturi jokios įtakos materialinei teisei, kadangi jie reglamentuoja tik procedūrą, kuria ginama pažeista materialinė teisė⁶³. Analogišką nuomonę išsako V. V. Jarkovas⁶⁴. M. A. Vikutis ir I. M. Zaicevas teigia, kad procesinių terminų paskirtis yra nustatyti optimalų laiko režimą teisingumui vykdyti⁶⁵. Taigi materialinės teisės terminų paskirtis yra tam tikru laiku įgyvendinti materialines teises ar atlikti pareigas, o procesiniai terminai nustatomi procesiniams veiksams, susijusiems su pažeistos ar ginčijamos materialinės teisės gynimu, atlikti.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso VI ir VII skyriai. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

⁵⁷ Bužinskas, G. *Darbo ginčai: teorija ir praktika*, p. 113.

⁵⁸ Vileita, A., *et al.* p. 501.

⁵⁹ Pakalniškis, V., *et al.*, p. 375.

⁶⁰ Žėruolis, J.; Vėlyvis, S.; Vitkevičius, P.; Vileita, A.; Staskonis, V.; Rasimavičius, P., p. 165.

⁶¹ Krylov, Z. G. *et al.*, p. 91.

⁶² Farshatov, I. A., p. 14.

⁶³ Bužinskas, G. *Darbo ginčai: teorija ir praktika*, p. 114.

⁶⁴ Jarkov, V. V., p. 122.

⁶⁵ Vikut, M. A.; Zaicev, I. M., p. 144.

Kitas svarbus materialinius ir procesinius terminus skiriantis bruožas – terminų reikšmė. V. Mikelėnas⁶⁶ nurodo, kad materialinės teisės terminais užtikrinamas civilinių teisinių santykių stabilumas, garantuojamos subjektinės teisės, jais aiškiai apibrėžiamas subjektinių teisių atsiradimo ir pabaigos momentas ir kartu užtikrinamas civilinių teisinių santykių aiškumas. Procesinių terminų reikšmė mokslinėje literatūroje apibūdinama kaip „užtikrinti operatyvų ir ekonomišką civilinių bylų nagrinėjimą“⁶⁷, „proceso ekonomiškumo, ypač jo pagreitinimo siekimas“⁶⁸, „sąlygoja realią ir garantuotą subjektinių teisių ir įstatymo saugomų interesų teismine gynybą“⁶⁹, „savalaikio teisingumo įgyvendinimo <...> sąlyga“⁷⁰. Kaip matome, materialinių terminų reikšmė yra materialinių teisinių santykių stabilumas, aiškumas, o procesinių terminų – proceso ekonomiškumas, savalaikis procesinių veiksnių atlikimas.

Reikšmingas terminus skiriantis požymis – juos nustatantys šaltiniai. CK⁷¹ ir Lietuvos Respublikos darbo kodeksas⁷² reglamentuoja, kad terminus gali nustatyti įstatymai, sandorio šalys savo susitarimu, taip pat teismas ar kitas ginčą nagrinėjantis organas savo sprendimu. Tuo tarpu procesinius terminus nustato tik įstatymas arba teismas⁷³. Lyginant materialinės teisės ir procesinių terminų nustatymo šaltinius, matyti, kad materialinės teisės terminai gali būti imperatyvūs ir dispozityvūs, o procesiniai terminai pasižymi tik imperatyviu pobūdžiu.

Galima išskirti dar vieną terminus atibojantį požymį – subjektus, kuriems nustatomas terminas. Materialinės teisės terminai nustatomi materialinių teisinių santykių subjektams: fiziniams asmenims, viešiesiems ir privatiesiems juridiniams asmenims. Procesiniai terminai civiliniame procese nustatomi civilinių procesinių teisinių santykių subjektams: „teismui, dalyvaujantiems byloje asmenims, kitiems proceso dalyviams“⁷⁴.

Materialinės teisės terminai, lyginant su procesiniais, dažniausiai yra ilgesni, kadangi jie reguliuoja materialinius teisinius santykius, kurie tęsiasi tam tikrą laiką, ir dažniausiai nustatomi mėnesiais, metais (pvz.: šalys gali nustatyti trijų metų nuomos sutarties terminą). Procesiniais terminais siekiama užtikrinti greitesnį teisminį ginčo sprendimą, todėl jie paprastai trumpesni, nustatomi mėnesiais, savaitėmis ir pan. (pvz., CPK 145 str. numato ne trumpesnę nei 14 dienų terminą atsiliepimams pareikšti).

⁶⁶ Vileita, A., *et al.*, p. 503.

⁶⁷ Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. II tomas, p. 239.

⁶⁸ Gurvicha, M. A., *et al. Sovetskij grazhdanskij process*. Izdanie 2 [Soviet Civil Procedure. 2nd edition]. Moskva: Vyshaja shoal, 1975, p. 90.

⁶⁹ Avdeenko, N. I., *et al. Sovetskij grazhdanskij process* [The Soviet Civil Procedure]. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskovo universiteta, 1984, p. 173.

⁷⁰ Argunov, V. N. *Sovetskij grazhdanskij process* [The Soviet Civil Procedure]. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1989, p. 112.

⁷¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.117 str. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

⁷² Lietuvos Respublikos darbo kodekso 25 str. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64-2569.

⁷³ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 73 str. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

⁷⁴ Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. II tomas, p. 242.

Aptarus svarbiausius materialinės teisės ir procesinių terminų skirtumus, reiktų apžvelgti ieškinio senaties terminų ypatumus, kadangi jie užima išskirtinę vietą materialiosios teisės terminų sistemoje.

Ieškinio senatis – tai įstatymų nustatytas laiko tarpas, per kurį asmuo gali apginti savo pažeistas teises pareikšdamas ieškinį (CK 1.124 str.). V. Mikelėnas teigia, kad ieškinio senatis yra laikotarpis, per kurį galima priverstinai, t. y. padedant valstybei, įgyvendinti savo teises⁷⁵. Teisinėje literatūroje ieškinio senaties terminas apibrėžiamas kaip „laiko periodas, nustatytas įstatymo dėl teisminės pažeistų teisių gynybos“⁷⁶, „terminas, kurio metu asmuo gali kreiptis į teismą apginti savo teises“⁷⁷, „laikotarpis, kurio metu galima kreiptis į teismą gynybos“⁷⁸. Taigi visuotinai pripažįstama, kad ieškinio senatis – terminas kreiptis į teismą teisminės gynybos. Pabrėžtina, kad teisė į gynybą ir teisė kreiptis į teismą yra savarankiškos teisės, todėl net pasibaigus ieškinio senaties terminui, asmuo vis tiek turi teisę kreiptis į teismą. Šio termino reikšmę apibrėžia jo paskirtis. Dauguma mokslininkų⁷⁹ sutinka, kad ieškinio senaties termino paskirtis – užtikrinti civilinių teisių santykių stabilumą ir aiškumą, ginčo sprendimo efektyvumą (kuo greičiau pareiškiamas ieškinys, tuo lengviau nustatyti faktines bylos aplinkybes), skatinti operatyviau ginti pažeistas teises. Tokią ieškinio senaties paskirtį įvardijo ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas⁸⁰.

Ieškinio senaties terminai yra imperatyvaus pobūdžio, kadangi juos nustato tik įstatymas, todėl nei teismas, nei šalys negali jų pakeisti. Kaip minėjome, procesiniai terminai taip pat yra imperatyvaus pobūdžio, tačiau juos gali nustatyti ne tik įstatymas, bet ir teismas. Ieškinio senaties terminas pasižymi išskirtiniu pradžios momentu – „terminas prasideda nuo tos dienos, kai ieškovas sužinojo ar turėjo sužinoti apie savo pažeistą teisę“⁸¹, t. y., kai atsirado teisė į ieškinį. Tokia ieškinio senaties termino pradžios taisyklė galioja ir Vokietijos⁸², Anglijos⁸³, Rusijos⁸⁴ tei-

⁷⁵ Vileita, A., *et al.*, p. 525.

⁷⁶ Krylov, Z. G., *et al.*, p. 90.

⁷⁷ Khapaev, A. O.; Miroshnichenko, E. S. *Grazhdanskoe pravo v voprosakh i otvetakh* [Civil Law: Questions and Answers]. Moskva: Flinta, 2006, p. 106.

⁷⁸ Youngs, R., p. 504.

⁷⁹ Driukas, A. Ieškinio senaties instituto raida Lietuvoje: materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2003, 39(31): 93. Vileita, A., *et al. op cit.*, p. 525; Pakalniškis, V., *et al.*, p. 380; Sime, S., p. 56; Civil Justice. Quarterly. Scott, I. R. (Editor). London: Sweet&Maxwell, 2002, p. 367; Blake, S. *A Practical Approach to Effective Litigation*. Sixth Edition. New York: Oxford University Press, 2005, p. 80; Farshatov, I. A., p. 89.

⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimu Nr. 39 patvirtinta Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant ieškinio senatį reglamentuojančias įstatymų normas, apibendrinimo apžvalga. *Teismų praktika*. 2003, Nr.18.

⁸¹ Vileita, A., *et al.*, p. 529.

⁸² Zimmerman, R. Germany. Extinctive Prescription on the Limitation of Actions. *Reports to the XIVth Congress International Academy of Comparative Law Athens (Vouliagmeni), Greece, 31 July – 7 August 1994*. The Hague: Kluwer Law International, 1995, p. 196.

⁸³ Andrew McGee, M. A. England. Extinctive Prescription on the Limitation of Actions. *Reports to the XIVth Congress International Academy of Comparative Law Athens (Vouliagmeni), Greece, 31 July – 7 August 1994*. The Hague: Kluwer Law International, 1995, p. 135.

⁸⁴ Khapaev, A. O.; Miroshnichenko, E. S., p. 107; Krylov, Z. G., *et al.*, p. 92.

sėje. Ieškinio senatį nuo kitų terminų skiria taikymo aspektas – šį terminą „teismas taiko tik tuo atveju, kai ginčo šalis reikalauja“⁸⁵, taigi ieškinio senatis pasireiškia kaip pagrindas atmesti ieškinį. Dar vienas svarbus ieškinio senaties terminų ypatumas – jų skirstymas į bendruosius, kurie taikomi visiems reikalavimams, net ir tiems, kuriems įstatymas nustato specialius terminus, ir specialiuosius, kurie nustatomi skirtingoms reikalavimų rūšims. Įdomu tai, kad Lietuvoje bendrasis ieškinio senaties terminas – 10 metų (CK 1.125 str. 1 d.), Vokietijoje – 3 metai⁸⁶, Prancūzijoje – 30 metų⁸⁷, Rusijoje – 3 metai⁸⁸. Kaip matome, bendrųjų terminų trukmė atskirose valstybėje žymiai skiriasi, tačiau nepaisant trukmės skirtumų, taikymo taisyklės daugelyje šalių yra analogiškos.

Aptarus ieškinio senaties ypatumus, reikia paminėti, kad šių ir procesinių terminų pagrindinis skirtumas tas, jog ieškinio senatis nenustato laikotarpį, per kurį teismas, ginčo šalys ar kiti byloje dalyvaujantys asmenys turėtų atlikti procesinius veiksmus. Materialiosios teisės ir procesinių terminų paskirties, reikšmės bei jų ypatumų apžvalga leidžia pastebėti, kad procesiniai terminai civiliniame procese yra specifinė terminų kategorija, todėl tikslinga išsamiau paanalizuoti jų sąvoką.

3. PROCESINIŲ TERMINŲ CIVILINIAME PROCESĖ SĄVOKA

CPK nepateikia procesinių terminų apibrėžimo, tačiau jų apibūdinimą randame teisinėje literatūroje. Lietuvos civilinio proceso teisės doktrinoje⁸⁹ procesiniu terminu laikomas įstatymo ar teismo nustatytas laikas, per kurį teismas, byloje dalyvaujantys ar kiti asmenys privalo ir gali atlikti tam tikrus procesinius veiksmus. Panašų, tik platesnį apibrėžimą pateikia A. Driukas ir V. Valančius: „procesinis terminas – tai įstatymo ar teismo nustatytas laikotarpis, per kurį teismas, dalyvaujantys byloje asmenys ir kiti proceso dalyviai privalo arba gali atlikti tam tikrus procesinius veiksmus, nagrinėjant civilines bylas ir priimat teismo sprendimus bei juos vykdam, arba privalo susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų atlikimo <...>“⁹⁰. P. Loughlina ir S. Gerlis teigia, kad procesinis terminas yra laikas, tam tikriems veiksmams atlikti⁹¹, E. J. Cohnas procesiniu terminu nurodo kaip datą, kai teismas

⁸⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.126 str. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262; Sime, S. A., p. 56; Andrew McGee, M. A. *op cit.*, p. 137; Krylov, Z. G., *et al.*, p. 90; Khapaev, A. O.; Miroshnichenko, E. S. *op cit.*, p. 107.

⁸⁶ Youngs, R., p. 506.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ Krylov, Z. G., *et al. op cit.*, p. 91.

⁸⁹ Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. Pirmoji dalis, p. 277; Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas, p. 322; Driukas, A., *et al.* Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos. Pirmas tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 198.

⁹⁰ Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. II tomas, p. 247.

⁹¹ Loughlin, P.; Gerlis, S. *Civil Procedure*. Second Edition. London: Cavendish Publishing Limited, 2004, p. 21.

įgyvendina procesinius tikslus⁹², I. I. Grishina⁹³, V. V. Jarkovas⁹⁴, A. B. Borisovas⁹⁵, M. S. Shakarjanas⁹⁶ procesinius terminus apibrėžia, kaip laiko tarpą, nustatytą įstatymo arba teismo procesiniams veiksams atlikti. M. A. Vikutis ir I. M. Zaicevas⁹⁷, M. K. Treushnikovas⁹⁸ procesinius terminus apibūdina kaip apibrėžtą laikotarpį ir juos priskiria specialiai procesinių juridinių faktų rūšiai.

Tokia procesinių terminų apibrėžimų įvairovė patvirtina, kad mokslinėje doktrinoje nėra vieningos nuomonės dėl procesinių terminų sąvokos, todėl reiktų paaanalizuoti, kaip tikslingiausia apibūdinti procesinius terminus. Nesutiktume su P. Loughlina ir S. Gerliu, kurie procesinius terminus prilygina laikui. Šio straipsnio pirmajame skyriuje atskleidėme, kad laikas ir terminas yra atskiros kategorijos, kurių nereikėtų tapatinti. Dėl to teiginys, kad procesiniai terminai yra laikas, vertintinas kaip netikslus ir neatitinkantis procesinio termino esmės. Nepritartume ir E. J. Cohnui, kuris procesinį terminą apibrėžia kaip datą. CPK numato, kad terminai procesiniams veiksams atlikti apibrėžiami tikslia kalendorine data arba nurodomas įvykis, kuris būtina turi įvykti, arba laiko tarpas⁹⁹. Tokią nuostatą palaiko dauguma civilinio proceso teisės mokslininkų¹⁰⁰. Atsižvelgiant į tai, kad procesiniai terminai gali būti apibrėžti ne tik data, bet taip pat įvykiu ar periodu, procesinių terminų prilyginimas datai nepagrįstai susiaurintų jų reikšmę. Todėl, mūsų nuomone, apibrėžimas, pagal kurį procesiniai terminai laikomi data, yra netikslus ir per siauras.

Civilinio proceso teisės doktrinoje išsiskiria nuomonės dėl procesinių terminų priskyrimo juridiniams faktams. Kai kurie mokslininkai – M. A. Vikutis, I. M. Zaicevas, M. K. Treushnikovas – laikosi nuostatos, kad procesiniai terminai priskirtini juridiniams faktams, kurie įtakoja civilinių procesinių teisinių santykių atsiradimą, keitimąsi ir pasibaigimą. Tačiau tokiai pozicijai prieštarauja V. V. Jarkovas, teigdamas, kad „patys procesiniai terminai visada yra tarpusavyje susiję atitinkamais procesiniais veiksmais ar procesinėmis pareigomis. Jeigu atskirą juridinį faktą visada galima atskirti iš juridinės sudėties, tai procesinis terminas visada „priřtas“

⁹²Manual of German Law. Edited by E. J. Cohn. London: The British Institute of International and Comparative Law, 1971, p. 258.

⁹³Grishina, I. I.; Grishin, I. P.; Korshunov, N. M. *Grazhdanskij process. Shkemy i kommentarii* [Civil procedure. Schemes and Comments]. Moskva: OOO "Gorodec-izdat", 2003, p. 39.

⁹⁴Jarkov, V. V., p. 120.

⁹⁵Borisov, A. B. *Kommentarij k grazhdanskomu processualnomu kodeksu Rossijskoj Federacii* [The Comment of the Civil Procedure Code of Russian Federation]. Moskva: Knizhnyj mir, 2009, p. 152.

⁹⁶Shakarjan, M. S., et al. *Grazhdanskoe processualnoe pravo* [Civil Procedure Law]. Moskva: Prospekt, 2007, p. 121.

⁹⁷Vikut, M. A.; Zaicev, I. M., p. 144.

⁹⁸Argunov, V. N., et al., p. 112.

⁹⁹Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 73 str. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

¹⁰⁰Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. Pirmoji dalis, p. 283; Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas, p. 326; Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. II tomas, p. 250; Korshunov, N. M., et al. *Kommentarij k grazhdanskomu processualnomu kodeksu Rossijskoj Federacii* [The Comment of the Civil Procedure Code of Russian Federation]. Moskva: Piter Press, 2009, p. 199; Loughlin, P.; Gerlis, S., p. 20.

su atitinkamais procesiniais veiksmais ar procesinėmis pareigomis¹⁰¹. Su V. V. Jarkovo pozicija nesutinkame, kadangi manome, jog procesinius terminus reikia skirti nuo procesinių veiksmy ar pareigy. Terminas nustatomas tuo tikslu, kad laiku būtų atliekami tam tikri procesiniai veiksmai, t. y. įgyvendinamos teisės ar vykdomos pareigos. Dėl to procesinio termino nereiktų tapatinti su procesiniais veiksmais. Straipsnio pirmoje dalyje padarėme išvadą, kad terminas yra juridinis faktas, be to nustatėme, kad visi terminai yra juridiniai faktai, kadangi jie įtakoja teisinius santykius. Taigi procesinius terminus taip pat galime laikyti juridiniais faktais, sukuriančiais, keičiančiais ar naikinančiais civilinius procesinius teisinius santykius.

Labiausiai paplitęs procesinių terminų apibūdinimas, kad procesiniai terminai yra laiko tarpas, per kurį atliekami procesiniai veiksmai. Tokiam apibrėžimui neprieštaraujame, kadangi, kaip minėta, pagal semantinę termino reikšmę, terminas yra laiko tarpas arba laikotarpis. Tačiau dažniausiai naudojamą procesinių terminų sąvoką, manome, galima papildyti terminus priskiriant juridinių faktų kategorijai.

Atsižvelgdami į išdėstytas mintis, pateikiame procesinio termino civiliniame procese apibrėžimą: procesinis terminas – įstatymo arba teismo nustatytas laikotarpis, priskirtinas specialiems juridiniams faktams, turintiems veiksmo ir įvykio bruožų, įtakojančioms civilinius procesinius teisinius santykius, kurių subjektai privalo ar gali atlikti tam tikrus procesinius veiksmus apibrėžtu laiku.

IŠVADOS

1. Sąvokos „laikas“ ir „terminas“ nėra tapačios, kadangi laikas apibūdinamas kaip objektyvus, pasikartojantis, nepriklausantis nuo žmogaus valios judėjimas arba įvykių seka. Tuo tarpu terminas – apibrėžtas laikotarpis, pasižymintis objektyviais ir subjektyviais bruožais, kurį galima priskirti specialiems juridiniams faktams, įtakojančioms teisinius santykius.

2. Procesinis terminas civiliniame procese gali būti suvokiamas kaip įstatymo arba teismo nustatytas laikotarpis, priskirtinas specialiems juridiniams faktams, turintiems veiksmo ir įvykio bruožų, įtakojančioms civilinius procesinius teisinius santykius, kurių subjektai privalo ar gali atlikti tam tikrus procesinius veiksmus apibrėžtu laiku.

LITERATŪRA

1. Ackrill, J. L. *Aristotelis*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1994.
2. Andrew McGee, M. A. England. Extinctive Prescription on the Limitation of Actions. *Reports to the XIVth Congress International Academy of Comparative Law Athens (Vouliagmeni), Greece, 31 July – 7 August 1994*. The Hague: Kluwer Law International, 1995, p. 133–143.

¹⁰¹ Jarkov, V. V., p. 120.

3. Argunov, V. N. *Sovetskij grazhdanskij process* [The Soviet Civil Procedure]. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1989.
4. Aster, E. *Filosofijos istorija*. Vilnius: Alma littera, 1995.
5. Aurelijus Augustinas. *Išpažinimai*. Vilnius: Aidai, 2004.
6. Avdeenko, N. I., et al. *Sovetskij grazhdanskij process* [The Soviet Civil Procedure]. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskovo universiteta, 1984.
7. Bakanas, A., et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001.
8. Blake, S. *A Practical Approach to Effective Litigation*. Sixth Edition. New York: Oxford University Press, 2005.
9. Bolshoj juridicheskij slovar. Trete izdanie. Sukhareva, A. Ja. (red.) [A Big Dictionary of Law]. Moskva: Infra-M, 2009.
10. Borisov, A. B. *Kommentarij k Grazhdanskomu kodeksu Roccijskoj Federacii. Chasti pervoj, vtoroj, tretej s postatejnymi materialami*. 2 izdanie [The Comment of the Civil Code of Russian Federation. The first, the secon, the third parts. 2nd edition]. Moskva: Knizhnyj mir, 2003.
11. Borisov, A. B. *Kommentarij k grazhdanskomu processualnomu kodeksu Rossijskoj Federacii* [The Comment of the Civil Procedure Code of Russian Federation]. Moskva: Knizhnyj mir, 2009.
12. Bužinskas, G. *Darbo ginčai: teorija ir praktika*. Vilnius: Registrų centras, 2010.
13. Bužinskas, G. Laikas ir terminai. *Lietuvos teisės tradicijos: mokslinės konferencijos, skirtos Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesorius Stasio Vansevičiaus septyniasdešimtmečiui, medžiaga*. Vilnius: Justitia, 1997, p. 76–79.
14. Civil Justice. Quarterly. Scott, I. R. (Editor). London: Sweet&Maxwell, 2002.
15. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Keinys, S., et al. (red. kolegija). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
16. Driukas, A. Ieškinio senaties instituto raida Lietuvoje: materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2003, 39(31): 89–102.
17. Driukas, A., et al. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. I dalis. Bendrosios nuostatos. Pirmas tomas. Vilnius: Justitia, 2004.
18. Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. II tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
19. Farshatov, I. A. *Iskovaja davnost. Zakonodatelstvo: teorija i praktika* [Limitations. Legislation: Theory and Practice]. Moskva: Gorodec, 2004.
20. Girnius, A. Laikas kaip ketvirtoji dimensija. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai XIV. Keturioliktasis L. K. M. Akademijos Suvažiavimas 1988 m. spalio mėn. 3-6 d. Kongresų rūmuose Domus Pacis, Romoje*. Vilnius: Lietuvos Katalikų mokslo akademija, 1993, p. 197–213.
21. Gomola, A. I. *Grazhdanskoe pravo* [Civil Law]. Moskva: Akademija, 2003.
22. Grishina, I. I.; Grishin, I. P.; Korshunov, N. M. *Grazhdanskij process. Skhemy i komentarii* [Civil procedure. Schemes and Comments]. Moskva: OOO “Gorodec-izdat”, 2003.
23. *Grazhdanskoe pravo*. Grishaeva, S. P. (red.). [Civil Law]. Moskva: Jurist, 2000.
24. *Grazhdanskoe pravo*. Tom I. 2-e izdanie. Sukhanov, E. A. (red.). [Civil Law. Volume I. 2nd edition]. Moskva: Izdatelstvo BEK, 2003.
25. Gurvicha, M. A., et al. *Sovetskij grazhdanskij process*. Izdanie 2 [Soviet Civil Procedure. 2nd edition]. Moskva: Vyshaja shoal, 1975.

26. Hartocollis, P. *Time and Timelessness or The Varieties of Temporal Experience*. New York: International Universities Press, 1983.
27. Held, K. Generative Experience of Time. *The Many Faces of Time*, edited by J. B. Brough and L. Embree. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2000, p. 167–186.
28. Isaeva, E. V. *Procesualnye sroki v grazhdanskom i arbitrazhnom procese* [Procedure Terms in Civil and Arbitration Process]. Moskva: Volters Kluber, 2005.
29. Youngs, R. *English, French and German Comparative Law*. Second Edition. London and New York: Routledge-Cavendish, 2007.
30. Jarkov, V. V. *Grazhdanskij process*. 5 izdanie [Civil Procedure. 5th edition]. Moskva: Volters Kluber, 2005.
31. Kairys, A. *Laiko perspektyva: sąsajos su asmenybės bruožais, amžiumi ir lytimi. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, psichologija (06S)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.
32. Kant, I. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1996.
33. Khapaev, A. O.; Miroshnichenko, E. S. *Grazhdanskoe pravo v voprosakh i otvetakh* [Civil Law: Questions and Answers]. Moskva: Flinta, 2006.
34. Korshunov, N. M., et al. *Kommentarij k grazhdanskomu procesualnomu kodeksu Rossijskoj Federacii* [The Comment of the Civil Procedure Code of Russian Federation]. Moskva: Piter Press, 2009.
35. Kratkij juridicheskij slovar. 2-e izdanie. Azrilijana, A. N. (red.) [A Brief Legal Dictionary. 2nd edition]. Moskva: Institut novoj ekonomiki, 2007.
36. Krylov, Z. G., et al. *Rossijskoe grazhdanskoe pravo*. 2 izdanie [Russian Civil Law. 2nd edition]. Moskva: AO Centr Jurinfor, 2001.
37. Kundrotas, V. *Philosophy and Logic of Time*. Vilnius: Margi raštai, 2007.
38. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimu Nr. 39 patvirtinta Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant ieškinių senatį reglamentuojančias įstatymų normas, apibendrinimo apžvalga. *Teismų praktika*. 2003, Nr. 18.
40. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
41. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
42. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64-2569.
43. Loughlin, P.; Gerlis, S. *Civil Procedure*. Second Edition. London: Cavendish Publishing Limited, 2004.
44. *Manual of German Law*. Edited by E. J. Cohn. London: The British Institute of International and Comparative Law, 1971.
45. Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. Pirmoji dalis. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 1997.
46. Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002.
47. Nekrošius, V. Civilinio proceso koncentruotumo principo įgyvendinimo galimybės. *Teisė*. 1998, 32: 108–120.
48. Nousiainen, K. Time of Law – Time of Experience. *Proceedings of a Nordic Symposium Held May 1994 at Sandbjerg Gods, Denmark*. Stuttgart: Steiner, 1995, p. 23–40.
49. Pakalniškis, V., et al. *Civilinė teisė*. Bendroji dalis. Antroji laida. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
50. Shakarjan, M. S., et al. *Grazhdanskoe procesualnoe pravo* [Civil Procedure Law]. Moskva: Prospekt, 2007.

51. Sime, S. *A Practical Approach to Civil Procedure*. 8th edition. Oxford: University Press, 2005.
52. Teorija gosudarstva i prava. Alekseeva, S. S. (red.) [Theory of Nation and Law]. Moskva: Juridicheskaja literatūra, 1985.
53. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2004.
54. Vikut, M. A.; Zaicev, I. M. *Grazhdanskij process Rossii* [Russian civil procedure]. Moskva: Jurist, 1999.
55. Vileita, A., et al. *Civilinė teisė*. Bendroji dalis. Vilnius: Justitia, 2009.
56. Zimmerman, R. Germany. Extinctive Prescription on the Limitation of Actions. *Reports to the XIVth Congress International Academy of Comparative Law Athens (Vouliagmeni), Greece, 31 July – 7 August 1994*. The Hague: Kluwer Law International, 1995, p. 169–206.
57. Žėruolis, J.; Vėlyvis, S.; Vitkevičius, P.; Vileita, A.; Staskonis, V.; Rasimavičius, P. *Tarybinė civilinė teisė*. I dalis. Vilnius: Mintis, 1975.

Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso reformos kontekste: mokslinių straipsnių rinkinys. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010. – 164 p.

Bibliogr.: 26–27, 37–38, 61–62, 76–77, 89–90, 101–102, 114–115, 132–136, 147–148, 160–163 p.

ISBN 978-9955-19-227-5

Autorių kolektyvas
TEISĖ Į TEISMINĘ GYNYBĄ CIVILINIO PROCESO REFORMOS KONTEKSTE
Mokslinių straipsnių rinkinys

SL 585. 2010 12 14. 10,73 leidyb. apsk. l.
Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Ateities g. 20, 08303 Vilnius
El. paštas leidyba@mruni.eu
Puslapis internete www.mruni.eu